0363/05_ANTHOLOGIO TELIKO 4/11/2005 10:41 ™Âï›‰·1

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΕΠΕΑΕΚ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ
ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ
Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΟΡΥΦΗ
Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Εκπαίδευσης και Αρχικής Επαγγελματικής Κατάρτισης

ΕΡΓΟ ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΟΥΜΕΝΟ 75% ΑΠΟ ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ
ΚΑΙ 25% ΑΠΟ ΕΘΝΙΚΟΥΣ ΠΟΡΟΥΣ

ISBN 960-06-1929-8

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ. Ο ΤΟΠΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ (ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ)   Β΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Θεόδωρος Στεφανόπουλος   **Ελένη Αντζουλή**

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ (ΜΤΦΡ.)

Αρχαία Ελλάδα
Ο τόπος και οι άνθρωποι
(Ανθολόγιο)

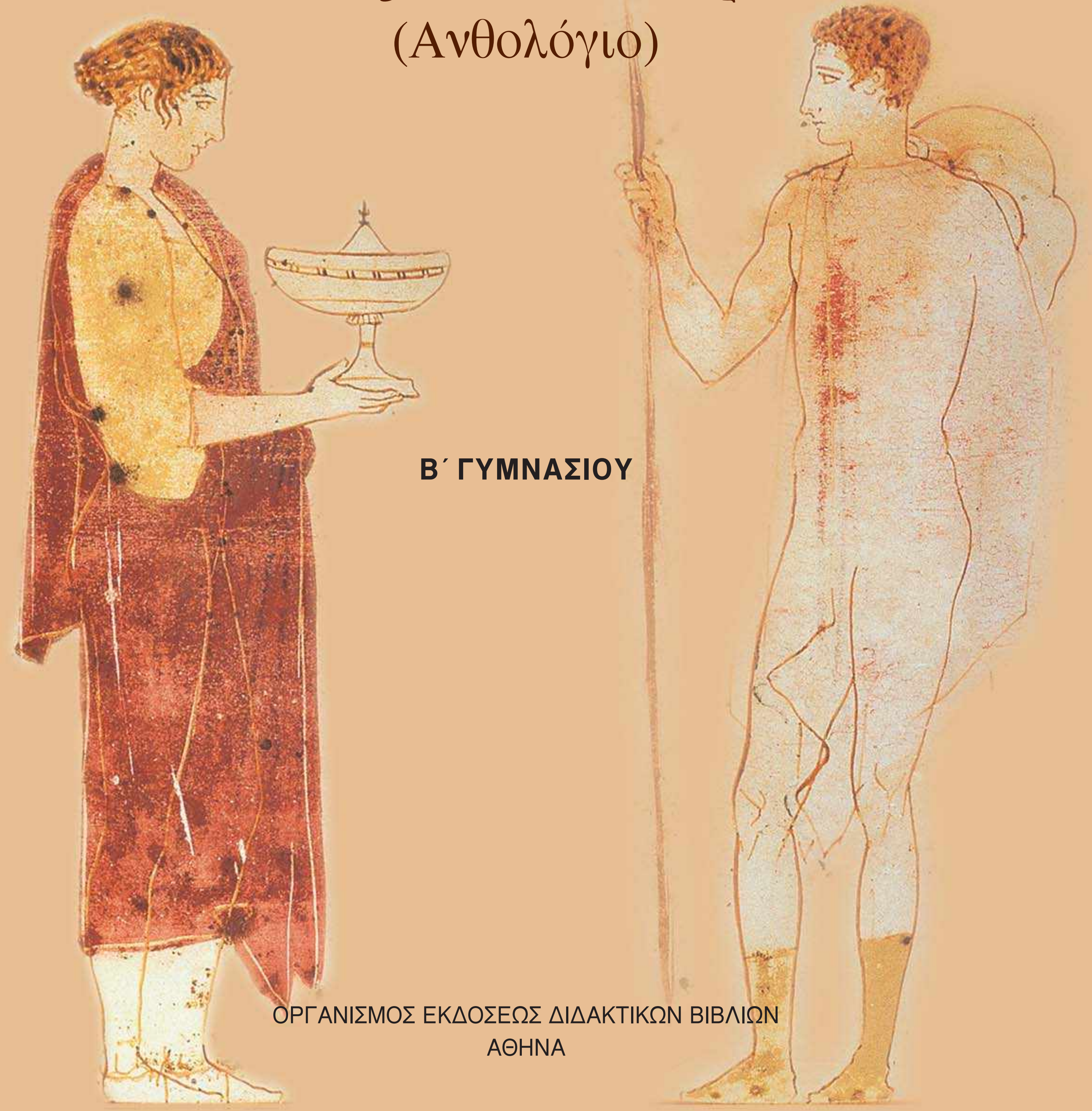

Β΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ (ΜΤΦΡ.)

Αρχαία Ελλάδα
Ο τόπος και οι άνθρωποι
(Ανθολόγιο)

Β΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ	**Θεόδωρος Στεφανόπουλος,** *Καθηγητής του Πανεπιστημίου Πατρών* **Ελένη Αντζουλή,** *Φιλόλογος, Εκπαιδευτικός Β/θμιας Εκπαίδευσης*
ΚΡΙΤΕΣ-ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ	**Μαρία Βαϊνά,** *Καθηγήτρια Α.Σ.ΠΑΙ.Τ.Ε.* **Εμμανουήλ Πολυζωάκης,** *Σχολικός Σύμβουλος* **Παναγιώτα Χατζηθεοχάρους,** *Φιλόλογος, Εκπαιδευτικός Β/θμιας Εκπαίδευσης*
ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ	**Σταμάτιος Μπονάτσος,** *Αρχαιολόγος-Σχεδιαστής*
ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ	**Θεόδωρος Στεφανόπουλος,** *Καθηγητής του Πανεπιστημίου Πατρών*
ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ	**Χριστίνα Αργυροπούλου,** *Σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου*
ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΥΠΟΕΡΓΟΥ	**Μαρία Γατσίου,** *Φιλόλογος, Εκπαιδευτικός Β/θμιας Εκπαίδευσης*
ΕΞΩΦΥΛΛΟ	Παράσταση από λήκυθο (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)
ΠΡΟΕΚΤΥΠΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ	ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

Γ′ Κ.Π.Σ. / **ΕΠΕΑΕΚ ΙΙ** / **Ενέργεια 2.2.1** / Κατηγορία Πράξεων 2.2.1.α:
«Αναμόρφωση των προγραμμάτων σπουδών και συγγραφή νέων εκπαιδευτικών πακέτων»

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
Μιχάλης Αγ. Παπαδόπουλος
Ομότιμος Καθηγητής του Α.Π.Θ.
Πρόεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Πράξη με τίτλο: «Συγγραφή νέων βιβλίων και παραγωγή υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού με βάση το ΔΕΠΠΣ και τα ΑΠΣ για το Γυμνάσιο»

Επιστημονικός Υπεύθυνος Έργου
Αντώνιος Σ. Μπομπέτσης
Σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Αναπληρωτές Επιστημονικοί Υπεύθυνοι Έργου
Γεώργιος Κ. Παληός
Σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου
Ιγνάτιος Ε. Χατζηευστρατίου
Μόνιμος Πάρεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Έργο συγχρηματοδοτούμενο 75% από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και 25% από εθνικούς πόρους.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Θεόδωρος Στεφανόπουλος **Ελένη Αντζουλή**

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ (ΜΤΦΡ.)

Αρχαία Ελλάδα
Ο τόπος και οι άνθρωποι
(Ανθολόγιο)

Β΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ 7

I. Η ΑΘΗΝΑ 9
1. Η γη της Αττικής 12
2. *Τὰ ἐξ ἑκάστης πόλεως ἰδιώματα* 15
3. Κατά ιχθυοπωλών 20
4. Ένα αντρόγυνο στην κλασική Αθήνα 24
5. «Οικογενειακό συμβούλιο» 33
6. Οι εταίρες 39
7. Ο «χωριάτης» 43

II. Η ΣΠΑΡΤΗ 46
8. Τεκνοποιία και εκπαίδευση στη Σπάρτη 48

III. Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ 55
9. Οι Μακεδόνες 57

IV. Η ΘΗΒΑ 62
10. Η Θήβα και οι Θηβαίοι 64

V. Η ΚΟΡΙΝΘΟΣ 68
11. Η Κόρινθος μετά την καταστροφή 70

VI. Η ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ 75
12. Οι Αλεξανδρινοί 76

VII. ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΘΛΗΜΑΤΑ 81
Συνοδευτικά κείμενα 90
13. Ο ελληνικός αθλητισμός με τα μάτια ενός ξένου 92
14. Κατά αθλητών 101
Συνοδευτικά κείμενα 106

Προλογικό σημείωμα

Το βιβλίο απαρτίζεται από επτά ενότητες. Οι έξι πρώτες είναι αφιερωμένες σε έξι σημαντικές πόλεις ή περιοχές (Αθήνα, Σπάρτη, Μακεδονία, Θήβα, Κόρινθος, Αλεξάνδρεια), ενώ η έβδομη αναφέρεται σε ένα φαινόμενο πανελλήνιας σημασίας, στον αθλητισμό.

Κάθε ενότητα, με εξαίρεση την πρώτη και την έβδομη, περιλαμβάνει *ένα* κείμενο. Η πρώτη ενότητα (Αθήνα) περιλαμβάνει επτά κείμενα —το τρίτο κείμενο συγκροτείται από δύο ομόθεμα αποσπάσματα— και η έβδομη (Αθλητισμός και Αθλήματα) δύο.

Στην αρχή κάθε ενότητας δίνονται στοιχεία για την πόλη, την περιοχή (Μακεδονία) ή το φαινόμενο (αθλητισμός). Οι πληροφορίες αυτές κατά κανόνα καλύπτουν το διάστημα ως την εποχή στην οποία αναφέρεται το ανθολογούμενο απόσπασμα.

Κάθε ένα από τα συνολικά 14 κείμενα του βιβλίου συγκροτείται από το εισαγωγικό σημείωμα, το μεταφρασμένο κείμενο, τα σχόλια και τις ερωτήσεις–ασκήσεις–δραστηριότητες, με τις οποίες ολοκληρώνεται κάθε ενότητα. Το εισαγωγικό σημείωμα αναφέρεται στον βίο και στο έργο του συγγραφέα —εκτός και πρόκειται για κάποιον από τους συγγραφείς που συνήθως διδάσκονται στο σχολείο— καθώς επίσης και στο βασικό θέμα του αποσπάσματος.

Ουσιαστικό μέρος του βιβλίου αποτελεί και το εικονογραφικό υλικό, που σχεδόν πάντα έχει κάποιου είδους συνάφεια με το κείμενο στο οποίο εντάσσεται.

Η Ακρόπολη και ο χώρος γύρω από αυτή. (Μακέτα των Ι. Τραυλού-Δ. Ζιρώ.)

Ι. – Η ΑΘΗΝΑ

δαιμόνιον πτολίεθρον.
Πίνδαρος

Η Αθήνα των αρχαϊκών χρόνων (8ος-6ος αι. π.Χ.) δεν ήταν ασήμαντη ως πόλη, ωστόσο δεν ξεχώριζε από άλλες πόλεις όπως η Αθήνα της κλασικής εποχής. Στο β΄ μισό του 7ου αιώνα αναδείχθηκε σε ισχυρή εμπορική δύναμη (κοπή νομίσματος, εξαγωγές), στο εσωτερικό της όμως πρέπει, την ίδια περίοδο, να αντιμετώπιζε μεγάλα προβλήματα. Αυτό προκύπτει, για παράδειγμα, από επεισόδια όπως η απόπειρα του ολυμπιονίκη Κύλωνα να εγκαθιδρύσει τυραννίδα (περ. 630 π.Χ.) ή από το γεγονός ότι σε διάστημα μικρότερο από μια τριακονταετία χρειάστηκαν δύο μείζονες νομοθετικές παρεμβάσεις (περ. 624 π.Χ. νομοθεσία του Δράκοντα, 594 π.Χ. νομοθεσία του Σόλωνα), οι οποίες δεν απέτρεψαν τελικά την εγκαθίδρυση, λίγο αργότερα, τυραννίδας από τον Πεισίστρατο (561 π.Χ.). Η ανατροπή των Πεισιστρατιδών (511 π.Χ.) άνοιξε τον δρόμο για τη μεταρρύθμιση του Κλεισθένη και τη θεμελίωση της αθηναϊκής δημοκρατίας (508 π.Χ.), η οποία, αφού γύρω στο 460 π.Χ. ενισχύθηκε, έπειτα από τους αγώνες του Εφιάλτη και του Περικλή, άντεξε, με σύντομες εκτροπές (πραξικόπημα των Τετρακοσίων, Τριάκοντα Τύραννοι), σχεδόν δύο αιώνες, ως την υποταγή της πόλης στους Μακεδόνες.

Στις αρχές του 5ου αιώνα οι Αθηναίοι υποστήριξαν ενεργά την εξέγερση των ιωνικών πόλεων της Μικράς Ασίας κατά των Περσών (500-493 π.Χ.) και πρωτοστάτησαν στην απόκρουση των Περσών στον Μαραθώνα (490 π.Χ.), στη Σαλαμίνα (480 π.Χ.) και στις Πλαταιές (479 π.Χ.). Αμέσως μετά, εκμεταλλευόμενοι τη διστακτικότητα των Σπαρτιατών, τάχθηκαν επικεφαλής της Α΄ Αθηναϊκής Ναυτικής Συμμαχίας, που συγκρότησαν, με έδρα τη Δήλο, μαζί με πολλές μικρασιατικές και νησιωτικές πόλεις για τη συνέχιση του αγώνα κατά των Περσών (478 π.Χ.). Σταδιακά, στο πλαίσιο της Συμμαχίας, η Αθήνα εξελίχθηκε σε ηγεμονική δύναμη, ενώ οι άλλες συμμαχικές πόλεις, που μετείχαν, υποτίθεται, ισότιμα, έγιναν υποτελείς των Αθηναίων. Αυτό επισημοποιήθηκε κατά κάποιον τρόπο με τη μεταφορά της έδρας της Συμμαχίας από τη Δήλο στην Αθήνα (454 π.Χ.) και την υποχρέωση των συμμάχων να μεταβαίνουν στην Αθήνα για εκδίκαση υποθέσεων στις οποίες εμπλέκονταν. Οι εξελίξεις αυτές ενίσχυσαν την Αθήνα οικονομικά, στρατιωτικά και πολιτικά.

Το διάστημα από το τέλος των Περσικών Πολέμων ως το τέλος του αιώνα σφραγίστηκε από την αντιπαράθεση της Αθήνας με τη Σπάρτη. Δύο φορές η αντιπαράθεση αυτή οδήγησε σε πολεμική ρήξη (461-446 και 431-404 π.Χ.), που τερματίστηκε —προσωρινά— με την ήττα της Αθήνας (404 π.Χ.). Παρά την ήττα, η Αθήνα κατόρθωσε να ξανακερδίσει μεγάλο μέρος από το χαμένο έδαφος και να διαδραματίσει και πάλι αξιόλογο ρόλο (Β΄ Αθηναϊκή Συμμαχία, 378 π.Χ.). Λίγο αργότερα βρέθηκε αντιμέτωπη με τον Φίλιππο και τους Μακεδόνες, έχασε το ένα μετά το άλλο τα ερείσματά της στη Μακεδονία και, μετά τη μάχη στη Χαιρώνεια (338 π.Χ.), ακολούθησε τη μοίρα των άλλων πόλεων της νότιας Ελλάδας και υποτάχθηκε στους Μακεδόνες. Τον 3ο αιώνα η πόλη είναι πρωτίστως σπουδαίο πνευματικό κέντρο.

Μοναδική, από πολλές πλευρές, ήταν η Αθήνα της κλασικής εποχής, και ειδικά του β΄ μισού του 5ου αιώνα, η οποία με αυταρέσκεια και υπερηφάνεια μιλούσε για τη δημοκρατία της. Η πόλη πρέπει να εντυπωσίαζε τους πολίτες και —πολύ περισσότερο— τους πολυάριθμους ξένους που την επισκέπτονταν για να ρυθμίσουν ζητήματα μικρά ή μέγιστα κατ' αρχάς με την αίσθηση που δημιουργούσε ότι ήταν κάτι σαν το κέντρο του κόσμου ή των εξελίξεων, έπειτα με τα περίλαμπρα δημόσια οικοδομήματα και τα σπουδαία έργα τέχνης, με τις ανεπανάληπτες θεατρικές παραστάσεις, που μόνο στην Αθήνα μπορούσες να δεις, και γενικότερα με τη βεβαιότητα που μετέδιδε ότι, σε πανελλήνιο επίπεδο, ήταν το αδιαφιλονίκητο πνευματικό κέντρο, η *Ἑλλάδος παίδευσις* και το *πρυτανεῖον τῆς σοφίας*, όπως την έχουν χαρακτηρίσει. Την εποχή αυτή στην Αθήνα μεσουρανούσε το θέατρο και το δράμα, έκανε το δυναμικό της ξεκίνημα η ρητορεία, εύρισκε άριστους συνεχιστές η λαμπρή ιωνική παράδοση στην ιστοριογραφία και στη φιλοσοφία, δίδασκαν οι επιφανέστεροι σοφιστές που αμφισβητούσαν όλες τις παραδοσιακές αλήθειες, άφηναν τη σφραγίδα τους κορυφαίοι αρχιτέκτονες, γλύπτες και ζωγράφοι και αναζητούσαν νέους δρόμους πρωτοπόροι μουσικοί.

Νεαρή γυναίκα με προσφορές για τον νεκρό άντρα της (βλ. σελ. 11). Λευκή λήκυθος, περ. 445-440 π.Χ. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.)

Το τι σημαίνουν συγκεκριμένα όλα αυτά το αντιλαμβάνεται κανείς ευκολότερα, αν επιχειρήσει να σκεφτεί ποιους θα συναντούσε ένας που θα ζούσε στην Αθήνα, για παράδειγμα, τη δύσκολη

πενταετία 430-425 π.Χ. (Πελοποννησιακός Πόλεμος, λοιμός). Θα συναντούσε λοιπόν, μεταξύ άλλων, τον Περικλή, τον Αναξαγόρα, τον Σωκράτη, τους κορυφαίους σοφιστές Πρωταγόρα, Πρόδικο και Γοργία, τον ρήτορα Αντιφώντα, τον παλαίμαχο κωμικό ποιητή Κρατίνο και τους δύο ανερχόμενους αστέρες της κωμικής τέχνης, τον Εύπολη και τον Αριστοφάνη, τον Σοφοκλή και τον Ευριπίδη και αρκετούς άλλους δραματικούς ποιητές, μερικοί από τους οποίους ήταν, χωρίς αμφιβολία, μείζονες.

Βέβαια, η Αθήνα δεν ήταν μόνο η *Ἑλλάδος παίδευσις*· ήταν συγχρόνως και μια πόλη με πολλές διαχωριστικές γραμμές και διακρίσεις. Εκεί ζούσαν Έλληνες και βάρβαροι, ελεύθεροι και δούλοι, πολίτες και μέτοικοι, γυναίκες και άντρες. Οι λεγόμενοι βάρβαροι ήταν κυρίως δούλοι που εκτελούσαν αστυνομικά καθήκοντα ή εργάζονταν στο σπίτι, στα χτήματα, στην αγορά, στα μεταλλεία ή όπου αλλού μπορεί να φανταστεί κανείς. Οι μέτοικοι ήταν ελεύθεροι πολίτες από άλλες πόλεις που είχαν εγκατασταθεί στην Αθήνα και ασχολούνταν συνήθως με τη βιοτεχνία, το εμπόριο και τη ναυσιπλοΐα. Οι γυναίκες που συναντούσε κανείς σε δημόσιους χώρους ήταν κατά κανόνα δούλες, γυναίκες ελευθερίων ηθών, εταίρες, ή Αθηναίες από τα κατώτερα κοινωνικά και οικονομικά στρώματα, που αναγκάζονταν να βγαίνουν από το σπίτι για να εργάζονται. Οι γυναίκες της «καλής κοινωνίας» σπάνια εγκατέλειπαν το σπίτι —ούτως ή άλλως ο χώρος των γυναικών ήταν ο *οἶκος* και ο χώρος των ανδρών η *ἀγορά*.

Αν ένας Αθηναίος δεν απουσίαζε σε κάποια από τις πολλές πολεμικές επιχειρήσεις, που αποτελούσαν καθημερινή πραγματικότητα, και δεν εργαζόταν, το πιθανότερο είναι να έκανε ένα από τα ακόλουθα: (α) Να έπαιρνε μέρος σε συνεδρίαση της Εκκλησίας του Δήμου, της βουλής ή κάποιου δικαστηρίου —η δικομανία των Αθηναίων δεν είχε προηγούμενο, ενώ οι συνεδριάσεις της Εκκλησίας του Δήμου έφταναν τις 40 τον χρόνο· (β) να συμμετείχε σε συμπόσιο ή σε γιορτή —ένας επικριτής της αθηναϊκής δημοκρατίας ισχυρίζεται ότι οι Αθηναίοι είχαν διπλάσιες γιορτές από ό,τι οι άλλοι Έλληνες· (γ) να συζητούσε στην παλαίστρα, σε κάποια στοά, σε κάποιο κουρείο ή οπουδήποτε αλλού— οι Αθηναίοι είχαν τη φήμη ότι ήταν πιο πολύ άνθρωποι των λόγων παρά των έργων, ήταν, όπως τους λέει ο Κλέων, «θεατές των λόγων και ακροατές των έργων».

Βλ. τη λεζάντα στη σελ. 10

1. – Η γη της Αττικής

ΞΕΝΟΦΩΝ, *Πόροι* 1, 2-8

ΤΟ ΕΡΓΟ *Οι* Πόροι *γράφτηκαν το 355/4 π.Χ. και είναι το τελευταίο έργο του Ξενοφώντα. Στο έργο αυτό ο ιστορικός υποδεικνύει τρόπους με τους οποίους η πόλη της Αθήνας θα μπορούσε να αυξήσει τα έσοδά της και να εξασφαλίσει τα απαραίτητα για τους πολίτες της, χωρίς να εκμεταλλεύεται τους συμμάχους.*

ΤΟ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ *Στο ανθολογούμενο απόσπασμα, που προέρχεται από το εισαγωγικό πρώτο κεφάλαιο, ο Ξενοφών μιλάει για τη φύση της Αττικής, εστιάζοντας κυρίως το ενδιαφέρον του στο ήπιο κλίμα, που ευνοεί την παραγωγή, στον ορυκτό πλούτο και στη γεωγραφική θέση της πόλης.*

ΚΕΙΜΕΝΟ

1 2 Όταν άρχισα να εξετάζω αυτά που σκέφτηκα, ένα πράγμα αναδείχθηκε αμέσως, ότι η χώρα είναι από τη φύση τέτοια ώστε να εξασφαλίζει πολλά έσοδα. Για να γίνει αντιληπτό ότι αυτό που λέω ισχύει, θα αναφερθώ πρώτα στη φύση της Αττικής. Κατ᾽ αρχάς, ότι οι
3 εποχές είναι εδώ πολύ ήπιες, το αποδεικνύουν τα ίδια τα προϊόντα που παράγονται: Είδη που σε πολλά μέρη δεν θα ήταν δυνατό να φυτρώσουν καν, εδώ καρποφορούν. Και όπως ακριβώς είναι εύφορο το έδαφος, έτσι και η γύρω θάλασσα είναι εξαιρετικά πλούσια σε παντός είδους αλιεύματα. Εκτός αυτού, τα αγαθά που χαρίζουν οι θεοί με τις εποχές εδώ αρχίζουν όλα πολύ νωρίς και τελειώνουν πολύ αργά.

4 Και η χώρα δεν υπερέχει μόνο σ᾽ αυτά που ακμάζουν και φθίνουν στον κύκλο ενός χρόνου, αλλά έχει και παντοτινά αγαθά. Γιατί στο έδαφός της υπάρχει άφθονο μάρμαρο, από το οποίο κατασκευάζονται και ωραιότατοι ναοί και ωραιότατοι βωμοί και έξοχα αγάλμα-

ΣΧΟΛΙΑ

2 **αυτά που σκέφτηκα**: Εννοεί την άποψη που διατύπωσε στην πρώτη παράγραφο του κεφαλαίου, ότι δηλαδή οι πολίτες της Αθήνας θα μπορούσαν να ζουν από αυτά που παράγει η Αττική, χωρίς να δίνουν λαβές στους Έλληνες να τους κατηγορούν για εκμετάλλευση των συμμάχων.

στη φύση της Αττικής: Από τη συνέχεια προκύπτει ότι αναφέρεται στο κλίμα και στη γεωλογική σύσταση του εδάφους.

4 **μάρμαρο**: Περίφημο ήταν το πεντελικό μάρμαρο. Για τον ναό του Ασκληπιού στην Επίδαυρο, για παράδειγμα, που οικοδομήθηκε στα χρόνια του Ξενοφώντα, χρησιμοποιήθηκε πεντελικό μάρμαρο.

5 τα για τους θεούς· και η ζήτηση, τόσο από Έλληνες όσο και από βαρβάρους, είναι μεγάλη. Υπάρχουν επίσης εκτάσεις που, όταν σπέρνονται, δεν παράγουν καρπό, όταν όμως ανασκάπτονται, τρέφουν πολλαπλάσιους από όσους θα έτρεφαν, αν παρήγαν σιτάρι. Και δεν χωρεί αμφιβολία ότι με θεία βούληση αυτά τα εδάφη έχουν άργυρο· γεγονός πάντως είναι ότι, ενώ βρίσκονται σε κοντινή απόσταση πολλές πόλεις, και ηπειρωτικές και νησιωτικές, σε καμία από αυτές δεν φτάνει μικρή έστω φλέβα αργύρου.

6 Εξάλλου, όχι χωρίς λόγο θα θεωρούσε κάποιος ότι η πόλη κατέχει το κέντρο της Ελλάδας και ολόκληρης, θα έλεγα, της οικουμένης. Γιατί όσο περισσότερο απέχουν κάποιοι από αυτή, τόσο πιο φοβερά είναι τα κρύα ή οι ζέστες που συναντούν. Όσοι πάλι θελήσουν να φτάσουν από το ένα άκρο της Ελλάδας στο άλλο, όλοι αυτοί περνούν από την Αθήνα όπως από το επίκεντρο ενός κύκλου, είτε ταξιδεύουν δια θαλάσσης είτε οδικώς.

7 Και παρά το γεγονός ότι δεν βρέχεται ολόγυρα από θάλασσα, σαν να ήταν νησί, και εισάγει από όλα τα σημεία του ορίζοντα ό,τι χρειάζεται και εξάγει ό,τι επιθυμεί· ο λόγος εί-

Ελικοειδές πλυντήριο του 4ου αι. π.Χ.
για τον καθαρισμό του μεταλλεύματος (Λαύριο).

ΣΧΟΛΙΑ

5 **όταν ... ανασκάπτονται**: Αναφορά στα μεταλλεία αργύρου στο Λαύριο.

6 **το κέντρο ... της οικουμένης**: Από το γεγονός ότι το κλίμα της Αττικής είναι ήπιο εξάγεται το συμπέρασμα ότι η Αθήνα βρίσκεται στο κέντρο της *οἰκουμένης* (του κατοικημένου τμήματος της γης). Η καλή γεωγραφική θέση της Αθήνας ευνοεί την επικοινωνία με τις άλλες πόλεις και τη συνακόλουθη αλληλεπίδραση σε όλα τα επίπεδα.

8 ναι ότι έχει θάλασσα και από τις δύο πλευρές. Εισάγει επίσης πολλά εμπορεύματα και δια ξηράς· γιατί είναι μέρος της ηπειρωτικής χώρας. Κοντά, τέλος, στις πιο πολλές από τις άλλες πόλεις ζουν βάρβαροι που τους δημιουργούν προβλήματα· αντίθετα, με την Αθήνα γειτονεύουν πόλεις που απέχουν και οι ίδιες πάρα πολύ από τους βαρβάρους.

(μετάφραση Λένα Αντζουλή)

Κάμινος τήξης μεταλλεύματος.
(Αναπαράσταση: Κ. Κονοφάγος.)

ΣΧΟΛΙΑ

8 **κοντά... στις πιο πολλές από τις άλλες πόλεις ... προβλήματα**: Δεν εννοεί οι πιο πολλές από όλες τις πόλεις γενικά αλλά από τις πόλεις που ήταν σημαντικοί εμπορικοί σταθμοί, ενδεχομένως ανταγωνιστικοί προς την Αθήνα (π.χ. το Βυζάντιο). Η απουσία αντιθέσεων με τους γείτονες βοηθάει την ανάπτυξη ειρηνικών δραστηριοτήτων, όπως είναι το εμπόριο.

Ερωτησεις – Ασκησεις – Δραστηριοτητες

1. Σε ποια σημεία εντοπίζει την υπεροχή της Αττικής ο Ξενοφών;
2. α) Ποια από τα αναφερόμενα πλεονεκτήματα δεν υφίστανται σήμερα και για ποιους λόγους;
   β) Με βάση τις γνώσεις που έχουμε σήμερα, ποιες από τις απόψεις που διατυπώνονται στο κείμενο είναι προφανώς εσφαλμένες;
3. Πώς «αποδεικνύεται» ότι είναι θέλημα των θεών που το έδαφος της Αττικής έχει άργυρο;
4. Για ποιο λόγο νομίζετε ότι γίνεται η αναφορά στην απουσία των βαρβάρων στην παράγραφο 8;

2. – Τὰ ἐξ ἑκάστης πόλεως ἰδιώματα

Ερμιππος, *Φορμοφόροι* (απόσπ. 63)

Ο ΒΙΟΣ – ΤΟ ΕΡΓΟ *Ο κωμικός ποιητής Έρμιππος πρωτοεμφανίστηκε γύρω στο 440 π.Χ. ή λίγο αργότερα και συνέχισε νὰ γράφει έως περίπου το 410 π.Χ. Έγραψε 40 κωμωδίες (όσες και ο Αριστοφάνης). Γνωρίζουμε 10 τίτλους. Κέρδισε τουλάχιστον μία νίκη στα Μεγάλα Διονύσια και τέσσερις στα Λήναια. Σώζονται 94 αποσπάσματα, από τα οποία το εκτενέστερο είναι αυτό εδώ. Αρκετά έργα του ήταν παρωδίες μύθων. Η εικόνα που προκύπτει από τα σωζόμενα αποσπάσματα είναι η εικόνα ενός τυπικού εκπροσώπου της Αρχαίας Κωμωδίας, δηλαδή της κωμωδίας του 5ου αιώνα: Σημαντική θέση στο έργο του κατέχει η πολιτική επικαιρότητα, ενώ είναι συχνές οι προσωπικές επιθέσεις εναντίον κορυφαίων πολιτικών. Υπήρξε σφοδρός πολέμιος του Περικλή.*

«ΦΟΡΜΟΦΟΡΟΙ» *Η κωμωδία* Φορμοφόροι *παίχτηκε πιθανότατα το 425 (ή το 426) π.Χ.* Φορμοφόροι *είναι «αυτοί που κουβαλούν φορμούς (καλάθια)», κάτι δηλ. σαν αχθοφόροι, ωστόσο από τον τίτλο και τους σωζόμενους στίχους δεν είναι δυνατό να πούμε τίποτα περισσότερο για την πλοκή του έργου.*

ΤΟ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ *Σ' αυτόν τον επικού τύπου κατάλογο, που διανθίζεται με επίκαιρες κωμικές αιχμές για εχθρούς των Αθηναίων, αναφέρονται τα χαρακτηριστικά προϊόντα κάθε πόλης ή περιοχής (*τὰ ἐξ ἑκάστης πόλεως ἰδιώματα*), που εισάγονται δια θαλάσσης στην Αθήνα. Ένα χωρίο από την* Αθηναίων πολιτεία *του Ψευδο-Ξενοφώντα, που γράφει περίπου την ίδια εποχή, και ένα άλλο από τον θουκυδίδειο επιτάφιο του Περικλή, που εκφωνήθηκε το 430 π.Χ., δείχνουν ότι η εικόνα που δίνει ο κωμικός δεν απέχει πολύ από την πραγματικότητα. (Ψευδο-Ξενοφών,* Αθηναίων πολιτεία *2,7 χάρη στην κυριαρχία στη θάλασσα... καθώς έρχονταν σε επαφή με άλλους στο ένα μέρος με άλλους στο άλλο, διδάχθηκαν τρόπους γαστρονομικών απολαύσεων. Ό,τι καλό υπάρχει στη Σικελία ή στην Ιταλία ή στην Κύπρο ή στην Αίγυπτο ή στη Λυδία ή στον Πόντο ή στην Πελοπόννησο ή κάπου αλλού, όλα αυτά τα βρίσκεις συγκεντρωμένα στο ίδιο σημείο χάρη στην κυριαρχία στη θάλασσα. — Θουκυδίδης 2, 38, 2 επιπλέον, χάρη στη δύναμη της πόλης, φτάνουν εδώ από παντού τα πάντα. Έτσι συμβαίνει να απολαμβάνουμε τα αγαθά των άλλων με τον ίδιο τρόπο που απολαμβάνουμε και τα δικά μας.)*

Γύψινο κωμικό προσωπείο των ελληνιστικών χρόνων από την Αίγυπτο. (Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη.)

ΚΕΙΜΕΝΟ

Ιστορήστε μου τώρα, ω Μούσες, σεις που ζείτε στα Ολύμπια δώματα,
ποια αγαθά εδώ έφερε ο Διόνυσος με το μαύρο καράβι,
από τότε που πλέει ως έμπορος στο οινοπόρφυρο απάνω το πέλαγος.
Σίλφιο απ᾿ την Κυρήνη και δέρματα βόεια,
σκουμπρί από τον Ελλήσποντο και τα παστά απαξάπαντα,
απ᾿ τη Θεσσαλία πλιγούρι και τα παΐδια τα βόεια·
κι απ᾿ τον Σιτάλκη ψώρα ειδικά για τους Λακεδαιμόνιους,

ΣΧΟΛΙΑ

1 **Μούσες**: Ο κωμικός, στην αρχή αυτού του δύσκολου καταλόγου πόλεων ή περιοχών και προϊόντων, ζητάει τη συνδρομή των Μουσών, όπως κάνει ο Όμηρος, όταν αρχίζει τον ασυγκρίτως πιο δύσκολο δικό του «κατάλογο των πλοίων» στη δεύτερη ραψωδία της *Ιλιάδας* (στ. 484).

2 **ο Διόνυσος**: Δεν μας εκπλήσσει ο Διόνυσος που ταξιδεύει στο πέλαγος (βλ. εικ.), αλλά δεν γνωρίζουμε τίποτα για τον ρόλο που έπαιζε στη συγκεκριμένη κωμωδία.
Η μεγάλη ανάπτυξη του εμπορίου ευνοεί την αλληλεπίδραση ανάμεσα στους Αθηναίους και τους άλλους και σε πολλούς άλλους τομείς.

4 **σίλφιο απ᾿ την Κυρήνη**: Το φυτό σίλφιο, που ευδοκιμούσε μόνο σ᾿ αυτή την περιοχή, είναι το βασικό εξαγώγιμο προϊόν της Κυρήνης, κάτι σαν έμβλημά της. Τα βλαστάρια του τα έτρωγαν, ενώ ο χυμός του αποτελούσε σπουδαίο γιατρικό.
Κυρήνη: Ελληνική αποικία στη βόρεια ακτή της Αφρικής (απέναντι από τη νοτιοδυτική Πελοπόννησο, στην περιοχή της Λιβύης). Την ίδρυσαν άποικοι από την Θήρα, το 631 π.Χ. Κυρήνη ονομαζόταν και η ευρύτερη περιοχή.
δέρματα βόεια: Τα δέρματα από την περιοχή της Κυρήνης θεωρούνταν άριστης ποιότητας.

5 Το (παστό ή καπνιστό) σκουμπρί ήταν ιδιαίτερα δημοφιλές και φτηνό φαγητό. Τα παστά ψάρια που έφταναν στην Αθήνα προέρχονταν κυρίως από τον Πόντο.

6 **πλιγούρι** (αρχ. *χόνδρος*): Χοντροαλεσμένο σιτάρι ή άλλο δημητριακό προϊόν. Το έριχναν μέσα σε νερό (ή σε γάλα) και το πρόσφεραν μετά το δείπνο. Το καλύτερο ήταν το θεσσαλικό πλιγούρι, με δεύτερο το μεγαρικό.

7 **απ᾿ τον Σιτάλκη**: Ο Σιτάλκης ήταν βασιλιάς των Οδρυσσών, ενός θρακικού φύλου, από τα χρόνια λίγο μετά το 440 π.Χ. έως τον θάνατό του (424 π.Χ.). Το βασίλειό του συνέπιπτε περίπου με τη σημερινή Βουλγαρία. Το 431 π.Χ. είχε συνάψει συμμαχία με τους Αθηναίους εναντίον του βασιλιά της Μακεδονίας Περδίκκα Β΄ (βλ. στ. 8 σχόλ.). Οι Σπαρτιάτες, στα επόμενα χρόνια, προσπάθησαν ανεπιτυχώς να τον πείσουν να εγκαταλείψει τη συμμαχία.
Οι κωμικές αιχμές, με τις οποίες διανθίζεται αυτός ο κατάλογος πραγματικών προϊόντων (βλ. στ. 8 και 10), σχετίζονται με την εξωτερική πολιτική της Αθήνας και παραπέμπουν στις κατά καιρούς συγκρούσεις με άλλες δυνάμεις.

κι απ᾽ τον Περδίκκα ψεύδη πάνω σε πάμπολλα πλοία.
Τα χοιρινά οι Συρακούσες και το τυρί τους προσφέροντας

* * *

Κι άμποτες ο Ποσειδώνας τους Κερκυραίους να ξέκανε
πάνω στα κοίλα καράβια, επειδή έχουν σκέψη διχόγνωμη.
Αυτά από τούτα τα μέρη· απ᾽ την Αίγυπτο πάλι τα ιστία
τα κρεμαστά και τον πάπυρο, από δε τη Συρία λιβάνι.

Ο Διόνυσος ταξιδεύει πάνω σε πλοίο που το κατάρτι του έχει γίνει κλήμα πολυστάφυλο. Αττική μελανόμορφη κύλικα, 540-535 π.Χ. (Μόναχο, Staatliche Antikensammlungen.) [Αντιγραφή: Στ. Μπονάτσος]

ΣΧΟΛΙΑ

8 **απ᾽ τον Περδίκκα ψεύδη**: Ο Περδίκκας Β΄ υπήρξε κάπου τριάντα χρόνια βασιλιάς της Μακεδονίας (περ. 450-414 π.Χ.). Στις μέρες του η Μακεδονία έγινε ισχυρή δύναμη και παράγοντας της ελληνικής πολιτικής. Στα χρόνια του Πελοποννησιακού Πολέμου συμμαχούσε άλλοτε με τους Αθηναίους και άλλοτε με τους Σπαρτιάτες, ενώ εθεωρείτο γενικά αναξιόπιστος ως σύμμαχος. Στη συγκεκριμένη περίπτωση έφταναν στην Αθήνα «ψεύδη» αντί για τα ξύλα που φαίνεται ότι είχε υποσχεθεί και που ήταν ζωτικής σημασίας για τη ναυπήγηση ή την επισκευή πλοίων.

9 Και τα χοιρινά και το τυρί της Σικελίας ήταν φημισμένα.
(*Μετά τον στίχο αυτό υπάρχει χάσμα.*)

10-1 Από το 427 έως το θέρος του 425 π.Χ. η Κέρκυρα σπαρασσόταν από εμφύλιο πόλεμο, οι ωμότητες του οποίου δεν είχαν προηγούμενο.

11 **πάνω στα κοίλα καράβια**: Η Αθήνα, η Κόρινθος και η αποικία της Κορίνθου, η Κέρκυρα, ήταν οι τρεις μεγάλες ναυτικές δυνάμεις της εποχής.

13 **τον πάπυρο**: Εννοεί προφανώς τον πάπυρο ως γραφική ύλη. Οι Αιγύπτιοι έφτιαχναν και πανιά από πάπυρο.
από δε τη Συρία λιβάνι: Το λιβάνι προερχόταν από την Αραβία. Η σύνδεσή του με τη Συρία οφείλεται πιθανώς στο γεγονός ότι στους Έλληνες το προμήθευαν Φοίνικες έμποροι, που κατοικούσαν στη Συρία.

Στέλνει και η όμορφη Κρήτη για τους θεούς κυπαρίσσι,
η Λιβύη παρέχει προς πώληση άφθονο ελεφαντόδοντο,
η Ρόδος προσφέρει σταφίδες και σύκα ξερά ηδυόνειρα.
Απ' την Εύβοια έρχονται αχλάδια και τα σκληρόσαρκα μήλα,
σκλάβοι από τη Φρυγία, μισθοφόροι απ' την Αρκαδία.
Οι Παγασές πέμπουν δούλους, σκέτους ή και με το στίγμα.
Τα γλυκοκάστανα πάλι και τα αμύγδαλα τα σιγαλόηχα
τα παρέχουνε οι Παφλαγόνες· γιατί αυτά είναι του δείπνου επιστέγασμα.

ΣΧΟΛΙΑ

14 **η ... Κρήτη για τους θεούς κυπαρίσσι**: Η Κρήτη αναφέρεται και ως η πατρίδα του κυπαρισσιού. Από το ιδιαίτερα ανθεκτικό ξύλο του κυπαρισσιού έφτιαχναν, μεταξύ άλλων, ξόανα (ξύλινα ομοιώματα θεών) και πόρτες για ναούς.

15 **η Λιβύη ... ελεφαντόδοντο**: Λιβύη ονομαζόταν η βόρεια ή βορειοδυτική Αφρική, κάποτε ολόκληρη η Αφρική. Το ελεφαντόδοντο εισαγόταν από την Αφρική και την Ινδία. Λόγω του υψηλού κόστους, το χρησιμοποιούσαν κυρίως σε μικροτεχνήματα στο πλαίσιο της λατρείας.

16 **η Ρόδος ... σταφίδες και σύκα ξερά ηδυόνειρα**: Η Αττική έβγαζε εξαιρετικής ποιότητας ξερά σύκα, φαίνεται όμως ότι η παραγωγή δεν επαρκούσε και έκαναν εισαγωγές από τη Ρόδο, της οποίας τα ξερά σύκα ήταν επίσης φημισμένα.

ηδυόνειρα: αυτά που φέρνουν γλυκά όνειρα.

17 **τα σκληρόσαρκα μήλα**: Ο Έρμιππος ενσωματώνει αυτούσια την ομηρική κατακλείδα του στίχου *ἴφια μῆλα* (γερά πρόβατα), της δίνει όμως διαφορετικό περιεχόμενο (κατά γράμμα: γερά μήλα).

18 **σκλάβοι από τη Φρυγία**: Ήταν τόσο συχνό το φαινόμενο οι δούλοι να προέρχονται από τη Φρυγία, ώστε το ίδιο το εθνικό Φρύγας έφτασε να σημαίνει δούλος.

μισθοφόροι απ' την Αρκαδία: Οι Αρκάδες ήταν οι μισθοφόροι της αρχαιότητας. Αποκαλυπτικό είναι ένα χωρίο από τα *Ελληνικά* του Ξενοφώντα: Ένας Αρκάδας που απευθύνεται σε Αρκάδες, για να αποδείξει πόσο γενναίους τους θεωρούν οι άλλοι, επικαλείται το γεγονός ότι, όποτε χρειάζονται μισθοφόρους, επιλέγουν Αρκάδες.

19 **οι Παγασές πέμπουν δούλους**: Το λιμάνι των Παγασών στον ομώνυμο κόλπο φαίνεται ότι αποτελούσε σημαντικό σταθμό για το δουλεμπόριο. Την «επίδοση» της Θεσσαλίας στο δουλεμπόριο τη μαρτυρεί και ο Αριστοφάνης, όταν γράφει κάπου ότι εκεί υπάρχουν *πλεῖστοι ἀνδραποδισταί* (δουλέμποροι).

με το στίγμα (αρχ. *στιγματίας*): Δούλοι, συνήθως δραπέτες, με ένα ανεξίτηλο σημάδι στο μέτωπο (*στίγμα*). Το *στίγμα* αποδείκνυε ότι κάποιος είναι δούλος και λειτουργούσε αποτρεπτικά για νέα απόδραση.

20 **τα αμύγδαλα τα σιγαλόηχα** (αρχ. *ἀμύγδαλα σιγαλόεντα*): Ομηρίζουσα έκφραση. Όπως και στον στ. 17, ο ποιητής χρησιμοποιεί το ομηρικό επίθετο *σιγαλόεντα* (στίλβοντα), του δίνει όμως διαφορετικό νόημα («αυτά που σπάζουν εύκολα, που δεν κάνουν θόρυβο»).

21 **οι Παφλαγόνες**: Η Παφλαγονία βρισκόταν στη βόρεια Μικρά Ασία και ήταν γνωστή κυρίως για την παραγωγή ξύλου.

γιατί ... επιστέγασμα: Στο πρωτότυπο το ημιστίχιο προέρχεται αυτούσιο από τον Όμηρο.

Η Φοινίκη στέλνει χουρμάδες και μαζί τους το σιμιγδάλι,
τάπητες η Καρχηδόνα και προσκέφαλα με χίλια χρώματα.

(μετάφραση Θ. Κ. Στεφανόπουλος)

Το ζύγισμα του σίλφιου μπροστά στον βασιλιά της Κυρήνης Αρκεσίλαο Α΄. Λακωνική μελανόμορφη κύλικα, 565-560 π.Χ. (Παρίσι, Bibliothèque Nationale, Cabinet des Médailles et d'Antiques.) [Αντιγραφή: Στ. Μπονάτσος]

ΣΧΟΛΙΑ

22 **η Φοινίκη**: (το αρχαίο κείμενο είναι φθαρμένο και δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι για την απόδοση.) Η Φοινίκη εκτεινόταν από τη Συρία έως τον νότιο Λίβανο.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ – ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Πάνω σε ένα χάρτη να σημειώσετε τους 17 αναφερόμενους τόπους προελεύσεως των προϊόντων που εισάγονται δια θαλάσσης στην Αθήνα και να υποδείξετε την πιθανή πορεία των εμπορικών πλοίων προς το λιμάνι του Πειραιά. (Αν το κρίνετε απαραίτητο, ανατρέξτε στο βιβλίο σας της Γεωγραφίας και στο βιβλίο σας της Ιστορίας της Α΄ Γυμνασίου).
2. Να κατατάξετε σε κατηγορίες τα εισαγόμενα προϊόντα. Ποιες κυρίως ανάγκες εξυπηρετούσαν;
3. α) Για ποιο λόγο νομίζετε ότι δεν περιλαμβάνεται το σιτάρι σ' αυτόν τον κατάλογο, ενώ είναι γνωστό ότι οι Αθηναίοι έκαναν σχετικές εισαγωγές;

   β) Ποιο συμπέρασμα θα μπορούσαμε να βγάλουμε σχετικά με τη διατροφή των Αθηναίων (ή κάποιων Αθηναίων), με βάση τα εισαγόμενα είδη διατροφής;

3. – Κατά ιχθυοπωλών

α. ΑΜΦΗΣ, *Πλάνος* (απόσπ. 30)

ΟΒΙΟΣ – ΤΟ ΕΡΓΟ *Ο κωμικός ποιητής Άμφης γράφει γύρω στα μέσα του 4ου αιώνα π.Χ. Μας είναι γνωστοί 28 τίτλοι έργων του. Από τους τίτλους προκύπτει ότι περίπου το 1/4 από τις κωμωδίες του αντλούσαν το θέμα τους από τον μύθο, κάτι που συνέβαινε πολύ συχνά κυρίως κατά το πρώτο τέταρτο του αιώνα. Σώζονται 50 αποσπάσματα.*

«ΠΛΑΝΟΣ» Πλάνος *είναι αυτός που (παρα)πλανά, ο απατεώνας. Από τη συγκεκριμένη κωμωδία σώζεται μόνο το απόσπασμα που παραθέτουμε και ένας ακόμη στίχος. Από τους σωζόμενους στίχους δεν είναι δυνατό να βγάλουμε συμπεράσματα για την πλοκή του έργου.*

ΙΧΘΥΟΦΑΓΙΑ *Τα ψάρια, φρέσκα και συντηρημένα, κατείχαν σημαντική θέση στη διατροφή των αρχαίων Αθηναίων. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι η λέξη* ὄψον, *που σήμαινε γενικά «προσφάι» (ό,τι τρώει κανείς μαζί με το ψωμί), στην Αθήνα απέκτησε την ειδικότερη σημασία «ψάρι», συνήθως παστό (από τη λέξη* ὄψον *προέρχεται η νεοελληνική λέξη «ψάρι»:* ὄψον *→ [υποκοριστικό]* ὀψάριον *→ ψάρι). Τα φρέσκα ψάρια που έφταναν στην Αθήνα προέρχονταν κυρίως από τις γύρω θάλασσες (βλ.* Κείμενο *1), τα συντηρημένα κατά κανόνα από τις θάλασσες του Πόντου (βλ.* Κείμενο *2).*

ΟΙ ΙΧΘΥΟΠΩΛΕΣ ΣΤΗΝ ΚΩΜΩΔΙΑ *Τα κωμικά αποσπάσματα στα οποία γίνεται λόγος για ψάρια και τα οποία, στην πλειονότητά τους, ανήκουν στη Μέση Κωμωδία (περ. 400-325 π.Χ.), ανέρχονται σε δεκάδες. Δεν είναι λίγα και αυτά που αναφέρονται στους ιχθυοπώλες. Οι αναφορές είναι πάντα επικριτικές και συνήθως αφορούν την απαράδεκτη συμπεριφορά τους και τα τεχνάσματα που χρησιμοποιούν, τις υψηλές τιμές ή την κακή ποιότητα των ψαριών.*

β. ΑΛΕΞΗΣ, *Ἀπεγλαυκωμένος* (απόσπ. 16)

Για τον Άλεξη βλ. Κείμενο *6. Για τους ιχθυοπώλες στην κωμωδία βλ. το εισαγωγικό σημείωμα στο προηγούμενο κείμενο (α).*

«ΑΠΕΓΛΑΥΚΩΜΕΝΟΣ» *Ο τύπος* ἀπεγλαυκωμένος *είναι μετοχή παρακειμένου του ρήματος* ἀπογλαυκοῦμαι, *που σημαίνει «παθαίνω γλαύκωμα (=καταρράκτη)». Ότι το συγκεκριμένο πρόσωπο, που έδωσε τον τίτλο στην κωμωδία, πρέπει να έπαιζε σημαντικό ρόλο στο έργο, είναι λίγο πολύ βέβαιο, αλλά δεν μπορούμε να πούμε τίποτα περισσότερο. Στα τέσσερα σωζόμενα αποσπάσματα γίνεται λόγος για φαγητά, πιθανώς με αφορμή ένα δείπνο* ἀπὸ συμβολῶν *(«ρεφενέ»). Οι στίχοι που ανθολογούνται είναι ίσως ο μονόλογος κάποιου —ενδεχομένως ενός δούλου— που μόλις έχει επιστρέψει από την αγορά και εκφράζει την αγανάκτησή του για τα καμώματα των ιχθυοπωλών.*

Κειμενο (α)

Είναι χίλιες φορές πιο εύκολο να συναντήσει κανείς τους στρατηγούς,
να μπορέσει να τους μιλήσει και να πάρει από αυτούς απάντηση
σε οτιδήποτε ρωτήσει παρά να συμβεί το ίδιο
με τους αναθεματισμένους ψαράδες στην αγορά.
Εκεί, αν ένας σηκώσει κάτι από τον πάγκο
και ρωτήσει κάποιον από αυτούς, εκείνος, όπως ο Τήλεφος,

Στην ψαραγορά. Ερυθρόμορφος κωδωνόσχημος κρατήρας, 4ος αι. π.Χ.
(Cefalu/Σικελία, Museo Mandralisca.) [Αντιγραφή: Στ. Μπονάτσος]

ΣΧΟΛΙΑ

1 **τους στρατηγούς**: Οι στρατηγοί στην Αθήνα ήταν δέκα και εκλέγονταν για ένα χρόνο, με δυνατότητα επανεκλογής χωρίς περιορισμό. Αρχικά εκλεγόταν ένας από κάθε φυλή, αργότερα η εκλογή γινόταν από το σύνολο των πολιτών. Γενικά δεν είχαν μόνο την ευθύνη για τις πολεμικές επιχειρήσεις, αλλά ήταν πρόσωπα με μεγάλη πολιτική δύναμη και υψηλό κύρος. Είναι ωστόσο πιθανό ότι ο Άμφης και ο Άλεξης (βλ. το επόμενο κείμενο) είχαν στον νου τους επιφανείς στρατηγούς που είχαν διαπρέψει σε πολεμικές επιχειρήσεις, δηλαδή πρόσωπα που είχαν σχεδόν αποκλειστικά στρατιωτικές αρμοδιότητες.
Και σ' αυτό το απόσπασμα και στο επόμενο υπογραμμίζεται έντονα η αντίθεση ανάμεσα στην υψηλή θέση των στρατηγών και την ταπεινή των ιχθυοπωλών.

6 **ο Τήλεφος**: Γιος του Ηρακλή και της Αύγης, ιέρειας της Αθηνάς στην Τεγέα της Αρκαδίας, βασιλιάς της Μυσίας (Μικρά Ασία). Στη χαμένη τραγωδία του Αισχύλου *Μυσοί* φαίνεται ότι ο Τήλεφος παρέμενε

κοιτάζει κάτω στην αρχή αμίλητος —και εδώ που τα λέμε
δεν έχει άδικο, αφού όλοι τους είναι, κυριολεκτικώς, ανθρωποκτόνοι—
και σαν να είχε αλλού τον νου του και να μην άκουσε,
χτυπάει ένα χταπόδι· φουσκώνει...
... και τότε, χωρίς να λέει τις λέξεις ολόκληρες,
αλλά τρώγοντας μια συλλαβή: «έσσερις βολούς πάει.»
—«Και η σφυρίδα;»— «χτώ βολούς»
Τέτοια είναι υποχρεωμένος ν' ακούει όποιος αγοράζει ψάρια.

(μετάφραση Θ. Κ. Στεφανόπουλος)

Ψάρεμα με αγκίστρι. Σχεδιαστική αποτύπωση παράστασης αγγείου.

ΣΧΟΛΙΑ

ένα ασυνήθιστα μεγάλο διάστημα αμίλητος, επειδή είχε σκοτώσει τα αδέρφια της μητέρας του (στ. 8 σχόλ.). Την εποχή που γράφει ο Άμφης, η σιωπή του Τήλεφου είχε γίνει σχεδόν παροιμιώδης.

8 **ανθρωποκτόνοι**: Όσοι είχαν διαπράξει φόνο απέφευγαν ακόμα και τη λεκτική επικοινωνία με άλλους, για να μη μεταδώσουν το μίασμα στους συνομιλητές τους.

10 Μετά το «φουσκώνει» υπάρχει χάσμα.

12 **βολούς**: Οβολούς (1 οβολός = 1/6 της δραχμής).

ΚΕΙΜΕΝΟ (β)

Όταν βλέπω τους στρατηγούς να έχουν σηκωμένο το φρύδι,
το θεωρώ βέβαια προκλητικό,
ωστόσο δεν με εκπλήσσει ιδιαίτερα
να έχουν παραπάνω έπαρση από ό,τι οι άλλοι,
τη στιγμή που τους τιμά ξεχωριστά και η πόλη.
Όταν όμως βλέπω τους —κακό χρόνο να ’χουνε— τους ψαράδες
να κοιτάζουν κάτω και να έχουν τα φρύδια
πάνω από την κορυφή της κεφαλής, φουρκίζομαι.
Αν πεις δε να ρωτήσεις «πόσο θέλεις για τις δύο σφυρίδες;»
«Δέκα οβολούς», λέει. — «Πολλά είναι· να σου δώσω οκτώ;»
—«Αν αγοράσεις τη μία.» —«Πάρ’ τα, άνθρωπέ μου,
και άσε την πλάκα.» — «Τόσο που λές; Δίνε του.»
Αυτά είναι ή δεν είναι πιο πικρά και από την ίδια τη χολή;

(μετάφραση Θ. Κ. Στεφανόπουλος)

ΣΧΟΛΙΑ

1 **σηκωμένο το φρύδι**: Το σηκωμένο φρύδι δήλωνε έπαρση.

13 **τη χολή**: Για τους αρχαίους η χολή ήταν το πικρόν κατεξοχήν, ανάλογο με το δικό μας «φαρμάκι».

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ – ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Τηρουμένων των αναλογιών, ποιο θα ήταν σήμερα το αντίστοιχο για τους στρατηγούς (ανώτατη αρχή) και για το σηκωμένο φρύδι (έκφραση έπαρσης);
2. Με ποιες συγκεκριμένες λεπτομέρειες εκφράζεται η έπαρση των ιχθυοπωλών σε καθένα από τα δύο αποσπάσματα;
3. Να αναφέρετε ένα στοιχείο που αποδεικνύει ότι ο οβολός (και όχι η δραχμή) ήταν το βασικό νόμισμα για τις καθημερινές συναλλαγές.
4. Να επισημάνετε τις ομοιότητες και τις διαφορές ανάμεσα στα δύο κείμενα.
5. α) Από την εικόνα της σελ. 21 σχηματίζουμε για τους ψαράδες την ίδια εντύπωση που σχηματίζουμε διαβάζοντας τα δύο κείμενα;
   β) Δοκιμάστε να περιγράψετε τη σκηνή που παρουσιάζεται στην εικόνα της σελ. 21.

4. – Ένα αντρόγυνο στην κλασική Αθήνα

ΞΕΝΟΦΩΝ, *Οἰκονομικός* 7, 4-22 & 35-43

ΤΟ ΕΡΓΟ *Δεν γνωρίζουμε πότε γράφτηκε ο* Οἰκονομικός. *Σύμφωνα με κάποιους μελετητές πρέπει να γράφτηκε τη δεκαετία του 370 π.Χ., σύμφωνα με άλλους έλαβε την τελική του μορφή μετά το 362 π.Χ., δηλ. λίγα μόλις χρόνια πριν από τον θάνατο του Ξενοφώντα (355 π.Χ.). Ο δραματικός χρόνος, δηλ. ο χρόνος στον οποίο φέρονται να έλαβαν χώρα οι συνομιλίες που αναπαράγονται στο έργο, είναι το τελευταίο τέταρτο του 5ου αιώνα, όταν ζούσε ο Σωκράτης (†399 π.Χ.).*

Το θέμα του Οἰκονομικοῦ *είναι η* οἰκονομία *(με την αρχική, κυριολεκτική έννοια του όρου), δηλ. η «διαχείριση του οἴκου». (Η λέξη οἶκος είχε στην αρχαιότητα ευρύτερο περιεχόμενο από ό,τι έχει σήμερα· περιλάμβανε την οικία, τα μέλη της οικογένειας, τους δούλους που ανήκαν στον οἶκον και την περιουσία. Ο οἶκος αποτελούσε τη βασική μονάδα της αρχαίας κοινωνίας και η διατήρησή του ήταν το πρώτιστο μέλημα για τον κύριον [τον άντρα που ήταν επικεφαλής του οἴκου] και τα υπόλοιπα μέλη του οἴκου.)*

Ο Οἰκονομικός *απαρτίζεται από δύο άνισα και χαλαρά συνδεόμενα μέρη: από την εισαγωγική περί* οἰκονομίας *συνομιλία του Σωκράτη με τον νεαρό Αθηναίο αριστοκράτη Κριτόβουλο (κεφ. 1-6) και από την αναδιήγηση, από τον ίδιο τον Σωκράτη, σχετικής συζήτησης που είχε με τον ευκατάστατο Αθηναίο Ισχόμαχο (κεφ. 7-21). Στο δεύτερο μέρος διακρίνονται κυρίως τρεις ενότητες. Η πρώτη (κεφ. 7-10) είναι αφιερωμένη στη σταδιακή εξοικείωση της δεκατετράχρονης γυναίκας του Ισχόμαχου με τα καθήκοντά της, η δεύτερη (κεφ. 12-14) στην εκπαίδευση του καλού* ἐπιτρόπου *(του δούλου στον οποίο ο* κύριος *του* οἴκου *ανέθετε —με σημερινούς όρους— καθήκοντα επόπτη ή προϊσταμένου) και η τρίτη (κεφ. 16-20) σε συγκεκριμένες γεωργικές γνώσεις.*

ΤΟ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ *Στο απόσπασμα που ακολουθεί ο Ισχόμαχος μεταφέρει στον Σωκράτη την πρώτη συζήτηση που είχε με τη γυναίκα του, αμέσως μετά τον γάμο. Από τη συζήτηση αυτή μαθαίνουμε πολλά και ενδιαφέροντα για τον γάμο, για τις σχέσεις και τις υποχρεώσεις των συζύγων, για τη διαχείριση του οἴκου, για τον καταμερισμό της εργασίας, για την αντιμετώπιση των δούλων και για τις αντιλήψεις των Αθηναίων της εποχής σχετικά με σημαντικά ζητήματα.*

Ανάγλυφη παράσταση γυναικείας κεφαλής, ίσως της Αφροδίτης. Δίσκος από τη Μήλο, περ. 460 π.Χ. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.)

ΚΕΙΜΕΝΟ

(7) 4 «Προσωπικά,» είπα, «Ισχόμαχε, θα χαιρόμουν πάρα πολύ
να μάθω από σένα και το εξής: εκπαίδευσες εσύ ο ίδιος τη
γυναίκα σου, ώστε να είναι αυτή που πρέπει, ή ήξερε ήδη
να εκτελεί τα καθήκοντά της, όταν την πήρες από τον πατέ-
5 ρα της και τη μητέρα της;» «Μα πώς θα μπορούσε,» είπα,
«να ξέρει, Σωκράτη, τον καιρό που την πήρα; Αυτή δεν
ήταν ακόμα δεκαπέντε χρονών, όταν ήρθε σε εμένα, ενώ
έως τότε ζούσε κάτω από αυστηρή επιτήρηση, προκειμένου
όσο το δυνατό λιγότερα να δει, όσο το δυνατό λιγότερα να
6 ακούσει και όσο το δυνατό λιγότερα να ρωτήσει. Δεν νομί-
ζεις ότι ήταν αρκετό, αν, όταν ήρθε, ήξερε απλώς να πάρει
μαλλί και να φτιάξει ένα ρούχο και αν είχε δει πώς γίνεται
η ανάθεση της επεξεργασίας του μαλλιού στις δούλες; Πά-
ντως, στα σχετικά με το στομάχι,» είπε, «ήρθε, Σωκράτη,

Γυναίκα που γνέθει.
Αθηναϊκή Οινοχόη,
περ. 490-480 π.Χ.
[Αντιγραφή: Στ. Μπονάτσος]

ΣΧΟΛΙΑ

4 **τη γυναίκα σου**: Δεν μαθαίνουμε ποτέ το όνομα της γυναίκας του Ισχόμαχου. Βλ. *Κείμενο* 5, § 10 σχόλ.

5 **δεν ήταν ακόμα δεκαπέντε χρονών**: Στην Αθήνα των κλασικών χρόνων οι γυναίκες παντρεύονταν γενικά πολύ νωρίς (γύρω στα 14), οι άντρες γύρω στα 30. Λόγω της ηλικίας της γυναίκας και των κοινωνικών συνθηκών, η μετάβαση από την κατάσταση του ανύπαντρου κοριτσιού σ' αυτή της συζύγου τις πιο πολλές φορές πρέπει να βιωνόταν ως εντονότατη μεταβολή.

κάτω από αυστηρή επιτήρηση: Αυτό ίσχυε ιδιαίτερα για τις γυναίκες από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Έβγαιναν από το σπίτι κυρίως για να συμμετάσχουν σε λατρευτικές εκδηλώσεις ή για να παρακολουθήσουν κηδείες στενών συγγενών. Την ευθύνη για την επιτήρηση την είχε *ο κύριος* της γυναίκας, δηλ. ο πατέρας για την ανύπαντρη, ο σύζυγος για την παντρεμένη, ο γιος για τη χήρα. Για τις γυναίκες από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα η επιτήρηση ήταν λιγότερο αυστηρή, επειδή εκ των πραγμάτων ήταν αναγκασμένες να εργάζονται έξω από το σπίτι, κάνοντας συχνά δουλειές που δεν έχαιραν εκτιμήσεως.

6 **να πάρει μαλλί ... στις δούλες**: Οι γυναίκες έπλεναν το μαλλί, το έξαιναν, το έγνεθαν, έπλεκαν και ύφαιναν. Η επεξεργασία του μαλλιού (το *ἐριουργεῖν*) είναι η πιο χαρακτηριστική γυναικεία δραστηριότητα. Αν εμπλέκονταν δούλες, η γυναίκα του σπιτιού τούς ζύγιζε το μαλλί που τους έδινε, για να μην μπορούν να το κλέβουν.

στα σχετικά με το στομάχι: Σύμφωνα με μια βαθιά ριζωμένη προκατάληψη, οι γυναίκες, που είχαν την ευθύνη για την παρασκευή του φαγητού, θεωρούνταν λαίμαργες και αχόρταγες. Αξιοσημείωτο πάντως είναι ότι ο Ξενοφών εμφανίζει τον Ισχόμαχο να αποδίδει ύψιστη σημασία στην εγκράτεια σε σχέση με το φαγητό όχι μόνο για τη γυναίκα αλλά και για τον άντρα.

άριστα εκπαιδευμένη· και τούτο, αν με ρωτάς, έχω την εντύπωση ότι είναι το μέγιστο
που έχει να μάθει τόσο ο άντρας όσο και η γυναίκα.»
7 «Στα υπόλοιπα,» είπα εγώ, «εκπαίδευσες, Ισχόμαχε, εσύ ο ίδιος τη γυναίκα σου,
8 ώστε να είναι ικανή να φροντίζει όσα πρέπει;» «Όχι, μα τον Δία,» είπε ο Ισχόμαχος,
«εννοώ όχι, προτού προσφέρω θυσία και παρακαλέσω τους θεούς να επιτύχουμε, εγώ
διδάσκοντας και εκείνη μαθαίνοντας, το άριστο και για τους δυο μας.» «Δηλαδή,» είπα
εγώ, «πρόσφερε και η γυναίκα σου μαζί σου θυσία και προσευχόταν μαζί σου για τα
ίδια με εσένα;» «Ακριβώς,» είπε ο Ισχόμαχος· «έδινε μάλιστα πολλές διαβεβαιώσεις και
παρακαλούσε τους θεούς να την αξιώσουν να γίνει αυτή που πρέπει, και ήταν ολοφάνε-
ρο ότι δεν θα αδιαφορήσει γι' αυτά που της μάθαινα.»
9 «Για τ' όνομα των θεών,» είπα εγώ, «Ισχόμαχε, ποιο ήταν το πρώτο που δοκίμασες να
της μάθεις, πες μου· γιατί εγώ θα σε ακούσω με μεγαλύτερη ευχαρίστηση να περιγράφεις
αυτά παρά αν περιέγραφες τον συναρπαστικότερο αθλητικό ή ιππικό αγώνα.» Και ο
10 Ισχόμαχος απάντησε· «εντάξει, Σωκράτη· όταν είχε γίνει ήδη ήμερη και είχε στρώσει,
ώστε να είναι σε θέση να συζητήσει, της έκανα μια ερώτηση όπως αυτή: Πες μου, γυναί-
κα, έχεις άραγε συνειδητοποιήσει ήδη για ποιο λόγο τελικά εγώ σε παντρεύτηκα και οι
11 γονείς σου σε έδωσαν σε εμένα; Γιατί ότι δεν είχαμε βέβαια δυσκολία να βρούμε κάποι-
ον άλλο για να πλαγιάζουμε μαζί του, αυτό, χωρίς αμφιβολία, είναι και για σένα προφα-
νές. Όταν καθίσαμε και σκεφτήκαμε, εγώ για μένα και οι γονείς σου για σένα, ποιος θα
ήταν για το σπίτι και για τα παιδιά ο καλύτερος σύντροφος που θα μπορούσαμε να πά-
ρουμε, διάλεξα εγώ εσένα και οι γονείς σου, όπως προκύπτει, διάλεξαν από τους διαθέ-
12 σιμους εμένα. Αν τώρα δώσει κάποτε ο θεός να αποχτήσουμε παιδιά, θα σκεφτούμε τότε
πώς θα τους δώσουμε την καλύτερη δυνατή ανατροφή· γιατί θα είναι και αυτό κοινό αγα-
θό για μας, να εξασφαλίσουμε τους καλύτερους δυνατούς συμμάχους και γηροκόμους.

ΣΧΟΛΙΑ

8 **προτού προσφέρω θυσία και παρακαλέσω τους θεούς**: Πριν από το δύσκολο εγχείρημα να διδάξει τη γυναίκα του, ο Ισχόμαχος θέλει με τη θυσία και την προσευχή να εξασφαλίσει τη συνδρομή των θεών.

Η σχέση των συζύγων, και λόγω της διαφοράς στην ηλικία, δεν βασίζεται στην ισοτιμία και στη συνακόλουθη αλληλεπίδραση, αλλά μοιάζει πιο πολύ με σχέση δασκάλου και μαθητή.

9 **τον συναρπαστικότερο ... αγώνα**: Οι αθλητικοί αγώνες και οι ιπποδρομίες γοήτευαν όχι μόνο ως θέαμα αλλά και ως ακρόαμα.

10 **είχε γίνει ήδη ήμερη και είχε στρώσει** (αρχ. *χειροήθης ἦν καὶ ἐτετιθάσευτο*): Και οι δύο όροι χρησιμοποιούνται κυριολεκτικά για το ημέρωμα ζώων.

11 **για το σπίτι και για τα παιδιά ο καλύτερος σύντροφος**: Ο γάμος ορίζεται ως κοινωνία (ένωση) που αποσκοπεί αφενός στη διατήρηση και την αύξηση της περιουσίας αφετέρου στην τεκνοποιία. Για τον άντρα η απόφαση για τον γάμο είναι ατομική, για τη γυναίκα συλλογική (οικογενειακή).

12 **γηροκόμους**: Τα παιδιά είχαν την υποχρέωση να συντηρούν και να φροντίζουν τους γονείς τους στα γε-

13 Για την ώρα κοινό για μας είναι τούτο το σπιτικό. Γιατί και εγώ συνεισφέρω στο κοινό ταμείο ό,τι έχω, και εσύ κατέθεσες στο κοινό ταμείο ό,τι έφερες. Και δεν πρέπει να λογαριάζουμε ποιος τελικά από εμάς τους δύο συνεισέφερε περισσότερα· χρειάζεται απλώς να ξέρουμε καλά ένα πράγμα, ότι δηλαδή όποιος από εμάς τους δύο είναι ο καλύτερος συμμέτοχος, αυτός κάνει και τη σημαντικότερη συνεισφορά.»

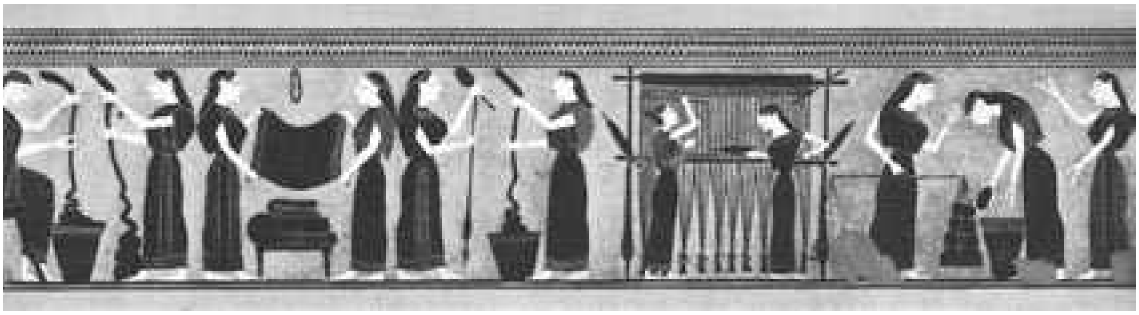

Όλα τα στάδια επεξεργασίας του μαλλιού. Από την πρώτη ύλη στο τελικό προϊόν. Άλλες γυναίκες ζυγίζουν το μαλλί, άλλες υφαίνουν, άλλες γνέθουν και άλλες διπλώνουν το έτοιμο ύφασμα. Αθηναϊκή λήκυθος, γύρω στα μέσα του 6ου αι. π.Χ.
(Νέα Υόρκη, Metropolitan Museum of Art.)
[Αντιγραφή: Στ. Μπονάτσος]

ΣΧΟΛΙΑ

ράματα, εις ανταπόδοση του μόχθου που κατέβαλλαν εκείνοι για να τα αναθρέψουν. Στην Αθήνα η συγκεκριμένη υποχρέωση δεν ήταν απλώς ηθική αλλά και νομική. Η παραμέληση αυτού του καθήκοντος και —πολύ περισσότερο— η κακομεταχείριση των γονέων επέσυρε βαρύτατες ποινές (πρόστιμο, στέρηση δικαιωμάτων, ακόμα και την ποινή του θανάτου).

13 **ό,τι έφερες**: Στην Αθήνα ο κανόνας ήταν να δίνεται προίκα, παρά το ότι δεν φαίνεται να υπήρχε σχετική νομική υποχρέωση. Η προίκα ανήκε στη σύζυγο, αλλά, όσο κρατούσε ο γάμος, τη διαχειριζόταν ο σύζυγος. Αν, για οποιοδήποτε λόγο (π.χ. θάνατος της γυναίκας, διαζύγιο), ο γάμος λυνόταν προτού το ζευγάρι αποκτήσει αγόρι, η προίκα επιστρεφόταν στον *κύριον* της γυναίκας. Το σύστημα της προικοδοσίας προστάτευε τα συμφέροντα της γυναίκας και της οικογένειάς της, επειδή η απειλή επιστροφής της προίκας λειτουργούσε αποτρεπτικά και για το διαζύγιο και για την κακομεταχείριση της γυναίκας, που θα την έσπρωχνε στο διαζύγιο.

Ο *οἶκος* παρουσιάζεται ως σύστημα αλληλένδετων και αλληλεξαρτώμενων μερών.

14 Μου απάντησε σ' αυτό η γυναίκα μου: «Και πού,» είπε, «θα μπορούσα εγώ να σε
βοηθήσω; Ποιες είναι οι δικές μου δυνατότητες; Τα πάντα εξαρτώνται από σένα· έργο
15 δικό μου είπε η μητέρα μου ότι είναι να δείχνω σωφροσύνη.» «Ναι μα τον Δία, γυναί-
κα,» είπα εγώ, «το ίδιο είπε και σε εμένα ο πατέρας μου. Χαρακτηριστικό ωστόσο σω-
φρόνων ανθρώπων είναι, είτε πρόκειται για άντρα είτε για γυναίκα, να ενεργούν έτσι
ώστε και αυτά που έχουν να διατηρούνται σε άριστη κατάσταση και να αποκτήσουν
16 επιπλέον όσο το δυνατό περισσότερα με έντιμο και δίκαιο τρόπο.» «Και ποιο είναι αυ-
τό,» είπε η γυναίκα μου, «που κρίνεις ότι, αν το έκανα, θα βοηθούσα και εγώ να μεγα-
λώσει η περιουσία της οικογένειας;» «Ναι μα τον Δία,» είπα εγώ, «αυτά για τα οποία οι
θεοί έχουν προικίσει τη φύση σου και τα οποία επικροτεί ο νόμος, αυτά προσπάθησε να
17 τα κάνεις όσο γίνεται καλύτερα.» «Και ποια είναι συγκεκριμένα αυτά;» είπε εκείνη.
«Προσωπικά νομίζω,» είπα, «όχι τα πιο ασήμαντα, εκτός βέβαια και αν η βασίλισσα στο
18 σμήνος των μελισσών εποπτεύει έργα ασήμαντα. Γιατί εγώ,» είπα, «έχω την εντύπωση,
γυναίκα, ότι και οι θεοί με άκρα σοφία συγκρότησαν ειδικά αυτό το ζευγάρι που λέγεται
19 θηλυκό και αρσενικό, με στόχο τη μέγιστη δυνατή ωφέλεια και για τους δύο. Κατ' αρ-
χάς, το ζευγάρι αυτό πλαγιάζει μαζί και τεκνοποιεί, για να μην εξαφανιστούν τα είδη·
έπειτα, από αυτό το ζευγάρι εξασφαλίζεται, τουλάχιστον για τους ανθρώπους, η δυνατό-
τητα να έχουν γηροκόμους. Τέλος, οι άνθρωποι δεν ζουν στο ύπαιθρο, όπως τα ζώα, αλ-
20 λά χρειάζονται προφανώς στέγη. Οι άνθρωποι ωστόσο που επιθυμούν να έχουν τα αγαθά
που θα φέρουν μέσα στον στεγασμένο χώρο χρειάζονται κάποιον που θα αναλάβει τις ερ-
γασίες στο ύπαιθρο. Γιατί και το όργωμα και η σπορά και το φύτεμα και το βόσκημα εί-
ναι όλα εργασίες υπαίθριες· και αυτές εξασφαλίζουν τα απαραίτητα.
21 Από την άλλη, όταν αυτά συγκεντρωθούν μέσα στον στεγασμένο χώρο, χρειάζεται κά-
ποιος που θα τα φυλάει και θα κάνει τις εργασίες που απαιτούν στεγασμένο χώρο. Στε-
γασμένο χώρο πάλι χρειάζεται και η ανατροφή των νεογέννητων παιδιών, στεγασμένο
χώρο χρειάζονται και τα τρόφιμα που παρασκευάζονται από δημητριακά, όπως επίσης

ΣΧΟΛΙΑ

14 **σωφροσύνη**: Είναι η κατεξοχήν γυναικεία αρετή. Μαζί με τη *φιλεργία* αποτελούν, κατά τον Αριστοτέλη, τις δύο βασικές αρετές για μια γυναίκα. Η σωφροσύνη μπορεί να έχει ή διανοητικό περιεχόμενο, όπως στα νέα ελληνικά και όπως ίσως και εδώ, ή ηθικό περιεχόμενο, οπότε δηλώνει την ηθικότητα, τον έλεγχο των επιθυμιών και την εγκράτεια.

14-5 Η γυναίκα υπογραμμίζει τη διαφορά στους ρόλους, ο άντρας την ομοιότητα στα καθήκοντα.

16 **φύση...νόμος**: Η γυναίκα καλείται να ρυθμίσει τη συμπεριφορά της σύμφωνα με τη φύση της και τις επιταγές του νόμου —η αρχαία λέξη *νόμος* από τα τέλη του 5ου αιώνα και έπειτα σημαίνει πιο πολύ «νόμος» παρά «έθιμο, συνήθεια». Ο *νόμος* και η *φύση* εμφανίζονται εδώ να λειτουργούν παραπληρωματικά. Συνήθως αποτελούν τους δύο πόλους μιας, γνωστής κυρίως από σοφιστικούς κύκλους, αντίθεσης. Ιδιαίτερα κάποιοι ακραίοι σοφιστές αναγνώριζαν απόλυτη προτεραιότητα της φύσης έναντι του νόμου, τον οποίο αντιμετώπιζαν ως περιορισμό που τον επέβαλαν οι ανίσχυροι.

22 και η παραγωγή ρούχων από μαλλί. Και επειδή οι δύο αυτές εργασίες, και οι μέσα και οι έξω, απαιτούν μόχθο και φροντίδα, έχω την εντύπωση,» είπε, «ότι και τη φύση την έπλασε εξαρχής ο θεός της μεν γυναίκας κατάλληλη για τις εργασίες και τις φροντίδες μέσα στο σπίτι, <του δε άντρα για τις έξω.>...»

Στις παραγράφους που παραλείπονται ο Ξενοφών διατυπώνει κρίσεις για τους διαφορετικούς ρόλους του άντρα και της γυναίκας, οι οποίοι, κατ' αυτόν, έχουν καθοριστεί από τον θεό. Στις τελευταίες παραγράφους η γυναίκα συγκρίνεται με τη βασίλισσα των μελισσών.

35 «Θα χρειαστεί δηλαδή,» είπε η γυναίκα, «να κάνω και εγώ αυτά [που κάνει η βασίλισσα του σμήνους];» «Θα χρειαστεί οπωσδήποτε,» είπα εγώ, «να μένεις μέσα και αφενός να στέλνεις έξω τους δούλους που έχουν να εργάζονται έξω, αφετέρου να επιβλέπεις εκεί-
36 νους που πρέπει να εργάζονται μέσα. Πρέπει επίσης να παραλαμβάνεις ό,τι μπαίνει στο σπίτι και όσα χρειάζεται να αναλωθούν να τα μοιράζεις, για όσα πάλι χρειάζεται να μείνουν στην άκρη πρέπει να σκέφτεσαι εκ των προτέρων και να έχεις τον νού σου ώστε να

Συνάντηση νέας γυναίκας με νεαρό άνδρα. Τα δώρα που ανταλλάσσουν (κλωνάρι μυρτιάς, σφαίρα) και η πάπια συνδέονται με τη λατρεία της Αφροδίτης και υποδηλώνουν το ερωτικό περιεχόμενο της σκηνής. Αττικός ερυθρόμορφος αμφορέας, περ. 470-460 π.Χ. (Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη.)

ΣΧΟΛΙΑ

35 Η γυναίκα του Ισχόμαχου έχει την ευθύνη όχι μόνο για τις δούλες αλλά και για τους δούλους.

36 Σε ένα σπίτι όπως αυτό του Ισχόμαχου, η διαχείριση δεν πρέπει να ήταν για τη γυναίκα ό,τι πιο απλό, τη στιγμή μάλιστα που όταν παντρεύτηκε δεν είχε κλείσει ακόμα τα 15.

μην εξαντλούνται σε ένα μήνα οι προμήθειες που προορίζονται για ένα χρόνο. Και όταν
σου φέρουν μαλλί, πρέπει να φροντίσεις να φτιαχτούν ρούχα για όσους χρειάζεται· οφεί-
λεις ακόμη να φροντίζεις να είναι σε καλή κατάσταση για κατανάλωση το αποθηκευμένο
37 σιτάρι. Μία ωστόσο από τις ειδικές υποχρεώσεις σου,» είπα εγώ, «θα σου φανεί ίσως
ότι δεν είναι και ό,τι πιο ευχάριστο· εννοώ ότι, αν αρρωστήσει κάποιος από τους δού-
λους, πρέπει να φροντίζεις να έχει, ο οιοσδήποτε, την απαραίτητη περιποίηση.» «Το
αντίθετο, μα τον Δία», είπε η γυναίκα, «αυτό θα είναι άκρως ευχάριστο, αν βέβαια εκεί-
νοι που είχαν την κατάλληλη περιποίηση φανούν ευγνώμονες και είναι πιο αφοσιωμένοι
από ό,τι πριν.»

38 "Και εγώ," είπε ο Ισχόμαχος, "εντυπωσιασμένος από την απάντησή της, είπα:" «Άρα-
γε, γυναίκα, χάρη σε τέτοιες στοχαστικές ενέργειες της βασίλισσας του σμήνους, οι μέλισ-
σες νιώθουν έτσι απέναντί της, ώστε, όταν εκείνη εγκαταλείπει το σμήνος, καμία από τις
39 μέλισσες δεν νομίζει ότι πρέπει να μείνει πίσω, αλλά την ακολουθούν όλες;» Και η γυναί-
κα μου μού απάντησε: «Θα με εξέπληττε,» είπε, «αν τα καθήκοντα του ηγέτη δεν είχαν
να κάνουν πιο πολύ με εσένα παρά με εμένα. Γιατί το έργο το δικό μου να φυλάω και να
μοιράζω τα πράγματα που βρίσκονται μέσα θα φαινόταν, νομίζω, γελοίο, αν δεν φρόντιζες
40 εσύ να φθάνουν κάποιες προμήθειες από έξω μέσα.» «Γελοίο θα φαίνεται επίσης,» είπα
εγώ, «και το να φέρνω εγώ στο σπίτι πράγματα, αν δεν υπάρχει κάποιος που να φυλάει
ό,τι μπαίνει μέσα στο σπίτι. Δεν βλέπεις,» είπα εγώ, «πόσο αξιολύπητοι είναι εκείνοι που
λέγεται ότι αδειάζουν νερό στο τρύπιο πιθάρι, επειδή ακριβώς πιστεύεται ότι ματαιοπο-
νούν;» «Ναι μα τον Δία,» είπε η γυναίκα, «είναι όντως δυστυχείς, αν κάνουν κάτι τέτοιο.»

41 «Άλλες όμως ειδικές υποχρεώσεις σου,» είπα εγώ, «είναι, γυναίκα, ευχάριστες για
σένα· όταν αίφνης πάρεις κάποια δούλα που δεν ξέρει να δουλεύει το μαλλί και της το

ΣΧΟΛΙΑ

37 **αν αρρωστήσει**: Επανειλημμένα στην αρχαία γραμματεία τονίζεται πόσο πολύτιμη είναι η βοήθεια που προσφέρει η γυναίκα στον άντρα της, όταν είναι άρρωστος.

πιο αφοσιωμένοι (αρχ. *εὐνούστεροι*): Το ζητούμενο από τους δούλους, ιδίως τους άντρες, ήταν η αφοσίωση (*εὔνοια*) στους κυρίους των.

Ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται στην αλληλεπίδραση ανάμεσα στους δούλους και τους ελεύθερους.

40 **αδειάζουν νερό στο τρύπιο πιθάρι**: Έκφραση παρόμοια με τη δική μας «κουβαλάει νερό με το κόσκινο» (ματαιοπονεί). Σύμφωνα με τις δοξασίες των αρχαίων, αυτή ήταν η μεταθανάτια τιμωρία ανθρώπων που είχαν διαπράξει βαριά εγκλήματα. Γνωστό είναι από τη μυθολογία το (τρύπιο) πιθάρι των Δαναΐδων, στο οποίο οι 49 από τις 50 κόρες του βασιλιά του Άργους Δαναού άδειαζαν, μετά θάνατον, ασταμάτητα νερό, επειδή την πρώτη νύχτα του γάμου τους είχαν σκοτώσει τους 49 εξαδέλφους τους, που τους είχαν παντρευτεί παρά τη θέλησή τους.

μάθεις και έτσι αποκτήσει για σένα διπλάσια αξία· και όταν πάρεις κάποια που δεν ξέρει από διαχείριση και εξυπηρέτηση και, αφού τη διδάξεις και την κάνεις πιστή και εξυπηρετική, έχει για σένα ανεκτίμητη αξία· ή όταν θα έχεις τη δυνατότητα αφενός να ανταμείβεις τους συνετούς και χρήσιμους για το σπίτι σου, αφετέρου να τιμωρείς κάποιον, αν
42 σου φαίνεται κακός. Και το πιο ευχάριστο από όλα: εάν αποδειχθείς ανώτερη από εμένα, θα με κάνεις και εμένα υπηρέτη σου και τότε δεν θα υπάρχει λόγος να φοβάσαι μήπως, καθώς θα περνούν τα χρόνια, θα σε τιμούν στο σπίτι λιγότερο από πριν, αλλά θα πιστεύ-

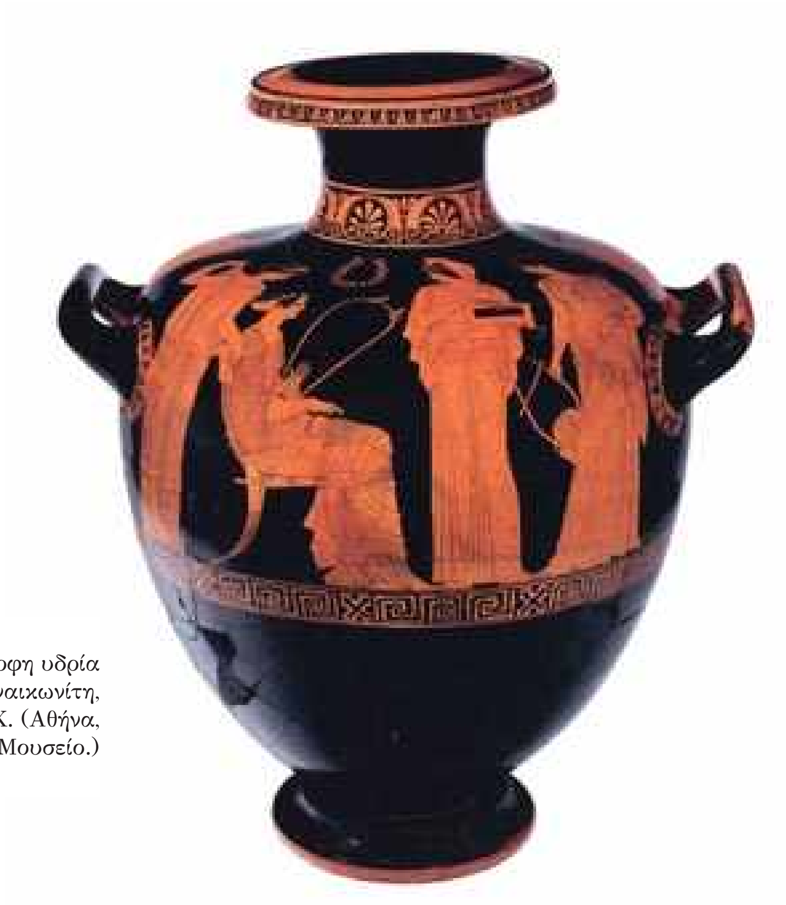

Αττική ερυθρόμορφη υδρία με σκηνή από γυναικωνίτη, περ. 430 π.Χ. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.)

ΣΧΟΛΙΑ

41 **διπλάσια αξία**: Το νόημα πιθανώς είναι ότι η δούλη που κάνει άλλες εργασίες και επιπλέον ξέρει να δουλεύει το μαλλί έχει διπλάσια αξία. Η τιμή για «ειδικευμένους» δούλους και δούλες ήταν περίπου 200 δραχμές.

42 **θα σε τιμούν...λιγότερο**: Αυτή προφανώς ήταν η σκληρή πραγματικότητα για τις ηλικιωμένες γυναίκες.

εις ότι, μεγαλώνοντας, όσο καλύτερη σύντροφος θα είσαι για μένα και όσο καλύτερος φύ-
43 λακας του σπιτιού για τα παιδιά, τόσο περισσότερο θα σε τιμούν στο σπίτι. Γιατί δεν είναι η ομορφιά της νιότης,» είπα εγώ, «αλλά οι αρετές οι χρήσιμες για τη ζωή που κάνουν να πληθαίνουν τα καλά και τα ωραία πράγματα για τους ανθρώπους». Αυτή πάνω κάτω, Σωκράτη, ήταν, όσο θυμάμαι, η πρώτη συζήτηση που είχα μαζί της.

(μετάφραση Θ. Κ. Στεφανόπουλος)

Ἡγησὼ Προξένου.
Λεπτομέρεια από την περίφημη επιτύμβια στήλη, περ. 410 π.Χ. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.)

Ερωτησεις – Ασκησεις – Δραστηριοτητες

1. Να γράψετε ως διάλογο τις ενότητες του κειμένου στις οποίες μεταφέρεται η συνομιλία του Ισχόμαχου με τη γυναίκα του (– Ισχόμαχος: ... – Γυναίκα: ...).
2. α) Καθήκοντα και υποχρεώσεις της γυναίκας του Ισχόμαχου.

   β) Ποιες αρετές έπρεπε να έχει μια γυναίκα, σύμφωνα με τις ενδείξεις του κειμένου;
3. Οι κυριότερες διαφορές στη θέση της γυναίκας τότε και τώρα —με βάση πάντα το κείμενο του Ξενοφώντα.
4. Να αναφέρετε ένα στοιχείο από το οποίο προκύπτει ότι ο Ισχόμαχος ήταν εύπορος.
5. Έως τα μέσα του 20ού αιώνα και αργότερα, η κατανομή των εργασιών στα δύο φύλα εμφάνιζε αρκετές ομοιότητες με την εικόνα που δίνει ο Ξενοφών. Ποιοι παράγοντες νομίζετε ότι συνετέλεσαν στη ριζική μεταβολή που πραγματοποιήθηκε στον τομέα αυτόν στην Ελλάδα, ιδίως στις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα;

5. – «Οικογενειακό συμβούλιο»

ΛΥΣΙΑΣ, *Κατὰ Διογείτονος* §§ 10-18

ΟΛΟΓΟΣ *Ο λόγος* Κατά Διογείτονος, *που εκφωνήθηκε πιθανώς το 400 π.Χ., δεν σώζεται ολόκληρος, σώζεται όμως μεγάλο μέρος του, που το ενσωμάτωσε στο δοκίμιό του για τον Λυσία ο κριτικός της λογοτεχνίας και ιστορικός Διονύσιος ο Αλικαρνασσέας (1ος αι. π.Χ.), θεωρώντας τον λόγο, όχι άδικα, έξοχο δείγμα της τέχνης του ρήτορα.*

Η υπόθεση, σύμφωνα με την εκδοχή του προσώπου που εκφωνεί τον λόγο και του οποίου το όνομα δεν το μαθαίνουμε, έχει ως εξής: Γύρω στο 425 π.Χ. ή λίγο μετά, ζούσαν στην Αθήνα δυο αδέρφια, ο Διογείτων και ο Διόδοτος. Ο ανύπαντρος Διόδοτος είχε ασχοληθεί με το θαλάσσιο εμπόριο και είχε αποκτήσει μεγάλη περιουσία. Ο Διογείτων, υστερόβουλα όπως φαίνεται, έπεισε τον αδερφό του να του δώσει ως γυναίκα τη μοναχοκόρη του και ανιψιά του ίδιου του Διόδοτου —ο αθηναϊκός νόμος επέτρεπε τέτοιους γάμους. Από τον γάμο αυτόν γεννήθηκαν δύο αγόρια και ένα κορίτσι.

Λίγα χρόνια αργότερα, ο Διόδοτος κλήθηκε να πάρει μέρος σε εκστρατεία στη Μικρά Ασία. Πριν από την αναχώρησή του, άφησε ένα σχετικά μικρό χρηματικό ποσό και ένα σημείωμα για άλλα ποσά στη γυναίκα του, ενώ ένα πολύ μεγαλύτερο ποσό σε μετρητά το εμπιστεύτηκε στον Διογείτονα· παράλληλα, τον ενημέρωσε και για άλλα ποσά που είχε δανείσει και του έδωσε οδηγίες για την περίπτωση που θα του συνέβαινε κάτι. Το 409 π.Χ. ο Διόδοτος σκοτώθηκε στην Έφεσο. Το μεγαλύτερο από τα αγόρια ήταν τότε εννέα ετών. Ο Διογείτων, στην αρχή, απέκρυψε από την κόρη του τον θάνατο του άντρα της, ενώ φρόντισε, με προσχήματα, να πάρει το σφραγισμένο σημείωμα που είχε αφήσει στη γυναίκα του ο Διόδοτος. Αργότερα αποκάλυψε την αλήθεια και ενεργούσε πλέον ως ἐπίτροπος *(κηδεμόνας και νομικός εκπρόσωπος) των ανήλικων παιδιών, όπως προέβλεπε ο νόμος.*

Τον πρώτο χρόνο έζησαν όλοι στον Πειραιά. Στη συνέχεια, ο Διογείτων ξαναπάντρεψε την κόρη του και μητέρα των παιδιών, ενώ τα ίδια τα παιδιά τα έστειλε να ζήσουν στην Αθήνα. Οχτώ χρόνια αργότερα, όταν ενηλικιώθηκε το μεγαλύτερο από τα αγόρια και η αδερφή τους είχε παντρευτεί —πιθανώς λίγο πριν από την ενηλικίωση του αγοριού—, κάλεσε ο Διογείτων τα αγόρια, τους είπε ότι ο πατέρας τους τούς είχε αφήσει ένα πολύ μικρό ποσό (περίπου το 3% του ποσού που διεκδικούν δικαστικά) και, προφασιζόμενος ότι είχε και ο ίδιος δυσκολίες, τα προέτρεψε να κοιτάξουν να τα βγάλουν πέρα μόνα τους. (Η συνέχεια περιγράφεται στο απόσπασμα που ανθολογείται.)

ΤΟ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ *Μεγάλο μέρος από το κείμενο που ακολουθεί καταλαμβάνεται από το «κατηγορώ» της μητέρας των παιδιών εναντίον του Διογείτονα, το οποίο παρατίθεται σε ευθύ λόγο. Η λεπτομέρεια αυτή καθιστά το κείμενο από μια άποψη μοναδικό. Με τον ευθύ λόγο ο Λυσίας πέτυχε κάτι που θα ήταν αδιανόητο στην πραγματικότητα: να ακουστεί —έστω εμμέσως— ο (διαφορετικός) λόγος μιας γυναίκας στο δικαστήριο, όπου οι γυναίκες δικαιούνταν να παρίστανται μόνο για να προκαλέσουν τον οίκτο και να πετύχουν έτσι την αθώωση αρρένων συγγενών.*

Κειμενο

10 Όταν τα δυο αγόρια τα άκουσαν αυτά, συγκλονισμένα και με δάκρυα στα μάτια σηκώθηκαν και πήγαν στη μητέρα τους και, αφού την πήραν μαζί τους, ήρθαν και με βρήκαν. Η κατάστασή τους, έπειτα από αυτό που τους είχε συμβεί, σε συντάραζε: είχαν εκδιωχθεί κακήν κακώς, έκλαιγαν και με παρακαλούσαν να μην επιτρέψω να στερηθούν την πατρική τους περιουσία ούτε να καταλήξουν πάμφτωχα, επειδή τους είχαν φερθεί ανάλγητα οι τελευταίοι που θα 'πρεπε να τους φερθούν έτσι· μου ζητούσαν λοιπόν να τους βοηθήσω
11 και για χάρη της αδερφής τους και για χάρη τους. Θα πήγαινε μακριά, αν σας έλεγα τι οδύνη επικρατούσε στο σπίτι μου εκείνο τον καιρό. Στο τέλος, η μητέρα τους με εκλιπαρούσε και με ικέτευε να φέρω σε κοινή συνάντηση τον πατέρα της και τους φίλους, λέγοντας ότι, όσο και αν έως τότε δεν ήταν συνηθισμένη να μιλάει μπροστά σε άντρες, το μέγεθος των συμφορών της θα την αναγκάσει να μας φανερώσει όλη της τη δυστυχία.

12 Εγώ, αφού πήγα και βρήκα τον Ηγήμονα, που έχει παντρευτεί την κόρη του Διογείτονα, του εξέφρασα την αγανάκτησή μου και συνάμα έκανα σχετικές συζητήσεις με τους υπόλοιπους γνωστούς και φίλους, ενώ κάλεσα τον Διογείτονα να έρθει και να δώσει εξηγήσεις για τα χρήματα. Εκείνος στην αρχή δεν ήθελε, τελικά όμως αναγκάστηκε από τους φίλους να δεχτεί. Όταν λοιπόν συγκεντρωθήκαμε, τον ρώτησε η γυναίκα τι ψυχή είχε άραγε για να φτάνει να φέρεται έτσι στα παιδιά της, «ενώ είσαι αδερφός του πατέρα

ΣΧΟΛΙΑ

10 **στη μητέρα τους**: Παρά τον πρωταγωνιστικό της ρόλο, δεν μαθαίνουμε το όνομά της. Αυτό αποτελούσε πάγια τακτική στα αθηναϊκά δικαστήρια. Δεν εθεωρείτο πρέπον να αναφέρονται ονομαστικά οι γυναίκες, εκτός και αν επρόκειτο για νεκρές, γυναίκες χαμηλής ηθικής ή γυναίκες που ανήκαν στο στρατόπεδο του αντιπάλου.

ήρθαν και με βρήκαν: Ο άντρας που εκφωνεί τον λόγο είχε παντρευτεί την αδελφή των αγοριών και ενεργεί ως *συνήγορος* (υπερασπιστής των αγοριών που μιλάει στο δικαστήριο). (Στην αρχαία Αθήνα δεν υπήρχαν επαγγελματίες συνήγοροι, το αθηναϊκό δίκαιο όμως, παρότι κανονικά απαιτούσε από τους άμεσα εμπλεκόμενους να υποστηρίξουν την υπόθεσή τους, επέτρεπε σε συγγενείς ή φίλους των διαδίκων να εμφανιστούν ως *συνήγοροι* και να μιλήσουν στο δικαστήριο.)

11 **να μιλάει μπροστά σε άντρες**: Για τις γυναίκες δεν εθεωρείτο πρέπον να τις βλέπουν οι άντρες, να κοιτάζουν εκείνες τους άντρες κατάματα ή να μιλούν μπροστά τους, ακόμα και αν επρόκειτο για άντρες του σπιτιού.

Η γυναίκα και τα παιδιά της είναι εδώ τα θύματα της απάτης που διαπράχθηκε από έναν άντρα, τον ίδιο της τον πατέρα· όμως από τη δομή του κοινωνικού συστήματος είναι υποχρεωμένη να ζητήσει τη συνδρομή άλλων ανδρών για να αντιμετωπίσει την αδικία και να βρει το δίκιο της.

12 **να δώσει εξηγήσεις**: Με τη λήξη της *ἐπιτροπείας*, οι έως τότε προστατευόμενοι ανήλικοι μπορούσαν να ζητήσουν από τον *ἐπίτροπον* απολογισμό για τη διαχείριση της περιουσίας.

τους, δικός μου πατέρας και συγχρόνως θείος
13 και παππούς τους. Και αν δεν ντρεπόσουν κα-
νένα από τους ανθρώπους, έπρεπε,» είπε, «να
φοβηθείς τους θεούς, εσύ που, όταν εκείνος
έφευγε με το καράβι, επήρες από αυτόν πέντε
τάλαντα ως παρακαταθήκη. Και γι' αυτά προ-
σφέρομαι εγώ να ορκιστώ στα παιδιά μου, και
σε τούτα εδώ και σε εκείνα που απόχτησα αρ-
γότερα, οπουδήποτε προτείνει αυτός. Και βέ-
βαια δεν είμαι εγώ τόσο ελεεινή ούτε αποδίδω
τόσο μεγάλη σημασία στα χρήματα, ώστε να
φύγω από τη ζωή έχοντας ορκιστεί ψέματα
στα παιδιά μου ή να στερήσω άδικα από τον
πατέρα μου την περιουσία του.»

14 Επιπλέον του καταλόγιζε ότι είχε εισπράξει
επτά τάλαντα και τέσσερις χιλιάδες δραχμές,
που είχαν δοθεί ως ναυτικά δάνεια, και προ-

Άγαλμα μικρού κοριτσιού από τη Βραυρώνα, περ. 320 π.Χ. (Βραυρώνα, Αρχαιολογικό Μουσείο.)

ΣΧΟΛΙΑ

13 **πέντε τάλαντα**: Σύμφωνα με όσα λένε οι θιγόμενοι, ο Διογείτων έπρεπε να αποδώσει συνολικά στα ορφανά το υπέρογκο ποσό των 15 ταλάντων και 28 μνων, ενώ αυτός αναγνώριζε μόνο τις 28 μνες (1 τάλαντο = 60 μνες, 1 μνα = 100 δρχ. — Το ημερομίσθιο ενός εργάτη γύρω στα τέλη του 5ου αιώνα ήταν 1 δραχμή).

να ορκιστώ στα παιδιά μου: Όσο πολυτιμότερο αυτό στο οποίο ορκιζόμαστε τόσο βαρύτερος ο όρκος. Το τυπικό της ορκοδοσίας ενέπλεκε άμεσα τα παιδιά: ο γονιός που ορκιζόταν στα παιδιά του τα είχε δίπλα του και την ώρα που πρόφερε τον όρκο ακουμπούσε με το χέρι του τα κεφάλια τους.

οπουδήποτε: Η βαρύτητα του όρκου αυξάνει ανάλογα με τη σημασία και το κύρος του ιερού στο οποίο δίνεται.

αυτός: Μετά την αρχική, άμεση αποστροφή στον πατέρα της, τώρα η γυναίκα απευθύνεται στους συγκεντρωμένους.

έχοντας ορκιστεί ψέματα στα παιδιά μου: Η αντίληψη ότι για τα έργα των γονέων πληρώνουν τα παιδιά, τα παιδιά των παιδιών κ.ο.κ. ήταν βαθιά ριζωμένη στην αρχαία Ελλάδα.

14 **ναυτικά δάνεια**: Στα λεγόμενα ναυτικά δάνεια, λόγω του υψηλού κινδύνου, ο τόκος, τον οποίο εισέπραττε κανείς μόνο αν σωζόταν το πλοίο, έφτανε έως και 30% για κάθε ταξίδι.

σκόμιζε τα σχετικά γραπτά τεκμήρια —τον καιρό της μετεγκατάστασης, όταν μετακόμιζε
από την περιοχή του Κολλυτού στο σπίτι του Φαίδρου, τα παιδιά βρήκαν, λέει, ένα πα-
15 ραπεταμένο σημείωμα και της το έφεραν. Απέδειξε ακόμη ότι αυτός είχε εισπράξει επτά
μνες δανεισμένες με υποθήκη και άλλες δύο χιλιάδες δραχμές και ότι είχε πάρει οικιακό
εξοπλισμό μεγάλης αξίας· επίσης ότι κάθε χρόνο ερχόταν στο σπίτι τους σιτάρι από τη
Χερσόνησο. «Και ύστερα ετόλμησες,» είπε, «να ισχυριστείς, ενώ έχεις στην κατοχή σου
τόσα χρήματα, ότι ο πατέρας τους σου άφησε δύο χιλιάδες δραχμές και τριάντα στατή-
16 ρες, το ποσό που είχε δώσει σε εμένα και σου το παρέδωσα όταν πέθανε; Και έφτασες να
τα πετάξεις έξω από το ίδιο τους το σπίτι, τα παιδιά της κόρης σου, ρακένδυτα, ξυπόλυ-
τα, χωρίς υπηρέτη συνοδό, χωρίς κλινοσκεπάσματα, χωρίς ιμάτια, χωρίς τον οικιακό εξο-
17 πλισμό που τους άφησε ο πατέρας τους και χωρίς τα χρήματα που σου είχε εμπιστευτεί.
Και τώρα τα παιδιά που έχεις από τη μητριά μου τα μεγαλώνεις μέσα στη χλιδή και τον
πλούτο —και ως προς αυτό βέβαια καλά κάνεις—, τα δικά μου όμως τα αδικείς, αφού τα
πέταξες αισχρά έξω από το σπίτι τους και κάνεις το παν προκειμένου από πλούσια να
καταλήξουν πάμφτωχα. Και ενώ φέρεσαι όπως φέρεσαι, ούτε τους θεούς φοβάσαι ούτε

ΣΧΟΛΙΑ

από την περιοχή του Κολλυτού: Δήμος του «άστεως» στα νότια της Ακρόπολης. Την εποχή του Πλουτάρχου (46-120 μ.Χ.), ο Κολλυτός εθεωρείτο προνομιούχος περιοχή.

στο σπίτι του Φαίδρου: Πρόκειται μάλλον για τον γνωστό από τον ομώνυμο πλατωνικό διάλογο Φαίδρο, τον μαθητή του Σωκράτη. Το όνομά του είχε εμπλακεί στον ακρωτηριασμό των ερμαϊκών στηλών (415 π.Χ.) και αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την Αθήνα, ενώ η περιουσία του δημεύτηκε. Πιθανώς το σπίτι ήταν γνωστό, ακριβώς επειδή δεν ήταν ένα συνηθισμένο σπίτι —τα σπίτια στην αρχαία Αθήνα ήταν γενικά μικρά.

15 **με υποθήκη** (αρχ. *ἐγγείῳ ἐπὶ τόκῳ*): Είναι ο κανονικός τόκος. Ονομάζεται *ἔγγειος* κατ’ αντιδιαστολή προς τον ναυτικό και επειδή συχνά για την εξασφάλιση του τόκου υποθηκευόταν ακίνητη περιουσία.

από τη Χερσόνησο: Η θρακική Χερσόνησος (η χερσόνησος στα ανατολικά της Σαμοθράκης και της Ίμβρου) έκανε εξαγωγές σιταριού στην Αθήνα. Εδώ το σιτάρι που τους έστελναν κάθε χρόνο ήταν πιθανώς ο τόκος για το ποσό που είχε δοθεί ως δάνειο.

στατήρες: Εννοεί Κυζικηνούς στατήρες. Η Κύζικος (στις ακτές της Προποντίδας), από το 600 π.Χ. περίπου, έκοβε στατήρες από μείγμα χρυσού και αργύρου· ζύγιζαν γύρω στα 16 γραμμάρια.

16 **από το ίδιο τους το σπίτι**: Πιθανώς από το σπίτι στον Κολλυτό.

ρακένδυτα (αρχ. *ἐν τριβωνίοις*): Ο *τρίβων* (υποκοριστικό: *τριβώνιον*) ήταν κοντό εξωτερικό ένδυμα ευτελούς αξίας. Το φορούσαν κυρίως φτωχοί και ορισμένοι φιλόσοφοι.

χωρίς υπηρέτη συνοδό: Οι νέοι ευκατάστατων οικογενειών συνοδεύονταν από υπηρέτη, οι *παῖδες* από τον *παιδαγωγόν* (δούλο συνοδό).

17 **μέσα στη χλιδή ... καλά κάνεις**: Επειδή και στην αρχαιότητα οι μητριές αντιμετωπίζονταν αρνητικά, η μητέρα των παιδιών με το σχόλιό της αποκλείει ότι κίνητρό της μπορεί να είναι ο φθόνος. Συγχρόνως διαψεύδει εμμέσως τον ισχυρισμό που είχε προβάλει ο Διογείτων, όταν ενηλικιώθηκε το πρώτο αγόρι, ότι δηλαδή είχε και εκείνος οικονομικές δυσκολίες.

εμένα που γνωρίζω ντρέπεσαι ούτε τον αδελφό σου θυμάσαι, αλλά όλοι εμείς έχουμε για σένα μικρότερη αξία από τα χρήματα.»

18 Τότε λοιπόν, άνδρες δικαστές, αφού είπε πολλά και φοβερά η γυναίκα, ήταν τέτοια η συναισθηματική φόρτιση όλων όσοι βρεθήκαμε εκεί, καθώς ακούγαμε όσα είχε πράξει αυτός και όσα είπε εκείνη —βλέπαμε τι είχαν τραβήξει τα παιδιά, θυμόμασταν τον νεκρό, πόσο ανάξιο επίτροπο της περιουσίας του άφησε, αναλογιζόμασταν πόσο δύσκολο είναι τελικά να βρεις κάποιον που να τον εμπιστευτείς —ήταν, λέω, τέτοια η φόρτιση ώστε κανείς από τους παρόντες να μην είναι σε θέση, άνδρες δικαστές, να αρθρώσει λέξη και, κλαίγοντας όχι λιγότερο από τους παθόντες, να σηκωθούμε και να φύγουμε αμίλητοι.

(μετάφραση Θ. Κ. Στεφανόπουλος)

Αθηναία αποχαιρετά τον σύζυγό της που φεύγει για τον πόλεμο. Αττική λευκή λήκυθος του «ζωγράφου του Αχιλλέα», περ. 440 π.Χ. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.)

Ερωτησεις – Ασκησεις – Δραστηριοτητες

1. α) Αφού διαβάστε προσεκτικά το εισαγωγικό σημείωμα, το κείμενο και τα σχόλια, να επισημάνετε τους κυριότερους περιορισμούς που ίσχυαν για μια γυναίκα τότε αλλά δεν ισχύουν σήμερα.

   β) Υπάρχουν στο κείμενο ενδείξεις που αφήνουν να φανεί ότι, παρά τους νομικούς και άλλους περιορισμούς, ο ρόλος μιας γυναίκας μπορούσε να είναι πολύ ουσιαστικός;

2. α) Για ποιο λόγο νομίζετε ότι στις παραγράφους 14-5 ο ρήτορας εγκαταλείπει τον ευθύ λόγο;

   β) Να υποδείξετε ένα σημείο του κειμένου όπου η εξιστόρηση των γεγονότων δεν φαίνεται ιδιαίτερα πειστική — είναι μάλλον αδύνατο τα πράγματα να έγιναν έτσι όπως περιγράφονται.

Στατήρας από την Αίγινα, αρχές 5ου αι. π.Χ. (Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο.)

Χρυσός στατήρας από το Παντικάπαιον, 4ος αι. π.Χ. (Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο.)

6. – Οι εταίρες

ΑΛΕΞΗΣ, *Ἰσοστάσιον* (απόσπ. 103)

ΟΙ ΒΙΟΣ - ΤΟ ΕΡΓΟ *Ο Άλεξης γεννήθηκε στους Θουρίους της Κάτω Ιταλίας, τη δεκαετία του 370 π.Χ., και φέρεται να πέθανε σε ηλικία 106 ετών. Θεωρείται (μαζί με τον Αντιφάνη) ο σημαντικότερος ποιητής της Μέσης Κωμωδίας. Στους δραματικούς αγώνες της Αθήνας έλαβε μέρος πρώτη φορά τη δεκαετία του 350 π.Χ. Νίκησε τουλάχιστον δύο φορές στα Μεγάλα Διονύσια και από δύο έως τέσσερις στα Λήναια. Έγραψε 245 έργα —μόνο ο Αντιφάνης έγραψε περισσότερα (340). Μας είναι γνωστοί 138 τίτλοι, ενώ σώζονται 340 αποσπάσματα, από τα οποία το εκτενέστερο είναι το ανθολογούμενο.*

«ΙΣΟΣΤΑΣΙΟΝ» *Το επίθετο* ἰσοστάσιος *σημαίνει «ισοβαρής». Εδώ ο τίτλος* Ισοστάσιον *είναι πιθανώς κύριο όνομα, και μάλιστα όνομα εταίρας —ειδικά στη Μέση Κωμωδία είναι πολύ συνηθισμένο το φαινόμενο ονόματα εταιρών να εμφανίζονται ως τίτλοι έργων. Εκτός από το απόσπασμα που ακολουθεί, σώζεται και ένα δεύτερο από το οποίο προκύπτει ότι το έργο πρέπει να γράφτηκε ανάμεσα στο 345 και στο 318 π.Χ. Και τα δύο αποσπάσματα χαρακτηρίζονται από σχετική νοηματική αυτοτέλεια, με συνέπεια να μην είναι δυνατό να βγάλουμε συμπεράσματα για την πλοκή της κωμωδίας.*

ΤΟ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ *Στο ανθολογούμενο απόσπασμα περιγράφονται τα τεχνάσματα που χρησιμοποιούν οι άπληστες και ευρηματικότατες παλαίμαχες εταίρες, προκειμένου οι νέες εταίρες που στρατολογούν και εκμεταλλεύονται να απαλλαγούν από τις «ατέλειες» και να ανταποκρίνονται στις αντιλήψεις της εποχής σχετικά με την ιδεώδη ομορφιά.*
Το πρόσωπο που μιλά θα μπορούσε να είναι ένας αυστηρός πατέρας, που προσπαθεί να αποτρέψει τον γιο του από ενδεχόμενο δεσμό με κάποια εταίρα.

ΟΙ ΕΤΑΙΡΕΣ ΣΤΗ ΖΩΗ *Οι εταίρες, έναντι χρηματικής αμοιβής ή άλλων παροχών, προσέφεραν τη συντροφιά τους σε ανύπαντρους ή παντρεμένους άντρες με τους οποίους συνδέονταν προσωρινά ή μονιμότερα. Προσέφεραν επίσης ψυχαγωγία, τραγουδώντας, παίζοντας μουσική ή χορεύοντας στα συμπόσια των ανδρών, στα οποία είχαν το προνόμιο να συμμετέχουν, ενώ δεν συμμετείχαν οι σύζυγοι. Με τη χαρακτηριστική εξαίρεση της Σπάρτης, εταίρες υπήρχαν λίγο πολύ σε όλες τις πόλεις της Ελλάδας. Οι εταίρες της Αθήνας άλλοτε ήταν δούλες και άλλοτε ελεύθερες γυναίκες, συχνά από άλλες πόλεις. Εκτός από τις συνηθισμένες εταίρες —ο όρος* ἑταίρα *αποτελεί ευφημισμό που εξωραΐζει μια πραγματικότητα—, υπήρχαν και εταίρες που ξεχώριζαν ή, ακόμα, θρυλικές μορφές, όπως η περιβόητη Ασπασία από τη Μίλητο, που συζούσε με τον Περικλή. Οι εταίρες της κατηγορίας αυτής διέθεταν, εκτός από ομορφιά, ασυνήθιστη ευφυΐα και αξιοζήλευτη καλλιέργεια.*

ΟΙ ΕΤΑΙΡΕΣ ΣΤΗΝ ΚΩΜΩΔΙΑ *Ως χαρακτήρας κωμωδίας η εταίρα εμφανίζεται σποραδικά ήδη στην Αρχαία Κωμωδία (5ος αι.), διαμορφώνεται πλήρως ως ρόλος στη Μέση —οι κωμωδίες της περιόδου αυτής που έχουν τίτλο όνομα εταίρας ανέρχονται σε δεκάδες— και αποκτά τυπικά χαρακτηριστικά στη Νέα Κωμωδία (325 π.Χ. κε.), όταν η παρουσία της γίνεται, θα λέγαμε, απαραίτητος όρος για τη συγκρότηση της πλοκής. Στην κωμωδία δεν είναι άγνωστη η καλή εταίρα, πολύ πιο συχνή όμως είναι η παρουσία της κακής, της άπληστης και παμπόνηρης, που παρασύρει νεαρούς ή και ωριμότερους Αθηναίους από ευυπόληπτες οικογένειες και προκαλεί αναστάτωση.*

Κειμενο

Κατ᾽ αρχάς, ένα και μόνο τις ενδιαφέρει: να κερδίζουν
και να λεηλατούν όσους τις πλησιάζουν·
όλα τα άλλα είναι γι᾽ αυτές δευτερεύοντα· μηχανορραφούν ωστόσο
εναντίον όλων. Και όταν κάποτε πλουτίσουν,
στρατολογούν νέες εταίρες, πρωτόβγαλτες στο επάγγελμα.
Από την πρώτη στιγμή τις «επεξεργάζονται», ώστε να μην είναι πια
όπως ήταν πριν ούτε στο φέρσιμο ούτε στην εμφάνιση.
Συμβαίνει αίφνης να είναι κάποια κοντή· τοποθετείται φελλός
στα γοβάκια.
Είναι κάποια ψηλή· φοράει σανδάλι με σόλα λεπτή
και κυκλοφορεί με το κεφάλι γερμένο στον ώμο·
αυτό αφαιρεί ύψος. Δεν έχει κάποια γλουτούς·
της προσθέτει ραμμένους κάτω από το φόρεμα·
έτσι, όσοι τη βλέπουν εκστασιάζονται με τα οπίσθιά της.
Έχει κοιλιά· διαθέτουν για λόγου της στήθη
όπως αυτά που έχουν οι ηθοποιοί στις κωμωδίες·
φορώντας τέτοια στήθη πρόσθετα στητά, με αυτά ως στηρίγματα
φέρνουν το φόρεμα και πέφτει πιο μπροστά από την κοιλιά.
Έχει κάποια κόκκινα φρύδια· της τα βάφουν με καπνιά.

ΣΧΟΛΙΑ

1 Οι εταίρες ήταν διαβόητες για την απληστία τους.

3-4 Επισημαίνουμε ότι τις νέες στο επάγγελμα τις εκμεταλλεύονται οι παλαίμαχες, όχι άντρες.

6 **ούτε στο φέρσιμο ούτε στην εμφάνιση**: Οι συγκεκριμένες λεπτομέρειες που ακολουθούν αφορούν κυρίως στην εμφάνιση.

7 Ότι αρκετά από αυτά που αναφέρονται στη συνέχεια δεν συνέβαιναν μόνο στον κόσμο της κωμωδίας, προκύπτει από ένα χωρίο από τον *Οικονομικό* του Ξενοφώντα (10, 2), όπου αναφέρεται ότι ακόμα και η κατά τα άλλα πολύ πειθαρχημένη γυναίκα του Ισχόμαχου έβαζε ψιμύθιο και κοκκινάδι και ότι φορούσε *ὑποδήματα … ὑψηλά*, για να δείχνει πιο ψηλή.

φελλός: Πάτος από φελλό.

13-4 **στήθη … κωμωδίες**: Στο αρχαίο θέατρο και τους γυναικείους ρόλους τους ερμήνευαν άντρες.

15 **τέτοια**: Πιθανώς ο ηθοποιός διέγραφε με μια χειρονομία το σχήμα του στήθους.

17 Τα κόκκινα μαλλιά θεωρούνταν ένδειξη δουλικής ή βαρβαρικής καταγωγής, κάποτε και κακού χαρακτήρα —ένα συνηθισμένο όνομα δούλου είναι Πυρρίας (= κοκκινομάλλης).

Συνέβη να είναι μαύρη· δίνει και καταλαβαίνει στο ψιμύθιο.
Παραείναι κάποια χλομή· τρίβει τα μάγουλα με κοκκινάδι.
Έχει ωραία δόντια· υποχρεωτικώς πρέπει να γελά,
για να βλέπουν οι παρόντες τι υπέροχο στόμα έχει.
Αν πάλι δεν της αρέσει να γελά, περνάει τη μέρα της κλεισμένη μέσα,
έχοντας κάθετο ανάμεσα στα χείλη της ένα λεπτό ξυλάκι από μυρτιά,
σαν την πραμάτεια που εκθέτουν κάθε τόσο οι χασάπηδες,
όταν πουλάν κεφάλια κατσικίσια.
Έτσι, με τον καιρό, γίνεται χαμογελαστή, είτε το θέλει είτε όχι.

(μετάφραση Θ. Κ. Στεφανόπουλος)

Εταίρα.
[Αντιγραφή: Στ. Μπονάτσος]

ΣΧΟΛΙΑ

18 **ψιμύθιο**: Ίσως το πιο γνωστό γυναικείο καλλυντικό στην αρχαιότητα. Οι γυναίκες το χρησιμοποιούσαν για να εξασφαλίζουν την επιθυμητή λευκότητα του προσώπου.

23-5 Οι χασάπηδες, όταν πουλούσαν κεφάλια, τοποθετούσαν ξυλάκια στο στόμα, για να παραμένει ανοιχτό και να μπορούν οι πελάτες να σχηματίζουν γνώμη για την κατάσταση του ζώου εξετάζοντας τη γλώσσα του.

Ερωτησεισ – Ασκησεισ – Δραστηριοτητεσ

1. α) Με βάση τις βελτιωτικές επεμβάσεις που αναφέρονται στο κείμενο, να γράψετε τις προδιαγραφές για την εμφάνιση και τη συμπεριφορά της ιδεώδους εταίρας.

   β) Ποια καλλυντικά αναφέρονται και σε ποια σημεία του σώματος χρησιμοποιούνται;

2. Στους στ. 7 κε. ο ποιητής χρησιμοποιεί παρατακτική σύνταξη (δύο κύριες προτάσεις, εκεί που λογικά θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει μία υποθετική και μία κύρια. Π.χ. στ. 7: Αν είναι κάποια κοντή, τοποθετείται κτλ.). Για ποιο λόγο νομίζετε ότι επέλεξε ο ποιητής την παρατακτική σύνταξη;

Εταίρα και κωμαστής.
[Αντιγραφή: Στ. Μπονάτσος]

7. — Ο «χωριάτης»

ΘΕΟΦΡΑΣΤΟΣ, *Χαρακτῆρες (4): Ἀγροικίας*

Ο ΒΙΟΣ *Ο Θεόφραστος γεννήθηκε στην Ερεσσό της Λέσβου, πιθανώς το 371 π.Χ. Στη Λέσβο γνώρισε τον Αριστοτέλη και παρακολούθησε τα μαθήματά του. Όταν ο μεγάλος φιλόσοφος εγκατέλειψε το νησί, ο Θεόφραστος τον ακολούθησε, αρχικά στην αυλή του Φιλίππου στη Μακεδονία και αργότερα στην Αθήνα. Μετά την αναχώρηση του Αριστοτέλη από την Αθήνα, λίγο πριν από τον θάνατό του (322 π.Χ.), τον διαδέχτηκε στη διεύθυνση του Περίπατου, της φιλοσοφικής σχολής η οποία, όπως αναφέρεται, έφτασε κάποτε να έχει 2.000 μαθητές. Πρέπει να πέθανε το 286 π.Χ.*

ΤΟ ΕΡΓΟ *Όπως και ο δάσκαλός του, ο Θεόφραστος ασχολήθηκε σχεδόν με όλους τους τομείς του επιστητού και υπήρξε πολυγραφότατος. Από το τεράστιο σε όγκο έργο του σώθηκαν μόνο μερικές πραγματείες και οι* Χαρακτήρες, *το μικρό αυτό και ιδιόμορφο πόνημα, που βρήκε πολλούς μιμητές και στους νεότερους χρόνους, ιδίως κατά τον 17ο και 18ο αιώνα.*

ΟΙ «ΧΑΡΑΚΤΗΡΕΣ» *Στους* Χαρακτήρες, *που γράφτηκαν πιθανώς το 319 π.Χ., σκιαγραφούνται με ρεαλιστικό τρόπο και ειρωνική διάθεση τριάντα αρνητικοί ανθρώπινοι τύποι. Καθένα από τα τριάντα αυτά κείμενα έχει έκταση που σπάνια υπερβαίνει τη μία τυπωμένη σελίδα και σταθερή δομή: Προτάσσεται σύντομος ορισμός του «ελαττώματος» και ακολουθούν χαρακτηριστικά στιγμιότυπα που παρουσιάζουν ανάγλυφα τις συνήθειες ή τις αντιδράσεις του συγκεκριμένου τύπου, συχνά τις αντιδράσεις του ως καλεσμένου, στον δρόμο ή στο θέατρο.*

Ο ΑΓΡΟΙΚΟΣ (Ο «ΧΩΡΙΑΤΗΣ») Ἄγροικος *σημαίνει αρχικά «αυτός που κατοικεί στους αγρούς», αργότερα «αυτός που φέρεται όπως οι άνθρωποι που κατοικούν στους αγρούς», «αυτός που δεν έχει τρόπους». (Ο άνθρωπος που ξέρει να φέρεται, που έχει τρόπους, ονομάζεται στην αρχαιότητα* ἀστεῖος *— κυριολεκτικά το* ἀστεῖος *σημαίνει «ο άνθρωπος της πόλης, του ἄστεως», αλλά δεν χρησιμοποιείται με την κυριολεκτική σημασία). Ο τύπος του ἀγροίκου είναι γνωστός κυρίως από την κωμωδία του 4ου αιώνα. Οι κωμικοί ποιητές της εποχής Αντιφάνης και Αναξανδρίδης έχουν γράψει κωμωδίες με τίτλο* Ἄγροικος *και* Ἄγροικοι.

Ο *ἄγροικος*. Σκίτσο του I. Taylor (1824).

Κειμενο

1 Η «χωριατιά» είναι, θα λέγαμε, χοντροκομμένη άγνοια καλών τρόπων. Ιδού τι άνθρωπος
2,3 είναι ο «χωριάτης»· έχει πιεί *κυκεώνα* και πηγαίνει στην Εκκλησία του Δήμου. Ισχυρίζεται
4 ότι το άρωμα δεν μυρίζει καθόλου πιο ωραία από το θυμάρι. Φοράει παπούτσια πιο με-
5,6 γάλα από το πόδι του. Μιλάει μεγαλοφώνως. Δεν εμπιστεύεται τους φίλους και τους δι-
κούς του, ενώ συμβουλεύεται τους υπηρέτες του για ζητήματα υψίστης σημασίας. Πιάνει
και λέει στους μεροκαματιάρηδες που δουλεύουν στο χωράφι του τι αποφάσισε η Εκκλη-
7 σία του Δήμου. Κάθεται με ανασηκωμένο το ιμάτιο πάνω από το γόνατο, με αποτέλεσμα
8 να φαίνονται τα απόκρυφά του. Στον δρόμο τίποτα δεν τον συγκινεί ούτε τον εντυπωσιά-
9 ζει· μόνο όταν δει βόδι ή γάιδαρο ή τράγο, στέκεται και θεάται. Δεν το 'χει τίποτα να
φάει το φαΐ, καθώς το βγάζει από το κελλάρι, ενώ το κρασί του το πίνει πολύ δυνατό.

10 Ρίχνεται κρυφά στη μαγείρισσα και ύστερα αλέθει μαζί της και μοιράζει την τροφή
11 στους ανθρώπους του σπιτιού και στον εαυτό του. Την ώρα που τρώει το πρωινό φαγη-
12 τό, ταΐζει συγχρόνως και τα υποζύγια. Ανοίγει ο ίδιος την πόρτα, φωνάζει τον σκύλο, τον
πιάνει από το μουσούδι και λέει: «Αυτός φυλάει το χτήμα και το σπίτι.»

13 Όταν παίρνει από κάποιον ένα ασημένιο νόμισμα, δεν το δέχεται, επειδή μοιάζει, λέει,
14 υπερβολικά με μολυβένιο, και κοιτάει να του το αλλάξουν. Και αν εδάνεισε σε κάποιον αλέτρι
ή καλάθι ή δρεπάνι ή τσουβάλι, τα θυμάται την ώρα που δεν τον παίρνει ο ύπνος και ζητάει να
15 του επιστραφούν νυχτιάτικα. Και όταν κατεβαίνει στην πόλη, ρωτάει τον πρώτο τυχόντα που
συναντάει τι τιμή είχαν τα δέρματα και τα παστά ψάρια, και αν είναι σήμερα πρωτομηνιά,

ΣΧΟΛΙΑ

1 Η άγνοια των καλών τρόπων έχει και την έννοια της αναντιστοιχίας των ενεργειών του *ἀγροίκου* σε σχέση με τον χώρο και τον χρόνο στον οποίο λαμβάνουν χώρα. Η συμπεριφορά του είναι γενικά αντίθετη προς την αναμενόμενη.

2 **κυκεώνα**: Ο *κυκεώνας*, μείγμα από δημητριακά, υγρά (νερό, κρασί, γάλα κ.ά.) και βότανα, ήταν κυρίως το ρόφημα των αγροτών και των φτωχών.

7 Κανονικά, όταν κάθονταν, φρόντιζαν να έχουν σκεπασμένα και τα πόδια, έστω και αν ανασηκωνόταν το ιμάτιο λόγω της καθιστικής στάσης.

9 **να φάει ... κελλάρι**: Πιθανώς εννοεί ότι τρώει το φαγητό πριν μαγειρευτεί. Η λεπτομέρεια αυτή αποδεικνύει ότι αδυνατεί να ελέγξει τις επιθυμίες του.

το κρασί το πίνει πολύ δυνατό (αρχ. *ζωρότερον πιεῖν*): Η αρχαία διατύπωση σημαίνει ότι πίνει το αναμεμειγμένο με νερό κρασί του με περισσότερο κρασί και λιγότερο νερό. Οι αρχαίοι μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις έπιναν κρασί χωρίς να το αναμειγνύουν με νερό (*ἄκρατον*).

15 **πρωτομηνιά**: Η πρώτη του μήνα ήταν ημέρα που γίνονταν αγοραπωλησίες.

και συνεχίζει αμέσως λέγοντας ότι κατεβαίνοντας στην πόλη θέλει να κουρευτεί, και, μια και θα τον φέρει ο δρόμος, να πάρει, περνώντας, και κανένα παστό ψάρι από τον Αρχία και να τραγουδήσει στα λουτρά και να περάσει πρόκες στα παπούτσια του.

(μετάφραση Θ. Κ. Στεφανόπουλος)

Ερωτησεις – Ασκησεις – Δραστηριοτητες

1. Να αναφέρετε δύο ενέργειες του άγροικου που σήμερα δεν θα θεωρούνταν ένδειξη «χωριατιάς».
2. Να αναφέρετε ένα στοιχείο που δείχνει ότι η οικονομική κατάσταση του άγροικου ήταν καλή.
3. Ποιοι συγκεκριμένοι χώροι αναφέρονται στο κείμενο;

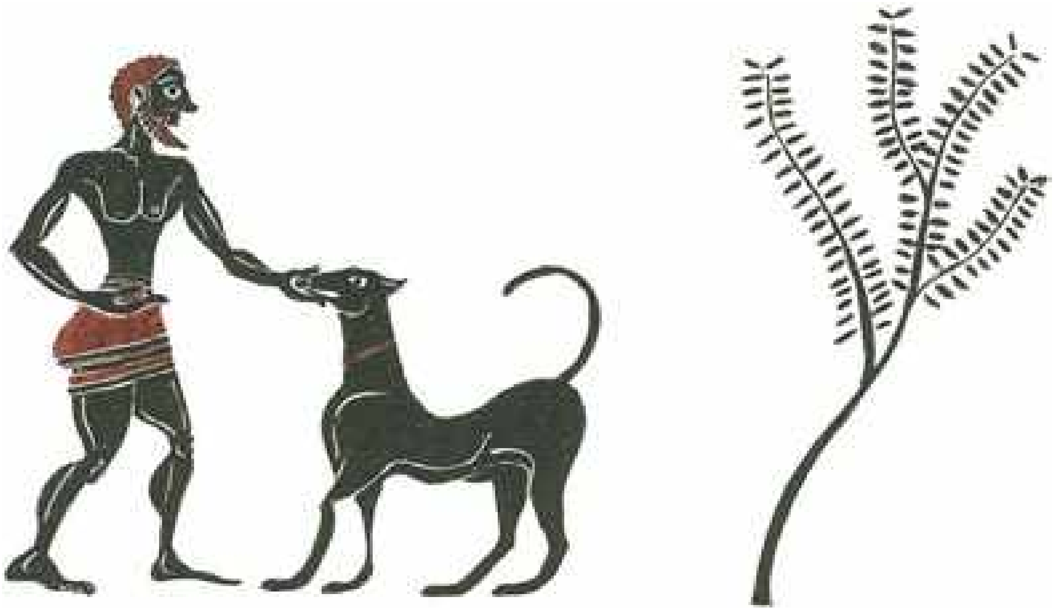

«...φωνάζει τον σκύλο, τον πιάνει από το μουσούδι και λέει: "Αυτός φυλάει το χτήμα και το σπίτι."» [Σκίτσο του Στ. Μπονάτσου]

II. – Η ΣΠΑΡΤΗ

Η Σπάρτη ήταν μια σχετικά μικρή πόλη, διαδραμάτισε όμως ρόλο που καμιά άλλη πόλη με ανάλογο πληθυσμό δεν διαδραμάτισε. Ήδη τον 8ο αιώνα, μετά τη νίκη της επί των Μεσσηνίων, τους οποίους έκανε είλωτες, και την προσάρτηση του μεγαλύτερου μέρους της Μεσσηνίας, αναδείχθηκε σε ηγετική δύναμη, τουλάχιστον σε τοπικό επίπεδο. Τον επόμενο αιώνα αντιμετώπισε με επιτυχία νέα, μεγάλη εξέγερση των Μεσσηνίων, ενώ στη διάρκεια του έκτου αιώνα, έπειτα από νικηφόρους πολέμους με ισχυρές πόλεις της Πελοποννήσου, ιδρύθηκε η Πελοποννησιακή Συμμαχία, με την οποία επισημοποιήθηκε η ηγετική θέση της Σπάρτης, αφού οι Σπαρτιάτες ήταν αρχηγοί με αυξημένη δικαιοδοσία. Η Συμμαχία συνέβαλε στο να καθιερωθεί ευρύτερα η Σπάρτη ως ισχυρή δύναμη και σημαντικός παράγοντας στις γενικότερες εξελίξεις, αν και οι ίδιοι οι Σπαρτιάτες δεν φαίνεται ούτε να επιδίωκαν με ιδιαίτερο ζήλο ενεργό ανάμειξη στις «διεθνείς εξελίξεις», ούτε όμως, όταν εμπλέκονταν, να ήταν αποτελεσματικοί.

Την εποχή των Περσικών Πολέμων, η συμβολή των Σπαρτιατών στην απόκρουση της περσικής απειλής υπήρξε μεγάλη (480 π.Χ. Θερμοπύλες, 479 π.Χ. Πλαταιές, όπου οι Σπαρτιάτες είχαν την αρχηγία των Ελλήνων). Ωστόσο η διστακτικότητά τους, μετά τη νίκη στις Πλαταιές, να ηγηθούν των Ελλήνων για τη συνέχιση, όπως διακηρυσσόταν, του αγώνα κατά των Περσών, επέτρεψε στους (πιο ευέλικτους) Αθηναίους να αναλάβουν αυτόν τον ρόλο. Η αντιπαράθεση ανάμεσα στους (ολιγαρχικούς) Σπαρτιάτες και στους (δημοκρατικούς) Αθηναίους κράτησε, με διακυμάνσεις και ανάπαυλες, ως το τέλος του 5ου αιώνα και έληξε —προσωρινά— με την ήττα της Αθήνας (404 π.Χ.). Στις αρχές του 4ου αιώνα η Σπάρτη, υποστηριζόμενη κάποτε και από τους Πέρσες, προσπάθησε καὶ ένα διάστημα πέτυχε να πάρει το προβάδισμα από τις άλλες ελληνικές πόλεις, βρέθηκε όμως επανειλημμένα αντιμέτωπη με περιστασιακούς αλλά ισχυρούς συνασπισμούς άλλων ελληνικών πόλεων, ακόμα και παραδοσιακών της συμμάχων, όπως η Κόρινθος ή η Θήβα, και μερικές φορές, όπως, για παράδειγμα, στη μάχη στα Λεύκτρα της Βοιωτίας (371 π.Χ.), ηττήθηκε και είχε βαρύτατες απώλειες. Η άνοδος των Μακεδόνων περιθωριοποίησε κατά κάποιον τρόπο τη Σπάρτη, η οποία όμως, χάρη και στην αίγλη του παρελθόντος, δεν έπαψε και στους αιώνες που ακολούθησαν να κατέχει ξεχωριστή θέση.

Η Σπάρτη πέτυχε όσα πέτυχε σε στρατιωτικό και, κατ' επέκταση, σε πολιτικό επίπεδο, κυρίως χάρη σε ένα πλέγμα ρυθμίσεων, που είχαν ως κοινό παρονομαστή ότι έθεταν το συμφέρον της πόλης πάνω από το συμφέρον του ατόμου και ότι περιόριζαν δραστικά, αν δεν καταργούσαν, αυτό που ονομάζουμε ιδιωτική σφαίρα. Το συγκεκριμένο νομοθετικό πλαίσιο αποδιδόταν στην αρχαιότητα στον σοφό νομοθέτη Λυκούργο, σήμερα όμως τείνει να επικρατήσει η άποψη ότι πρόκειται για σύστημα που αποκρυσταλλώθηκε σταδιακά ανάμεσα στον 7ο και τον 5ο αιώνα. Οι εν λόγω ρυθμίσεις αφορούσαν και τις γυναίκες και —πολύ περισσότερο— τους άντρες και αναφέρονταν σε όλους τους

τομείς της ζωής σε καιρό ειρήνης και σε καιρό πολέμου (τεκνοποιία, ανατροφή και εκπαίδευση, εμφάνιση και δημόσια συμπεριφορά, εργασία και κατανομή του πλούτου, στράτευση, φορείς εξουσίας κ.ά.). Οι γυναίκες, με κατάλληλη διατροφή και σωματική άσκηση, προετοιμάζονταν από νωρίς γι' αυτό που αποτελούσε την κύρια αποστολή τους: να γεννήσουν γερά παιδιά. Οι άντρες, ήδη από την παιδική ηλικία, ανατρέφονταν με ευθύνη της πόλης κάτω από αυστηρό έλεγχο και υποβάλλονταν σε επίπονη και κάποτε απάνθρωπη εκπαίδευση, με στόχο να σκληραγωγηθούν και να γίνουν —όπως και γίνονταν— γενναίοι μαχητές, αποφασισμένοι ή να νικήσουν ή, αν χρειαστεί, να θυσιαστούν για την πόλη τους. Η σιδηρά πειθαρχία, η τόλμη, η αυτοθυσία, η αφιλοχρηματία και η λιτή δίαιτα προβάλλονταν ως ύψιστες αρετές. Με κάποια υπερβολή θα λέγαμε ότι η Σπάρτη πρέπει να έμοιαζε πιο πολύ με στρατόπεδο παρά με πόλη και ότι οι Σπαρτιάτες, οι οποίοι δεν ήταν υποχρεωμένοι να εργάζονται, αφού εργάζονταν γι' αυτούς οι είλωτες, ήταν κάτι σαν «ισόβιοι καταδρομείς» που βρίσκονταν σε διαρκή επιφυλακή. Μόνο έτσι η ολιγάνθρωπη Σπάρτη μπορούσε και να κρατάει υποταγμένους τους είλωτες, που αποτελούσαν μόνιμη απειλή, και να διατηρεί την ηγετική θέση που κατείχε σε τοπικό και πανελλήνιο επίπεδο.

Αντίθετα από την Αθήνα και την Κόρινθο, η Σπάρτη ήταν μια πόλη κλειστή. Για να μη «διαφθείρονται» μάλιστα οι Σπαρτιάτες από την επαφή τους με τους ξένους, δεν τους επέτρεπαν να ταξιδεύουν έξω από τη Σπάρτη, ενώ δεν ήταν άγνωστες και οι ξενηλασίες, οι απελάσεις ξένων που βρίσκονταν στην πόλη. Φαίνεται ωστόσο ότι η μονολιθικότητα που χαρακτηρίζει τη Σπάρτη των κλασικών χρόνων δεν υπήρχε κατά τους αρχαϊκούς χρόνους. Αρχαιολογικά ευρήματα, σημαντικά ποιητικά αποσπάσματα και μαρτυρίες για γιορτές και χορούς δείχνουν ότι η Σπάρτη εκείνης της εποχής ήταν μια πόλη που διέφερε πολύ από τη μονολιθική Σπάρτη των κλασικών χρόνων.

Πήλινος αμφορέας με ανάγλυφες παραστάσεις, τέλη 7ου αιώνα π.Χ. (Σπάρτη, Αρχαιολογικό Μουσείο.)

8. – Τεκνοποιία και εκπαίδευση στη Σπάρτη

ΞΕΝΟΦΩΝ, *Λακεδαιμονίων πολιτεία* 1,3–2,11

ΤΟ ΕΡΓΟ *Υπολογίζεται, χωρίς να είναι βέβαιο, ότι το έργο γράφτηκε γύρω στο 395 π.Χ. Παρόμοια έργα είχαν γράψει και άλλοι Αθηναίοι που θαύμαζαν το πολίτευμα της Σπάρτης —η αρχαία λέξη πολιτεία σημαίνει «πολίτευμα».*

Ο Ξενοφών, ο οποίος ανήκε στους θαυμαστές του σπαρτιατικού τρόπου ζωής, αποδίδει τα μεγάλα επιτεύγματα αυτής της σχετικά μικρής πόλης στην ύπαρξη των νόμων του Λυκούργου, που δημιούργησαν τις προϋποθέσεις γι' αυτά τα επιτεύγματα, και αναλαμβάνει να εκθέσει τα συγκεκριμένα στοιχεία που θεμελιώνουν την άποψή του.

Το έργο απαρτίζεται από δύο μέρη. Στο πρώτο (κεφ. 1-10) παρουσιάζονται οι θεσμοί που αποδίδονται στον Λυκούργο και που είναι κοινοί για την ειρήνη και για τον πόλεμο. Το δεύτερο μέρος πραγματεύεται ειδικά τα σχετικά με τις εκστρατείες και έχει χαρακτηριστεί για τον λόγο αυτό «εγχειρίδιο στρατιωτικής τέχνης».

ΤΟ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ *Το ανθολογούμενο απόσπασμα προέρχεται από το πρώτο μέρος και αναφέρεται αφενός στην τεκνοποιία (κεφ. 1), αφετέρου στην εκπαίδευση των αγοριών (κεφ. 2). Ο τρόπος που επιλέγει ο Ξενοφών να παρουσιάσει το υλικό του είναι να αντιπαραθέσει τη Σπάρτη στους άλλους Έλληνες («η Σπάρτη και οι άλλοι»).*

ΚΕΙΜΕΝΟ

1 3 Όσον αφορά αίφνης την τεκνοποιία, για να αρχίσω από την αρχή, οι άλλοι Έλληνες τις κόρες τους που προορίζονται να γίνουν μητέρες και που θεωρείται ότι έχουν τη σωστή ανατροφή τις διατρέφουν με το απολύτως απαραίτητο ψωμί και με την κατά το δυνατόν λιγότερη άλλη τροφή· όσο για κρασί, τους επιβάλλουν ή να απέχουν παντελώς από

ΣΧΟΛΙΑ

3 **ψωμί … άλλη τροφή**: Εμείς μιλάμε αδιακρίτως για τροφή. Οι αρχαίοι συνήθως αναφέρονται χωριστά στο ψωμί (τον *σῖτον*) —προφανώς τη βασική τροφή— και χωριστά σε ό,τι άλλο τρώει κανείς μαζί με το ψωμί (*ὄψον*). Βλ. *Κείμενο* 3α (εισαγωγή).
Η δίαιτα των γυναικών στην αρχαιότητα ήταν γενικά λιτή, ενώ η εγκράτεια σε σχέση με το φαγητό εγκωμιάζεται κάποτε ως η ύψιστη αρετή. Σποραδικά τονίζεται η σημασία επαρκούς τροφής για τις γυναίκες, ιδίως για τις εγκύους.
κρασί …νερωμένο: Νερωμένο έπιναν το κρασί και οι άντρες. Η διαφορά βρίσκεται στην αναλογία: στο κρασί που προοριζόταν για τις γυναίκες η ποσότητα του νερού ήταν δυσανάλογα μεγάλη.

την κατανάλωσή του ή να το πίνουν υπερβολικά νερωμένο. Και όπως ακριβώς όσοι ασκούν τέχνες είναι κατά κανόνα καθηλωμένοι σε ένα μέρος, έτσι απαιτούν και από τις κόρες τους οι άλλοι Έλληνες να δουλεύουν ασάλευτες το μαλλί. Από γυναίκες όμως που ανατρέφονται με τέτοιο τρόπο πώς θα μπορούσε να περιμένει κάποιος ότι θα γεν-
4 νήσουν κάτι το εξαιρετικό; Αντίθετα, ο Λυκούργος έκρινε ότι τα ρούχα ήταν σε θέση να τα εξασφαλίσουν και οι δούλες, ενώ για τις ελεύθερες θεώρησε ότι το μέγιστο ήταν η τεκνοποιία· γι' αυτό όρισε να ασκούν το σώμα τους εξίσου οι γυναίκες με τους άντρες. Παράλληλα, καθιέρωσε και για τις γυναίκες, όπως και για τους άντρες, αγώνες

Σπαρτιάτισσα(;) αθλήτρια σε φάση δρόμου ταχύτητας. Είναι γυμνόποδη, φορά κοντό χιτώνα που αφήνει ακάλυπτο τον δεξιό ώμο και το δεξιό στήθος και έχει λυμένα τα μαλλιά όπως οι αθλήτριες που έπαιρναν μέρος στο ειδικό για γυναίκες αγώνισμα του δρόμου στην Ολυμπία. Χάλκινο αγαλμάτιο, περ. 520-500 π.Χ. (Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο.) [Αντιγραφή: Στ. Μπονάτσος]

ΣΧΟΛΙΑ

όσοι ασκούν τέχνες: Η εκτίμηση για τους τεχνίτες στην αρχαιότητα ήταν χαμηλή. Το γεγονός ότι έκαναν χειρωνακτική εργασία, και μάλιστα για άλλους, φαίνεται ότι τους κατέτασσε όχι πολύ πιο πάνω από τους δούλους.

να δουλεύουν ... το μαλλί: Τυπική γυναικεία εργασία, που εξασφάλιζε τον απαραίτητο ρουχισμό για τα μέλη του *οἴκου*. Βλ. *Κείμενο* 4, § 5 σχόλ.

4 **δούλες**: Δούλες ή γυναίκες ειλώτων.

η τεκνοποιία: Ο βασικός προορισμός των γυναικών της Σπάρτης ήταν να γεννήσουν γερά παιδιά. Μετά τη γέννηση τα θήλαζαν ειδικές τροφοί.

να ασκούν το σώμα ... αγώνες δρόμου και δύναμης: Η σωματική άσκηση (όπως και η καλή διατρο-

δρόμου και δύναμης, επειδή πίστευε ότι από δυο δυνατούς γονείς γεννιούνται και παιδιά πιο γερά.[...]

Στις παραγράφους που παραλείπονται ο Ξενοφών αναφέρει και άλλες λεπτομέρειες που συνέβαλλαν στην επίτευξη του βασικού στόχου να γεννηθούν γερά παιδιά.

6 Επιπλέον, αφού έθεσε τέρμα στην πρακτική να παντρεύεται όποτε ήθελε ο κάθε άντρας, όρισε οι γάμοι να γίνονται, όταν τα σώματα βρίσκονται στην ακμή τους, επειδή πίστευε ότι και αυτό βοηθάει να γεννιούνται γερά παιδιά. [...] Σχετικά λοιπόν με την τεκνοποιία έλαβε αποφάσεις αντίθετες από τους άλλους· αν τώρα κατάφερε να εξασφαλίσει στη Σπάρτη άντρες που υπερέχουν και στο παράστημα και στη δύναμη, όποιος θέλει ας το εξετάσει.

2 1 Εγώ λοιπόν, αφού εξέθεσα τα σχετικά με την αναπαραγωγή, θέλω να αναφέρω συγκεκριμένα στοιχεία και για την εκπαίδευση των μεν και των δε. Από τους άλλους Έλληνες εκείνοι που ισχυρίζονται ότι εκπαιδεύουν άριστα τους γιους τους, από τη στιγμή που τα αγόρια αρχίζουν να καταλαβαίνουν με το καλό ό,τι τους λένε, ορίζουν αμέσως ειδικούς υπηρέτες παιδαγωγούς και αμέσως τα στέλνουν σε δασκάλους για να μάθουν γράμματα,

Σ Χ Ο Λ Ι Α

φή) υπηρετεί συγκεκριμένο στόχο: να γεννηθούν γερά παιδιά. Ασκούνταν κυρίως οι νέες (ή νεότερες) Σπαρτιάτισσες, οι οποίες, κατά τα λοιπά, ζούσαν ουσιαστικά στο σπίτι, όπως και οι άλλες Ελληνίδες. Αθλητικοί αγώνες για γυναίκες ξέρουμε ότι γίνονταν στη Βραυρώνα (Αθήνα), στη Χίο και στην Ολυμπία. Το πλαίσιο φαίνεται ότι ήταν πάντα λατρευτικό.

από δυο δυνατούς γονείς: Σύμφωνα με μια άποψη, που τη συναντάμε, μεταξύ άλλων, στον Αισχύλο και τον Αριστοτέλη, καθοριστικός για την αναπαραγωγή είναι ο ρόλος μόνο του άντρα —η γυναίκα είναι απλώς ο υποδοχέας. Άλλοι συγγραφείς αναγνωρίζουν ισότιμη συμμετοχή των δύο φύλων στην αναπαραγωγή.

6 στην ακμή: Για τους άντρες η ακμή τοποθετείται συνήθως γύρω στα 30· για τις γυναίκες τα πράγματα δεν είναι το ίδιο σαφή. Ποιητές και φιλόσοφοι συνιστούν οι γυναίκες να παντρεύονται ανάμεσα στα 16 και στα 20. Στη Σπάρτη οι γυναίκες πρέπει να παντρεύονταν γύρω στα 20 ή λίγο αργότερα. Στην υπόλοιπη Ελλάδα ο κανόνας ήταν να παντρεύονται αρκετά πιο μικρές, στα 14 ή ακόμη και στα 12.

2 1 των μεν και των δε: Των άλλων Ελλήνων και των Σπαρτιατών . Η εκπαίδευση στις άλλες ελληνικές πόλεις, για την οποία, αν εξαιρέσουμε την Αθήνα, λίγα πράγματα γνωρίζουμε, δεν ήταν ενιαία. Ο Ξενοφών παραβλέπει τις διαφορές, επειδή αντιπαραθέτει τη Σπάρτη σε όλους τους άλλους Έλληνες.
Στην Αθήνα της κλασικής εποχής η εκπαίδευση δεν ήταν υποχρεωτική, ενώ η διάρκεια και η ποιότητά της εποίκιλλε ανάλογα με την κοινωνική και οικονομική θέση της οικογένειας. Δεν υπήρχαν δημόσια σχολεία· τα μαθήματα γίνονταν στο σπίτι του δασκάλου, η κοινωνική θέση του οποίου ήταν πολύ χαμηλή. Διδάσκονταν χωριστά τα αγόρια και χωριστά τα κορίτσια. Τα παιδιά μπορούσαν να παρακολουθούν ως κανονικοί μαθητές, όταν είχαν συμπληρώσει το έβδομο έτος της ηλικίας τους. Μάθαιναν να γράφουν (*γράμματα*), να παίζουν τη λύρα (*μουσικήν*) και να γυμνάζονται στην παλαίστρα. Υπεύθυνος για τα *γράμματα* ήταν ο *γραμματιστής*, για τη μουσική ο *κιθαριστής* και για την άθληση ο *παιδοτρίβης*.

παιδαγωγούς: Οι *παιδαγωγοί* ήταν δούλοι —σύμφωνα με μια πηγή, οι χειρότεροι δούλοι, αυτοί που δεν μπορούσαν να κάνουν οτιδήποτε άλλο. Βασικό τους καθήκον ήταν να συνοδεύουν τα παιδιά στο σπίτι του δασκάλου και στην παλαίστρα.

μουσική και τα σχετικά με την άθληση στην παλαίστρα. Επιπλέον, κάνουν απαλά τα πόδια των αγοριών με παπούτσια, ενώ εκθηλύνουν τα σώματά τους με τις αλλαγές των ιματίων· όσο για την τροφή, έχουν για μέτρο το στομάχι τους.

2 Ο Λυκούργος, αντί να ορίζει ιδιωτικά ο καθένας δούλους παιδαγωγούς, όρισε να έχει την ευθύνη γι᾽αυτούς ένας άνδρας από εκείνους που εκλέγονται στα ανώτατα αξιώματα —είναι αυτός που ονομάζεται και παιδονόμος· στον συγκεκριμένο άνδρα έδωσε εξουσία να συγκεντρώνει τα αγόρια και να επιβάλλει σκληρή τιμωρία, αν διαπίστωνε ότι κάποιος φυγοπονεί. Έθεσε ακόμη στη διάθεσή του νέους που έφεραν μαστίγια, για να επιβάλλουν τιμωρία, εάν χρειαζόταν. Έτσι, υπάρχει εκεί και μεγάλος σεβασμός και μεγάλη πειθαρχία.

3 Αντί εξάλλου να κάνουν απαλά τα πόδια με παπούτσια, όρισε να σκληραγωγούνται περπατώντας ξυπόλυτοι, επειδή πίστευε ότι, αν ακολουθήσουν αυτή την τακτική, και πολύ πιο εύκολα θα ανεβαίνουν τις ανηφόρες και πολύ ασφαλέστερα θα κατεβαίνουν τις πλαγιές

Ασπίδα που ανήκε στους Σπαρτιάτες που αιχμαλώτισαν οι Αθηναίοι
στη Σφακτηρία (κοντά στην Πύλο), 425/424 π.Χ. (Αθήνα, Μουσείο Αρχαίας Αγοράς.)

ΣΧΟΛΙΑ

2 **να συγκεντρώνει**: Τα αγόρια ανατρέφονταν δημόσια.

νέους (αρχ. *ἡβῶντες*): Άνδρες μεταξύ 20 και 30 ετών που αποτελούσαν ιδιαίτερο τμήμα του σπαρτιατικού στρατού.

3 **ξυπόλυτοι**: Δεν είναι βέβαιο αν η ανυποδησία εξυπηρετούσε πράγματι τους συγκεκριμένους πρακτικούς στόχους ή αν αποτελούσε κατάλοιπο παλαιότερης μυητικής διαδικασίας, μιας διαδικασίας δηλ. με την οποία τα νέα μέλη εντάσσονταν στο σώμα των ενηλίκων.

και ταχύτερα θα πηδήσουν και θα αναπηδήσουν και θα τρέξουν ξυπόλυτοι, αν έχουν ασκη-
4 μένα πόδια, παρά φορώντας παπούτσια. Και αντί να εκθηλύνονται αλλάζοντας ιμάτια,
έκρινε ορθό να συνηθίζουν να φορούν ένα ιμάτιο όλο το χρόνο, επειδή πίστευε ότι έτσι θα
5 είναι προετοιμασμένοι καλύτερα και για τα κρύα και για τις ζέστες. Όσο για τροφή, όρισε
να συμμετέχει ο νέος άντρας στα συσσίτια έχοντας τόση ώστε να μην αισθάνεται ποτέ βά-
ρος γιατί παράφαγε, να μην του είναι όμως άγνωστο τι θα πει να μην έχεις χορτάσει. Το
σκεπτικό του ήταν ότι εκείνοι που εκπαιδεύονται έτσι θα μπορέσουν ευκολότερα, αν χρει-
αστεί, να μοχθήσουν επιπλέον χωρίς τροφή, και ευκολότερα, αν τους δοθεί διαταγή, θα πε-
ράσουν περισσότερο χρόνο με την ίδια τροφή, ενώ θα χρειαστούν λιγότερο άλλη τροφή
(εκτός από ψωμί), δεν θα έχουν πρόβλημα με κανένα φαγητό και θα ζουν έχοντας καλύτε-
ρη υγεία. Και για την απόκτηση ύψους πίστευε ότι βοηθάει περισσότερο η δίαιτα που κά-
6 νει τα σώματα ψηλόλιγνα παρά αυτή που τους δίνει πλάτος με το φαγητό. Από την άλλη,
για να μην υποφέρουν υπερβολικά από την πείνα, δεν τους άφησε ελεύθερους να παίρνουν
ό,τι χρειάζονταν, χωρίς να ταλαιπωρηθούν, επέτρεψε ωστόσο να κλέβουν κάποια πράγμα-
7 τα για να αντιμετωπίσουν την πείνα. Και ότι βέβαια τους επέτρεψε να εξασφαλίζουν με
ανορθόδοξα μέσα τροφή όχι επειδή δεν είχε τι να τους δώσει, νομίζω ότι δεν το αγνοεί κα-
νείς· γιατί είναι φανερό ότι ένας που σκοπεύει να κλέψει πρέπει και τη νύχτα να ξαγρυ-
πνά και την ημέρα να εξαπατά και να συμμετέχει σε ενέδρες. Και όποιος σκοπεύει να
αφαιρέσει κάτι πρέπει να ετοιμάζει και κατασκόπους. Είναι λοιπόν φανερό ότι όρισε η εκ-
παίδευση σε όλα αυτά να είναι τέτοια, επειδή ήθελε να κάνει τα αγόρια πιο επινοητικά
8 για την εξασφάλιση τροφής και πιο ικανά για τον πόλεμο. Κάποιος ίσως θα πει: Γιατί τό-
τε, αν θεωρούσε πράγματι καλό το να κλέβουν, όρισε ως ποινή πολλά χτυπήματα για
όποιον συλλαμβάνεται; Επειδή, λέω εγώ, και σε οτιδήποτε άλλο διδάσκουν οι άνθρωποι,
τιμωρούν αυτόν που δεν το εκτελεί σωστά. Και εκείνοι λοιπόν τιμωρούν όσους συλλαμβά-
9 νονται, επειδή δεν τα καταφέρνουν με το κλέψιμο. Και ενώ όρισε ότι αποτελεί τιμή να αρ-

ΣΧΟΛΙΑ

4 **ιμάτιο**: Γύρω στα 12 τα παιδιά των Σπαρτιατών έπαυαν να φορούν το χιτώνα και στο εξής φορούσαν το ιμάτιο (το εξωτερικό ένδυμα), και μάλιστα το ίδιο χειμώνα καλοκαίρι.

5 **να συμμετέχει ... έχοντας τόση (τροφή)**: Στη Σπάρτη υπήρχαν τα περίφημα *συσσίτια*, στα οποία έπαιρναν μέρος οι λεγόμενοι *ὅμοιοι*, δηλ. αυτοί που είχαν πλήρη πολιτικά δικαιώματα, συμμετείχαν στην εκπαίδευση (*ἀγωγή*) και στα *συσσίτια* και κατείχαν έκταση γης (*κλῆρον*). Σε κάθε συσσίτιο συνέτρωγαν 15 άτομα. Καθένας από τους 15 συνεισέφερε το φαγητό του.

ο νέος άντρας (αρχ. ο *εἴρην*): Οι *εἴρενες* πρέπει να ταυτίζονται με τους *ἡβῶντας*, τους άντρες μεταξύ 20 και 30.

ύψους: Ο Πλούταρχος (46-120 μ.Χ.) αναφέρει ως ευεργετική συνέπεια της λιτής δίαιτας την αύξηση των σωμάτων σε ύψος.

6 **να κλέβουν**: Συνήθως έκλεβαν (από τα *συσσίτια* ή από τα χτήματα) το φαγητό της ημέρας. Σύμφωνα με μια μαρτυρία, έκλεβαν έπειτα από διαταγή του επικεφαλής νέου άντρα (του *εἴρενος*).

πάζουν όσο το δυνατό περισσότερα τυριά από την Ορθία, επέβαλε σε άλλους να τους μα-
στιγώνουν, θέλοντας και με αυτό να δείξει ένα πράγμα, ότι μπορεί κάποιος να πονέσει λί-
γο χρόνο και να χαίρεται τη φήμη του για πολύ. Και σ' αυτή την περίπτωση αποδεικνύε-
ται ότι, όπου απαιτείται ταχύτητα, ο νωθρός ωφελείται ελάχιστα, ενώ έχει πάμπολλα προ-
10 βλήματα. Για να μην υπάρξει εξάλλου περίπτωση, ακόμα και αν φύγει ο παιδονόμος, να
βρεθούν τα αγόρια χωρίς κάποιο αξιωματούχο, έδωσε στον πολίτη που θα τύχει να είναι
κάθε φορά παρών την εξουσία να διατάσσει τα αγόρια να κάνουν ό,τι θεωρεί καλό και να
τα τιμωρεί, αν κάπου παρεκτρέπονταν. Με αυτή τη ρύθμιση πέτυχε να δείχνουν τα αγόρια
και μεγαλύτερο σεβασμό· γιατί τίποτα δεν σέβονται τόσο ούτε τα αγόρια ούτε οι άντρες
11 όσο τους αξιωματούχους. Και για να αποκλειστεί το ενδεχόμενο, ακόμα και αν συμβεί κά-
ποτε να μην είναι παρών κανένας άντρας, να βρεθούν τα αγόρια, ακόμα και τότε, χωρίς κά-
ποιο αξιωματούχο, όρισε να ασκεί εξουσία ο άριστος από τους νέους άντρες κάθε τμήμα-
τος· έτσι, εκεί τα αγόρια δεν είναι ποτέ χωρίς κάποιο αξιωματούχο.

(*μετάφραση Θ. Κ. Στεφανόπουλος*)

Πήλινο προσωπείο από το ιερό της Ορθίας, περ. 650-600 π.Χ. (Σπάρτη, Αρχαιολογικό Μουσείο.)

ΣΧΟΛΙΑ

9 **από την Ορθία**: Η Ορθία ήταν αρχικά ανεξάρτητη θεότητα. Από τον 6ο αι. π.Χ. ταυτίστηκε με την Άρτεμη, η οποία αργότερα λατρευόταν ως *Ἄρτεμις Ὀρθία*. Το ιερό της βρισκόταν στη δυτική όχθη του Ευρώτα. Κάποια από τα αγόρια προσπαθούσαν να αρπάξουν όσο το δυνατό περισσότερα τυριά από τον βωμό ή το λατρευτικό άγαλμα της θεάς, όπου τα είχαν αφήσει ως προσφορές. Κάποια άλλα τα εμπόδιζαν με μαστίγια. Νικητής αναδεικνυόταν αυτός που κατάφερνε να αρπάξει περισσότερα τυριά. Η αρπαγή των τυριών πρέπει αρχικά να είχε μυητικό χαρακτήρα και να απέβλεπε στην ενσωμάτωση των νέων στην κοινωνία των ενηλίκων πολεμιστών. Κατά τους Ρωμαϊκούς Χρόνους η εκδήλωση εξελίχθηκε σε βάρβαρο θέαμα για επισκέπτες. Μερικές φορές τα αγόρια άφηναν πάνω στον βωμό την τελευταία τους πνοή από τα χτυπήματα.

11 **κάθε τμήματος** (αρχ. *ἴλη*): Η *ἴλη* ήταν ομάδα νέων ανδρών. Ίσως υπήρχαν τρεις ίλες ανάλογα με την ηλικία, μία για τα μικρότερα αγόρια, μία για τους νέους έως τα 20 και μία για τους άντρες μεταξύ 20 και 30 ετών, τους λεγόμενους *ἡβῶντας* (= *εἴρενας*).

Ερωτησεις – Ασκησεις – Δραστηριοτητες

1. α) Για καθένα από τα δύο κεφάλαια (1 *«όσον αφορά αίφνης ... ας το εξετάσει»* και 2 *«εγώ λοιπόν ... κάποιο αξιωματούχο»*) να γράψετε σε ένα δίστηλο τι ίσχυε στην υπόλοιπη Ελλάδα και τι στη Σπάρτη.

   β) Στο πρώτο κεφάλαιο ο Ξενοφών αναφέρει συγκεκριμένες λεπτομέρειες του σπαρτιατικού τρόπου ζωής, κυρίως σχετικά με ένα θέμα. Για ποιο λόγο νομίζετε ότι επιμένει ιδιαίτερα σ' αυτό το θέμα;
2. Σύμφωνα με όσα λέει ο ιστορικός, ποιες είναι οι προϋποθέσεις για να γεννηθούν γερά παιδιά;
3. Για ποιο λόγο νομίζετε ότι οι άλλοι Έλληνες έδιναν στις κόρες τους λίγο ψωμί, λίγη τροφή και υπερβολικά νερωμένο κρασί;

Χάλκινη γυναικεία κεφαλή από την Πέρινθο της Θράκης,
ίσως της ελληνιστικής εποχής ή των ρωμαϊκών χρόνων.
(Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.)

III. – Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Η αρχαία Μακεδονία περιλάμβανε την Άνω και την Κάτω Μακεδονία. Σε γενικές γραμμές η Άνω αντιστοιχούσε στη σημερινή δυτική Μακεδονία, η Κάτω στην κεντρική.
Για την ιστορία της περιοχής έως περίπου τα μέσα του 6ου αι. π.Χ. λίγα πράγματα γνωρίζουμε. Βέβαιο είναι ότι η Μακεδονία αναπτύχθηκε αρκετά βραδύτερα από ό,τι η υπόλοιπη Ελλάδα. Η οικονομία της βασιζόταν κυρίως στην κτηνοτροφία, στη γεωργία και στον ορυκτό της πλούτο, ενώ τα κυριότερα εξαγωγικά προϊόντα της ήταν η (απαραίτητη για τη ναυπήγηση ή την επισκευή πλοίων) ξυλεία και ο άργυρος.

Όσον αφορά τη μορφή του πολιτεύματος, είναι αξιοσημείωτο ότι στη Μακεδονία ήταν άγνωστη η ανεξάρτητη πόλη-κράτος. Την εξουσία ασκούσαν εκεί, ιδίως στην Άνω Μακεδονία, οι κατά τόπους ηγεμόνες. Η ανώτατη αρχή ήταν ο βασιλιάς των Μακεδόνων, ο οποίος είχε υπό τον έλεγχό του κυρίως την Κάτω Μακεδονία.

Από τα τέλη περίπου του 7ου αιώνα βασίλευε στη Μακεδονία η δυναστεία των Αργεαδών, παλαιότερα η δυναστεία των Τημενιδών, οι οποίοι, σύμφωνα με την παράδοση, κατάγονταν από τον Ηρακλή —ο Τήμενος ήταν απόγονος του Ηρακλή και βασιλιάς του Άργους.

Χρυσός στατήρας του Φιλίππου με παράσταση άρματος και νίκης. (Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο.)

Στα τέλη του 6ου και στις αρχές του 5ου αιώνα (512-479 π.Χ.) η Μακεδονία υποχρεώθηκε να αναγνωρίσει την περσική κυριαρχία και να πληρώνει φόρο στους Πέρσες. Την εποχή των Περσικών Πολέμων ο βασιλιάς Αλέξανδρος Α΄ (494-454 π.Χ.), που αργότερα ονομάστηκε *φιλέλλην*, αναγκάστηκε να στραφεί μαζί με τους Πέρσες κατά των Ελλήνων, φρόντισε όμως, πριν από τη μάχη στις Πλαταιές (479 π.Χ.), να αποκαλύψει στους Αθηναίους το σχέδιο για την επικείμενη επίθεση του Μαρδόνιου. Ο Αλέξανδρος είναι ο πρώτος Μακεδόνας βασιλιάς που έκοψε δικό του νόμισμα, που έγινε δεκτός στους Ολυμπιακούς Αγώνες, που εγκαινίασε τη συνήθεια την οποία ακολούθησαν και ενίσχυσαν και οι διάδοχοί του να προσκαλούν στην αυλή τους μεγάλους ποιητές, στοχαστές ή καλλιτέχνες και, τέλος, ο πρώτος που αναμείχθηκε στα πράγματα της νότιας Ελλάδας.

Στα χρόνια που βασίλεψε ο γνωστός για τη διπλωματική του ευελιξία —κατ' άλλους διαβόητος για την ασυνέπειά του (βλ. *Κείμενο* 2)— γιος του Αλεξάνδρου Περδίκκας Β΄ (περ. 450-414 π.Χ.), η Μακεδονία έγινε ισχυρή δύναμη και παράγοντας της ελληνικής πολιτικής.

Ο γιος και διάδοχος του Περδίκκα Αρχέλαος, στα 14 χρόνια της βασιλείας του (413-399 π.Χ.), έκανε, σύμφωνα με τον Θουκυδίδη, περισσότερα απ' όσα οι οκτώ βασιλιάδες πριν απ' αυτόν. Ανα-

διοργάνωσε τον στρατό, βελτίωσε τον οπλισμό, οχύρωσε θέσεις στρατηγικής σημασίας, διάνοιξε δρόμους, οργάνωσε την Κάτω Μακεδονία κατά το πρότυπο των πόλεων-κρατών, μετέφερε την πρωτεύουσα από τις Αιγές (Βεργίνα) στην Πέλλα, ανέδειξε το Δίον σε κέντρο αθλητικών και μουσικών εκδηλώσεων, προσκάλεσε στην αυλή του, μεταξύ αρκετών άλλων, τον Ευριπίδη και το ζωγράφο Ζεύξη και σημείωσε επιτυχίες και έξω από τα σύνορα της Μακεδονίας.

Τα χρόνια μετά τον θάνατο του Αρχέλαου υπήρξαν ταραγμένα —μέσα σε έξι χρόνια ανέβηκαν στο θρόνο πέντε βασιλιάδες. Η αστάθεια αυτή αποδυνάμωσε τη Μακεδονία και επέτρεψε στους Ιλλυριούς και τους Δάρδανους, που κατοικούσαν στα δυτικά/βορειοδυτικά σύνορα της χώρας, να καταλάβουν μεγάλο μέρος της (392 π.Χ.). Ο τελευταίος από τους βασιλιάδες αυτούς, ο Αμύντας Γ΄, ο πατέρας του Φιλίππου, παρέμεινε στον θρόνο 23 χρόνια (393-370 π.Χ.) και με «ευέλικτη» διπλωματική πολιτική και περιστασιακές συμμαχίες κατάφερε να εκδιώξει τους Ιλλυριούς και τους Δάρδανους και να αποκαταστήσει ως ένα βαθμό τη δύναμη και την ενότητα της Μακεδονίας.

Το 359 π.Χ., έπειτα από σύντομη παραμονή στο θρόνο των δύο αδελφών του και ενός σφετεριστή, έγινε βασιλιάς ένα πρόσωπο που έμελλε να αλλάξει τη ροή της ιστορίας, ο Φίλιππος Β΄. Η κατάσταση στη Μακεδονία ήταν τότε δραματική. Ο νεαρός βασιλιάς, αφού αναδιοργάνωσε το στρατό —κυρίως το «πεζικό»— και βελτίωσε τον οπλισμό του (μακεδονική φάλαγγα, σάρισσα), κατάφερε κατ' αρχάς να εξουδετερώσει τους Ιλλυριούς και τους Δάρδανους. Στη συνέχεια κατέλαβε τη μια μετά την άλλη τις παραθαλάσσιες πόλεις της Μακεδονίας, οι οποίες έως τότε ελέγχονταν από τους Αθηναίους, και πέτυχε να διχάσει με την πολιτική του και τους ίδιους τους Αθηναίους. Το 336 π.Χ., όταν δολοφονήθηκε ο Φίλιππος, η Μακεδονία έφτανε ως τον Εύξεινο Πόντο, ενώ η νότια Ελλάδα είχε υποταχθεί στους Μακεδόνες.

Στο εσωτερικό της χώρας ριζοσπαστικές υπήρξαν οι παρεμβάσεις του Φιλίππου στην οικονομία. Οι Μακεδόνες, ιδιαίτερα στην Άνω Μακεδονία, ήταν ακόμα κυρίως κτηνοτρόφοι που μετακινούνταν για να εξασφαλίζουν τροφή για τα κοπάδια τους. Με αντιπλημμυρικά και αποστραγγιστικά έργα καθώς επίσης και με εκτεταμένες εκχερσώσεις ο Φίλιππος δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της γεωργίας. Η μετατροπή των κτηνοτρόφων σε αγρότες και η επέκταση των συνόρων του βασιλείου συνοδεύτηκαν από μετακινήσεις πληθυσμών. Κυρίως η θεαματική ανάπτυξη της γεωργίας και η καλύτερη εκμετάλλευση του ορυκτού πλούτου έκαναν, μετά τα μέσα του αιώνα, το νόμισμα του Φιλίππου, τους φιλίππειους, το ισχυρότερο της Ευρώπης.

Την παράδοση των προκατόχων του να προσκαλούν στην αυλή τους ποιητές, στοχαστές και καλλιτέχνες τη συνέχισε και ο Φίλιππος, ο οποίος έδειχνε ιδιαίτερη αδυναμία στο θέατρο.

Χρυσοί στατήρες του Φιλίππου
και του Αλεξάνδρου.
(Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο.)

9. – Οι Μακεδόνες

ΑΡΡΙΑΝΟΣ, *Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασις* 7, 9

ΟΙ ΒΙΟΣ *Ο Φλάβιος Αρριανός γεννήθηκε στη Νικομήδεια της Βιθυνίας γύρω στο 95 μ.Χ. και πέθανε μετά το 170 μ.Χ. Καταγόταν από επιφανή οικογένεια και είχε ανάλογη παιδεία. Νέος ασχολήθηκε με τα κοινά και κατέλαβε διάφορα αξιώματα που τον έφεραν σε όλες σχεδόν τις επαρχίες της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Αργότερα αποσύρθηκε στην Αθήνα και ασχολήθηκε κυρίως με τη συγγραφή.*

ΤΟ ΕΡΓΟ *Το συγγραφικό έργο του Αρριανού παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία. Περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, την καταγραφή των φιλοσοφικών παραδόσεων του δασκάλου του Επίκτητου (*Διατριβαί*), έργα όπως ο* Περίπλους Εὐξείνου Πόντου*, που μοιάζουν με υπηρεσιακές αναφορές από την εποχή που υπηρετούσε ως αξιωματούχος της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, όπως επίσης ιστορικά συγγράμματα. Το πιο γνωστό και το πιο σημαντικό από τα ιστορικά του συγγράμματα είναι η* Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασις *(7 βιβλία). Με πρότυπο την* Κύρου Ανάβαση *του Ξενοφώντα, ο οποίος αποτελεί γενικότερα πρότυπο για τον Αρριανό, ο ιστορικός γράφει για την εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Με το έργο αυτό θέλησε να δώσει για τον Αλέξανδρο εικόνα απαλλαγμένη από τις κάθε λογής υπερβολές και τις μυθιστορηματικού τύπου παραμορφώσεις άλλων παλαιότερων παρόμοιων έργων.*

ΤΟ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ *Το απόσπασμα που ακολουθεί προέρχεται από λόγο που εκφώνησε ο Αλέξανδρος το θέρος του 324 π.Χ. στην πόλη Ώπη (στις όχθες του Τίγρη). Τότε είχε ζητήσει από τους παλαίμαχους Μακεδόνες να επιστρέψουν στην πατρίδα, στασίασαν όμως όλοι οι Μακεδόνες και ζήτησαν να τους στείλει όλους πίσω. Ο Αλέξανδρος, αφού έδωσε διαταγή να συλληφθούν και να εκτελεστούν οι πρωταίτιοι, απευθύνεται στους υπόλοιπους Μακεδόνες και, με την ευκαιρία αυτή, τους υπενθυμίζει πώς ζούσαν πριν από τον Φίλιππο και πώς ο Φίλιππος και ο ίδιος ο Αλέξανδρος άλλαξαν τα πάντα. Μετά τον λόγο, οι Μακεδόνες μεταπείστηκαν και δέχτηκαν την πρότασή του.*

Ο Πλούτων. Λεπτομέρεια από την τοιχογραφία του τάφου «της Περσεφόνης», Βεργίνα, μέσα 4ου αι. π.Χ.

ΚΕΙΜΕΝΟ

9 1 Θα εκφωνήσω αυτόν τον λόγο, Μακεδόνες, όχι για να σας αποτρέψω από την απόφασή σας
να γυρίσετε στην πατρίδα —από την πλευρά μου, είστε ελεύθεροι να πάτε όπου θέλετε—,
αλλά για να καταλάβετε πώς φερόμαστε εμείς και πώς φέρεστε εσείς τη στιγμή που φεύ-
2 γετε. Θα αρχίσω το λόγο μου, όπως άλλωστε αρμόζει, από τον πατέρα μου, τον Φίλιππο. Ο
Φίλιππος σας πήρε περιπλανώμενους και πένητες —φορώντας προβιές βοσκούσατε οι πιο
πολλοί λίγα πρόβατα πάνω στα βουνά και πολεμούσατε γι' αυτά χωρίς επιτυχία με τους
Ιλλυριούς και τους Τριβαλλούς και με τους όμορους Θράκες· αντί για προβιές σας έδωσε
να φοράτε χλαμύδες, σας κατέβασε από τα βουνά στους κάμπους, σας κατέστησε αξιόμα-
χους απέναντι στους γείτονές σας βαρβάρους, ώστε να στηρίζεστε για τη σωτηρία σας όχι
πια στις οχυρές τοποθεσίες αλλά στη γενναιότητά σας, σας έκανε κατοίκους πόλεων και
3 οργάνωσε τη ζωή σας με σωστούς νόμους και ανάλογα έθιμα. Από δούλους και υπηκόους
σας μετέτρεψε σε κυρίους των ίδιων εκείνων βαρβάρων, στο έλεος των οποίων ήσασταν
προηγουμένως εσείς οι ίδιοι και τα υπάρχοντά σας· προσάρτησε το μεγαλύτερο μέρος της
Θράκης στη Μακεδονία και αφού κατέλαβε τις καίριες θέσεις πλάι στη θάλασσα, άνοιξε
4 για τη χώρα το εμπόριο· κατέστησε ασφαλή την εργασία στα μεταλλεία· σας έκανε κυρί-
ους των Θεσσαλών, μπροστά στους οποίους παλαιότερα πεθαίνατε από τον φόβο· ταπεί-
νωσε τους Φωκείς και έκανε την πρόσβασή σας στην Ελλάδα από στενή και δύσκολη πλα-
τιά και εύκολη. Τους Αθηναίους και τους Θηβαίους, που πάντα καραδοκούσαν για να επι-
τεθούν στη Μακεδονία, τους ταπείνωσε —στο μεταξύ και με τη δική μας συνδρομή— σε

ΣΧΟΛΙΑ

2 **τους Ιλλυριούς**: Μη ελληνικά φύλα που κατοικούσαν στα δυτικά σύνορα της Μακεδονίας. Ο Φίλιππος τους νίκησε το 358 π.Χ.

τους Τριβαλλούς: Ένα από τα θρακικά φύλα που ζούσε κυρίως σε περιοχές της σημερινής δυτικής Βουλγαρίας.

χλαμύδες: Η χλαμύδα ήταν κοντό εξωτερικό ένδυμα (μανδύας).

3 **προσάρτησε ... της Θράκης**: Το 342 π.Χ. ολόκληρη η Θράκη ήταν μακεδονική.

τις καίριες θέσεις πλάι στη θάλασα: Πόλεις όπως η Αμφίπολη (κοντά στις εκβολές του Στρυμόνα), η Πύδνα και η Μεθώνη (νότια από τις εκβολές του Αλιάκμονα), η Ποτείδαια και η Όλυνθος (Χαλκιδική). Ο Φίλιππος τις κατέλαβε στη δεκαετία 357-348 π.Χ. Προηγουμένως τις κατείχαν οι Αθηναίοι.

στα μεταλλεία: Στα δυτικά του Στρυμόνα και βορειότερα από τη λίμνη Βόλβη καθώς επίσης και στην περιοχή του Παγγαίου (κοντά στους Φιλίππους) υπήρχαν μεταλλεία σιδήρου, χαλκού, χρυσού και αργύρου, τα οποία αποτελούσαν την κύρια πηγή πλούτου για τους Μακεδόνες.

4 **τους Φωκείς**: Ο Φίλιππος συνέτριψε τους Φωκείς το 353 π.Χ. κοντά στις Παγασές.

τους Αθηναίους και τους Θηβαίους: Στη μάχη της Χαιρώνειας, το 338 π.Χ. Αποφασιστική για την έκβαση της μάχης ήταν η συμμετοχή του ιππικού με αρχηγό τον Αλέξανδρο.

τέτοιο βαθμό ώστε, αντί να καταβάλλουμε φόρους στους Αθηναίους και να δεχόμαστε διαταγές από τους Θηβαίους, να είμαστε αντιστρόφως εμείς εκείνοι που εγγυώνται την ασφάλειά τους.

5 Αφού κατέβηκε στην Πελοπόννησο, διευθέτησε και τα εκεί και αφού αναδείχτηκε αρχηγός με απεριόριστη εξουσία ολόκληρης της υπόλοιπης Ελλάδας για την εκστρατεία εναντίον των Περσών, εξασφάλισε αυτή τη δόξα όχι τόσο στον εαυτό του όσο στο κοινό των Μακεδόνων.

6 Αυτά είναι εκείνα που πρόσφερε σε εσάς ο πατέρας μου, καθ' εαυτά κρινόμενα μεγάλα,

Λεπτομέρεια από τη ζωγραφική διακόσμηση του τάφου του Λύσωνος και του Καλλικλέους στα Λευκάδια (αρχαία Μίεζα), κοντά στη Νάουσα, περ. 300-250 π.Χ.

ΣΧΟΛΙΑ

διαταγές από τους Θηβαίους: Ο ίδιος ο Φίλιππος είχε μείνει παλαιότερα τρία χρόνια όμηρος στη Θήβα (368-365 π.Χ.).

5 **κατέβηκε στην Πελοπόννησο**: Το 337 π.Χ. στο Συνέδριο της Κορίνθου, στο οποίο συμμετείχαν οι ελληνικές πόλεις εκτός από τη Σπάρτη, ο Φίλιππος αναγορεύτηκε στρατηγός με απεριόριστη εξουσία (*στρατηγὸς αὐτοκράτωρ*) για την πανελλήνια εκστρατεία εναντίον των Περσών.

μικρά ωστόσο συγκρινόμενα με τα δικά μας. Εγώ κληρονόμησα από τον πατέρα μου λίγα
χρυσά και ασημένια κύπελα, βρήκα στα θησαυροφυλάκια καλά καλά ούτε εξήντα τάλαντα,
ενώ οι οφειλές από δάνεια που είχε συνάψει ο Φίλιππος ανέρχονταν περίπου στα πεντακό-
σια τάλαντα· αφού δανείστηκα ο ίδιος επιπλέον άλλα οκτακόσια τάλαντα, ξεκινώντας
από τη χώρα που δεν ήταν σε θέση να θρέψει ούτε εσάς τους ίδιους, άνοιξα αμέσως σε εσάς
7 τα στενά του Ελλησπόντου, ενώ τότε είχαν οι Πέρσες την κυριαρχία στη θάλασσα. Αφού
νίκησα με το ιππικό τους σατράπες του Δαρείου, πρόσθεσα στην επικράτειά σας ολόκληρη
την Ιωνία και ολόκληρη την Αιολίδα και τις δύο Φρυγίες και τη Λυδία και κατέλαβα τη Μί-
λητο έπειτα από πολιορκία. Όλες οι άλλες χώρες προσχώρησαν οικειοθελώς· μετά την
8 προσχώρηση, τις έδωσα σε εσάς για να τις εκμεταλλευτείτε. Όλα τα αγαθά της Αιγύπτου
και της Κυρήνης, που τα απέκτησα αμαχητί, φθάνουν σε εσάς· η Κοίλη Συρία και η Παλαι-
στίνη και η Μεσοποταμία είναι δικές σας κτήσεις· η Βαβυλώνα και τα Βάκτρα και τα Σού-
σα δικά σας· τα πλούτη των Λυδών και οι θησαυροί των Περσών και τα αγαθά των Ινδών
9 και η έξω θάλασσα δικά σας· εσείς είστε σατράπες, εσείς στρατηγοί, εσείς ταξίαρχοι. Γιατί
τι απομένει σε εμένα προσωπικά, έπειτα από αυτούς τους κόπους, εκτός από αυτή την
πορφύρα και αυτό το διάδημα; Δεν έχω ατομικά τίποτα ούτε μπορεί να αναφέρει κάποιος
δικούς μου θησαυρούς, εκτός από αυτά που ανήκουν σε εσάς ή που φυλάσσονται για σας.
Άλλωστε, δεν υπάρχει λόγος να φυλάω ατομικά θησαυρούς, τη στιγμή που τρώω την ίδια
τροφή με εσάς και κοιμάμαι όπως και εσείς, αν και έχω την εντύπωση ότι δεν τρώω καν την
ίδια τροφή με εκείνους από εσάς που ζουν μέσα στη χλιδή. Και γνωρίζω ότι ξαγρυπνώ για
σας, για να μπορείτε εσείς να κοιμάστε.

(*μετάφραση Θ. Κ. Στεφανόπουλος*)

ΣΧΟΛΙΑ

6 **τα στενά του Ελλησπόντου**: Ήδη ο Φίλιππος, το 336 π.Χ., είχε στείλει 10.000 άντρες στη Μικρά Ασία με αρχηγούς τον Παρμενίωνα και τον Άτταλο.

7 **νίκησα ... τους σατράπες του Δαρείου**: Στη μάχη του Γρανικού, τον Μάιο του 334 π.Χ. (Οι σατράπες ήταν Πέρσες διοικητές των επαρχιών [=σατραπειών]).

τις δύο Φρυγίες: Τη Μικρή Φρυγία (στον βορρά) και τη Μεγάλη (στον νότο).

τη Μίλητο: Το 334 π.Χ.

8 **της Αιγύπτου και της Κυρήνης**: Την Αίγυπτο την παρέδωσε στον Αλέξανδρο ο σατράπης της Μαζάκης, το θέρος του 332 π.Χ. Στη συνέχεια παραδόθηκε και η Κυρήνη.

η Κοίλη Συρία: Η περιοχή ανάμεσα στις οροσειρές του Λιβάνου και του Αντιλιβάνου.

η Βαβυλώνα και τα Βάκτρα και τα Σούσα: Οι τρεις σημαντικότερες πόλεις στην επικράτεια του Αλεξάνδρου.

τα πλούτη των Λυδών: Η Λυδία ήταν γνωστή για τα αμύθητα πλούτη της. Βασιλιάς της Λυδίας ήταν παλαιότερα ο γνωστός Κροίσος.

η έξω θάλασσα: Η Ερυθρά θάλασσα και ο Ινδικός Ωκεανός.

Ερωτησεις – Ασκησεις – Δραστηριοτητες

1. Για ποιο λόγο οι Μακεδόνες, πριν από τον Φίλιππο, ζούσαν πάνω στα βουνά;
2. Τι προσέφερε στους Μακεδόνες ο Φίλιππος, σύμφωνα με όσα λέει ο Αλέξανδρος;
3. Σε τι διαφέρουν τα επιτεύγματα του Αλεξάνδρου από τα επιτεύγματα του Φιλίππου;
4. Οι μαθητές, χωρισμένοι σε ομάδες, αναλαμβάνουν να συγκροτήσουν φάκελο για τον Αλέξανδρο, αξιοποιώντας τις σχετικές γνώσεις που ενδεχομένως έχουν από άλλα μαθήματα (Ιστορία, Νεοελληνική λογοτεχνία, Εικαστικά). Ο φάκελος θα μπορούσε ενδεικτικώς να περιλαμβάνει: α) βασικές πληροφορίες για το βίο και το έργο του Αλεξάνδρου, β) εικαστικό υλικό και γ) στοιχεία για τον Αλέξανδρο στη λογοτεχνία.

Ασημένια οινοχόη από τον τάφο του Φιλίππου με ανάγλυφη παράσταση κεφαλής σατύρου στη βάση της λαβής. (Βεργίνα, Αρχαιολογικό Μουσείο.)

IV. – Η ΘΗΒΑ

Συναρπαστική είναι η ιστορία της μυθικής Θήβας, η οποία αντανακλά πιθανώς τη σπουδαιότητα της πόλης κατά τους Μυκηναϊκούς Χρόνους. Την ακρόπολή της, την Καδμεία, την ίδρυσε, λέει, ο Κάδμος, ο γιος του Αγήνορα, που έφτασε εδώ από τη Φοινίκη, αναζητώντας την αδερφή του, την Ευρώπη, που την είχε απαγάγει ο Δίας. Στον χώρο της μετέπειτα Καδμείας, ο Κάδμος σκότωσε τον ιερό δράκοντα, έσπειρε τα δόντια του και από αυτά ξεπετάχτηκαν άντρες γιγαντόσωμοι, οι Σπαρτοί, που αλληλοεξοντώθηκαν. Επέζησαν μόνο πέντε. Από αυτούς τους πέντε κατάγονταν, σύμφωνα με την παράδοση, τα αριστοκρατικά γένη της Θήβας.

Την πόλη της Θήβας την έχτισαν τα αδέρφια Αμφίων και Ζήθος. Ο Αμφίων, σαν άλλος Ορφέας, έπαιζε, λέει η παράδοση, τη λύρα και οι κυκλώπειοι λίθοι, μαγεμένοι από τη μουσική του, σηκώνονταν και πήγαιναν και συναρμόζονταν για να χτιστεί η επτάπυλη Θήβα. Επτά πολεμάρχοι, που ξεκίνησαν από το Άργος, προσπάθησαν να την εκπορθήσουν, αλλά έπεσαν νεκροί μπροστά στις πύλες. Αυτό που δεν κατάφεραν οι Επτά το κατάφεραν οι γιοι τους, οι Επίγονοι. Πολύστιχα επικά ποιήματα, όπως η *Θηβαΐδα* και οι *Επίγονοι*, εξιστορούσαν αυτούς τους αγώνες και εξυμνούσαν τα κατορθώματα των ηρώων.*

Πομπή γυναικών που θρηνούν, δύο άρματα αντιμέτωπα: Ταφική λάρνακα από την Τανάγρα, 13ος αι. π.Χ. (Θήβα, Αρχαιολογικό Μουσείο.)

Στη Θήβα, σύμφωνα με τον μύθο, γεννήθηκε ο Ηρακλής, ο Πενθέας, ο Οιδίπους και ο γοητευτικότερος θεός του ελληνικού πανθέου, ο Διόνυσος. Εδώ διαδραματίζονται μύθοι που προσέφεραν το υλικό για μερικές από τις συγκλονιστικότερες τραγωδίες, όπως είναι ο *Οἰδίπους Τύραννος* του Σοφοκλή ή οι *Βάκχες* του Ευριπίδη.

Η ιστορική Θήβα στη διάρκεια του 6ου αι. π.Χ., έπειτα από μακροχρόνιους αγώνες, αναδείχθηκε σε ηγετική δύναμη στη Βοιωτία. Τον καιρό των

* *Ό,τι είναι η* Ιλιάδα *για το Ίλιον [= την Τροία] είναι, τηρουμένων των αναλογιών, η* Θηβαΐδα *για τη Θήβα.*

Περσικών Πολέμων οι Θηβαίοι συμπαρατάχθηκαν αρχικά με τους υπόλοιπους Έλληνες, αργότερα όμως συνεργάστηκαν με τους Πέρσες (Μήδους) και πολέμησαν στο πλευρό τους στη μάχη των Πλαταιών (479 π.Χ.). Από τότε τους συνόδευε το στίγμα του μηδισμού.

Στα χρόνια της αντιπαράθεσης της Αθήνας με τη Σπάρτη, οι Θηβαίοι ήταν σύμμαχοι των Σπαρτιατών. Το 431 π.Χ. η αιφνιδιαστική απόπειρα των Θηβαίων να καταλάβουν τις Πλαταιές, που παραδοσιακά ήταν σύμμαχοι των Αθηναίων, σήμανε την έναρξη του Πελοποννησιακού Πολέμου. Λίγο αργότερα, οι Θηβαίοι και οι Πελοποννήσιοι πολιόρκησαν επί δύο και πλέον χρόνια τις Πλαταιές (429-427 π.Χ.) και αφού ανάγκασαν τους υπερασπιστές της πόλης να παραδοθούν, τους καταδίκασαν όλους σε θάνατο, έπειτα από μια παρωδία δίκης. Μετά την ήττα της Αθήνας από τη Σπάρτη (404 π.Χ.), οι Θηβαίοι (μαζί με τους Κορίνθιους) ζήτησαν από τους Σπαρτιάτες —ευτυχώς χωρίς να εισακουστούν— να καταστρέψουν την Αθήνα.

Μέσα στη γενικότερη ρευστότητα και τις εφήμερες συμμαχίες στις αρχές του 4ου αιώνα, οι Θηβαίοι εμφανίστηκαν ως τρίτη δύναμη δίπλα στην Αθήνα και τη Σπάρτη. Στη δεκαετία 371-362 π.Χ., με τις νίκες που πέτυχαν εναντίον των Σπαρτιατών στα Λεύκτρα (371 π.Χ.) και στη Μαντίνεια (362 π.Χ.), έφτασαν στο απόγειο της δύναμής τους και έγιναν η ισχυρότερη χερσαία δύναμη στην Ελλάδα. Στην αποφασιστικής σημασίας μάχη στη Χαιρώνεια (338 π.Χ.), στην οποία οι Μακεδόνες του Φιλίππου νίκησαν τις συνασπισμένες πόλεις της νότιας Ελλάδας, οι Θηβαίοι πολέμησαν γενναία και είχαν βαρύτατες απώλειες (Ιερός Λόχος). Τρία χρόνια αργότερα, όταν κυκλοφόρησε η φήμη ότι ο Αλέξανδρος σκοτώθηκε, οι Θηβαίοι εξεγέρθηκαν, αλλά τιμωρήθηκαν σκληρά από τον Αλέξανδρο. Η πόλη, με εξαίρεση τα ιερά και το σπίτι του Πινδάρου, ισοπεδώθηκε, ενώ οι κάτοικοι που επέζησαν πουλήθηκαν δούλοι. Κανένας Θηβαίος, αναφέρει ένας ιστορικός, δεν εθεάθη να παρακαλεί τους Μακεδόνες να του χαρίσουν τη ζωή.

Ότι οι Θηβαίοι ήταν γενναίοι μαχητές το αναφέρουν διάφορες πηγές. Το γεγονός ότι Θηβαίος ήταν ο μεγάλος Πίνδαρος αποδεικνύει ότι η πόλη δεν έβγαζε μόνο μαχητές. Υπενθυμίζουμε ακόμη ότι από τη Βοιωτία, στην οποία βρίσκονται τα ποιητικά βουνά Κιθαιρώνας και Ελικώνας (η έδρα των Μουσών), καταγόταν ο Ησίοδος.

Κυνήγι αιγών και ταύρων.
(Βλ. τη λεζάντα στη σελ. 62.)

10. – Η Θήβα και οι Θηβαίοι

ΗΡΑΚΛΕΙΔΗΣ Ο ΚΡΙΤΙΚΟΣ (Ή ΚΡΗΤΙΚΟΣ), *Περὶ τῶν ἐν τῇ Ἑλλάδι πόλεων* 1,12–21

Ο ΒΙΟΣ – ΤΟ ΕΡΓΟ *Ο Ηρακλείδης είναι περιηγητής που έζησε τον 3ο αι. π.Χ. Έγραψε το έργο* Περὶ τῶν ἐν τῇ Ἑλλάδι πόλεων, *στο οποίο περιγράφει ένα ταξίδι στην κεντρική και βόρεια Ελλάδα. Σώζονται αποσπάσματα που αναφέρονται στην Αττική, στη Βοιωτία, στην Εύβοια καὶ στη Θεσσαλία. Η περιγραφή κάθε πόλης είναι λίγο πολύ στερεότυπη.*

ΚΕΙΜΕΝΟ

12 Από εδώ μέχρι τη Θήβα είναι 80 στάδια. Ο δρόμος είναι όλος ομαλός και επίπεδος. Η πόλη βρίσκεται στο κέντρο της χώρας των Βοιωτών και έχει περίμετρο 70 στάδια. Είναι όλη επίπεδη, το σχήμα της είναι στρογγυλό και το χρώμα του εδάφους μαύρο. Είναι πόλη παλαιά, έχει όμως νέα ρυμοτομία, επειδή, όπως διδάσκει η ιστορία, ισοπεδώθηκε ήδη τρεις φορές εξαιτίας της προκλητικότητας και της υπεροψίας των κατοίκων.

13 Τρέφει έξοχα άλογα, είναι πλημμυρισμένη στα νερά, καταπράσινη και με εύφορους γηλόφους και έχει τα περισσότερα κηπευτικά από όλες τις πόλεις της Ελλάδας. Γιατί τη διασχίζουν και δύο ποτάμια, τα οποία ποτίζουν όλο τον κάμπο που απλώνεται κάτω από την πόλη. Κατεβαίνει επίσης νερό και από την Καδμεία, το οποίο μεταφέρεται υπογείως με σωλήνες, που τους κατασκεύασε, όπως λένε, προ αμνημονεύτων χρόνων ο Κάδμος.

ΣΧΟΛΙΑ

12 **από εδώ**: Από τις Πλαταιές, στην περιγραφή των οποίων ο Ηρακλείδης έχει αφιερώσει την προηγούμενη παράγραφο.

80 στάδια: Περίπου 15 χλμ. (1 στάδιο = περ. 185 μέτρα).

τρεις φορές: Δύο φορές κατά τη μυθική εποχή και μία από τον Αλέξανδρο (335 π.Χ.). Την πρώτη φορά κατέστρεψαν τη Θήβα οι Επίγονοι, οι γιοί των Επτά που είχαν εκστρατεύσει εναντίον της πόλης βοηθώντας τον εξόριστο γιο του Οιδίποδα Πολυνείκη. Τη δεύτερη καταστράφηκε από τους Πελασγούς, την εποχή του Τρωικού πολέμου. Μετά την ισοπέδωσή της από τον Αλέξανδρο (335 π.Χ.), η πόλη ανοικοδομήθηκε από τον Κάσσανδρο 20 χρόνια αργότερα (316/15 π.Χ.).

13 **έξοχα άλογα**: Η Θήβα χαρακτηρίζεται από ποιητές *εὔιππος* και *ἱπποτρόφος*. Παρόμοιοι χαρακτηρισμοί δεν είναι σπάνιοι σε εγκώμια πόλεων. Τα πολλά και καλά άλογα μαρτυρούν πλούτο.

δύο ποτάμια: Η Δίρκη και ο Ισμηνός. Ήταν το «έμβλημα» της Θήβας. Ο Ευριπίδης την αποκαλεί *διπόταμον*.

14 Έτσι λοιπόν είναι η πόλη. Οι κάτοικοι έχουν υψηλό φρόνημα και είναι αξιοθαύμαστοι για την αισιοδοξία τους σε όλες τις περιστάσεις του βίου· είναι παράτολμοι, βάναυσοι και υπερόπτες· ανελέητοι και αδιάφοροι απέναντι σε κάθε ξένο και ντόπιο και περιφρονητές κάθε έννοιας δικαίου.

15 Τις αμφισβητήσεις στις μεταξύ τους συναλλαγές δεν συναντιούνται να τις συζητήσουν, αλλά καταφεύγουν στην αλόγιστη βία της πυγμής, μεταφέροντας έτσι στην απονομή της δικαιοσύνης τις βιαιοπραγίες μεταξύ των αθλητών στους αθλητικούς αγώνες.

16 Γι' αυτό και οι δικαστικές υποθέσεις εισάγονται εκεί για εκδίκαση τουλάχιστον έπειτα από τριάντα χρόνια. Γιατί όποιος κάνει νύξη για κάτι τέτοιο ενώπιον του λαού και δεν εγκαταλείψει πάραυτα τη Βοιωτία, αλλά παραμείνει έστω και ελάχιστο χρόνο στην πόλη, παρακολουθείται αμέσως μετά νύχτα από εκείνους που δεν θέλουν να ολοκληρωθούν οι δίκες και τιμωρείται με βίαιο θάνατο. Φόνοι εκεί γίνονται για ασήμαντες αφορμές.

Σκηνή πυγμαχίας. Ο τρίποδας (στο κέντρο) συμβολίζει τον αγώνα ή ήταν το έπαθλο. Μελανόμορφος κάνθαρος από την Τανάγρα, γύρω στα μέσα του 6ου αι. π.Χ. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.)

ΣΧΟΛΙΑ

14 Αρκετά από τα χαρακτηριστικά των Θηβαίων που αναφέρονται από τον Ηρακλείδη άλλοι συγγραφείς τα αποδίδουν σε όλους τους Βοιωτούς. Η αντίληψη που επικρατούσε για τους Βοιωτούς ήταν ότι γενικά καλλιεργούσαν το σώμα —ασχολούνταν πολύ με τη γυμναστική και ήταν γενναίοι πολεμιστές—, αλλά παραμελούσαν το πνεύμα και δεν είχαν τις καλύτερες σχέσεις με τον λόγο (§ 15).

15 **τις βιαιοπραγίες ... των αθλητών**: Βλ. σελ. 94 κε.

16 **τριάντα χρόνια**: Παρόμοια εικόνα για την απονομή δικαιοσύνης στη Θήβα, στις αρχές του 2ου αι. π.Χ., δίνει και ο Πολύβιος —κάνει λόγο για 25 χρόνια καθυστέρηση, την οποία χρεώνει στους άρχοντες.

17 Έτσι λοιπόν είναι οι άντρες. Κυκλοφορούν πάντως ανάμεσά τους κάποιοι αξιόλογοι, με υψηλό φρόνημα, άξιοι κάθε φιλίας. Οι γυναίκες τους από την άλλη, στο ύψος, στο περπάτημα και στην κίνηση είναι οι πιο χαριτωμένες και οι πιο κομψές γυναίκες της Ελλάδας. Το επιβεβαιώνει και ο Σοφοκλής:

Μου μιλάς για τη Θήβα, τις επτάστομες πύλες,
που εκεί μονάχα γεννούν οι θνητές θεούς.

18 Τα ιμάτιά τους καλύπτουν με τέτοιο τρόπο το κεφάλι, ώστε να δίνεται η εντύπωση ότι όλο το πρόσωπο είναι σκεπασμένο με προσωπίδα. Γιατί μόνο τα μάτια διακρίνονται —τα υπόλοιπα μέρη του προσώπου καλύπτονται από τα ιμάτια. Όλες τους φορούν λευκά ιμάτια.

19 Τα μαλλιά τους είναι ξανθά, δεμένα προς τα πάνω μέχρι την κορυφή. Αυτό οι ντόπιοι το λένε λαμπαδίτσα. Τα παπούτσια τους είναι απλά, όχι ψηλά, πορφυρού χρώματος και με χαμηλή σόλα, ενώ έχουν τόσες θηλιές για γορδόνια ώστε να φαίνονται τα πόδια σχεδόν γυμνά.

20 Στις συναναστροφές τους δεν είναι εντελώς Βοιωτές, αλλά πιο πολύ Σικυώνιες. Η φωνή τους είναι χαριτωμένη, ενώ των ανδρών είναι άχαρη και βαθιά.

21 Για να περνάει κανείς το καλοκαίρι η πόλη προσφέρεται άριστα. Γιατί έχει πολλά και κρύα νερά και κήπους. Είναι επίσης ευάερη, έχει καταπράσινη θέα, πολλά φρούτα και αφθονία προϊόντων του καλοκαιριού. Δεν έχει ξύλα και δεν προσφέρεται καθόλου για να περάσει κανείς τον χειμώνα, εξαιτίας και των ποταμών και των ανέμων. Γιατί χιονίζει και έχει πολλή λάσπη.

(*μετάφραση Θ. Κ. Στεφανόπουλος*)

ΣΧΟΛΙΑ

17 **στο ύψος**: Το στερεότυπο της ωραίας γυναίκας απαιτεί να είναι ψηλή, όπως επίσης να έχει ξανθά μαλλιά (§ 19).

στο περπάτημα: Το κόσμιο βάδισμα —των γυναικών και των ανδρών— εγκωμιάζεται συχνά.

μου μιλάς ... θεούς: Απόσπασμα από άγνωστη τραγωδία του Σοφοκλή,

επτάστομες: Η μυθική Θήβα είχε επτά πύλες.

γεννούν οι θνητές θεούς: Στη Θήβα η Σεμέλη, η μία από τις τέσσερις κόρες του Κάδμου, γέννησε τον Διόνυσο και η Αλκμήνη, η γυναίκα του βασιλιά Αμφιτρύωνα, τον (ημίθεο) Ηρακλή. Πατέρας και των δύο ήταν ο Δίας.

18 **τα ιμάτια**: Το ιμάτιο ήταν το εξωτερικό ένδυμα. Με το πάνω μέρος του οι Θηβαίες κάλυπταν το κεφάλι και μεγάλο μέρος του προσώπου.

19 **λαμπαδίτσα** (αρχ. *λαμπάδιον*): Το σχήμα της κόμμωσης έμοιαζε με μικρή λαμπάδα. Σήμερα χρησιμοποιούμε με παρόμοιο τρόπο τη λέξη «κοκκοράκι».

20 Οι αρχαίοι Βοιωτοί (άντρες και γυναίκες) δεν φημίζονταν για τους λεπτούς τρόπους τους. Για τις γυναίκες της Σικυώνας δεν γνωρίζουμε τίποτα συγκεκριμένο.

Ερωτησεις – Ασκησεις – Δραστηριοτητες

1. Όπως αναφέρεται στο εισαγωγικό σημείωμα, η περιγραφή κάθε πόλης από τον Ηρακλείδη είναι λίγο πολύ στερεότυπη. Αν θεωρήσουμε την περιγραφή της Θήβας αντιπροσωπευτική, ποια είναι τα επιμέρους θέματα τα οποία πρέπει να επανέρχονται λίγο πολύ σταθερά και σε περιγραφές άλλων πόλεων;
2. Να επισημάνετε μια βασική διαφορά των πληροφοριών που αναφέρονται στις γυναίκες σε σχέση με τις πληροφορίες που αφορούν τους άντρες.
3. Με βάση τις πληροφορίες του Ηρακλείδη, να περιγράψετε όσο γίνεται ακριβέστερα την εξωτερική εμφάνιση μιας Θηβαίας, με στόχο να βοηθήσετε κάποιον —ενδεχομένως κάποιο συμμαθητή σας— που θα ήθελε να αποδώσει ζωγραφικά την εικόνα της.

Αγαλμάτιο νεαρής γυναίκας από την Τανάγρα (Ταναγραίας), τέλος 4ου αι. π.Χ. (Βερολίνο, Staatliche Museen.)
[Αντιγραφή: Στ. Μπονάτσος]

V. – Η ΚΟΡΙΝΘΟΣ

οὐ παντὸς ἀνδρὸς ἐς Κόρινθόν ἐσθ᾽ ὁ πλοῦς.
Αρχαία παροιμία

Πήλινη κεφαλή Αφροδίτης με διάδημα, περ. 300 π.Χ. (Αρχαία Κόρινθος, Αρχαιολογικό Μουσείο.)

Η Κόρινθος ήταν στην αρχαιότητα η μεγαλύτερη ελληνική πόλη μετά την Αθήνα. Ήδη κατά τους αρχαϊκούς χρόνους (8ος-6ος αι.) γνώρισε μεγάλη ακμή, η οποία ευνοήθηκε από τη μοναδική γεωγραφική της θέση και την πολιτική σταθερότητα —κάπου 200 χρόνια κράτησε η αριστοκρατική διακυβέρνηση της Κορίνθου από τους Βακχιάδες και περισσότερα από 60 η τυραννίδα των Κυψελιδών (7ος/6ος αι.). Η ίδρυση πολλών και κάποτε σημαντικότατων αποικιών, όπως ήταν η Κέρκυρα και οι Συρακούσες, η σφύζουσα μεταλλοτεχνία και αγγειοπλαστική, που τα προϊόντα τους ήταν περιζήτητα στις αγορές, το ανθηρό εμπόριο, η πρώιμη κοπή νομισμάτων και τα μοναδικά αφιερώματα στους Δελφούς και στην Ολυμπία μαρτυρούν τον πλούτο και τη δύναμη της πόλης την εποχή αυτή.

Από τον 6ο αιώνα και έπειτα, η αλματώδης ανάπτυξη της γειτονικής Αθήνας, ιδιαίτερα μάλιστα σε τομείς στους οποίους η Κόρινθος είχε παλαιότερα το μονοπώλιο (αγγειοπλαστική), έπληξε αισθητά την Κόρινθο, ωστόσο η πόλη δεν έπαψε και κατά τον 5ο αιώνα να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο. Όταν η Ελλάδα χωρίστηκε σε δύο στρατόπεδα με επικεφαλής τους (ολιγαρχικούς) Σπαρτιάτες και τους (δημοκρατικούς) Αθηναίους, οι Κορίνθιοι βρέθηκαν με την πλευρά των Σπαρτιατών και αποτελούσαν την ισχυρότερη ναυτική δύναμη της Πελοποννησιακής Συμμαχίας. Λίγο πριν από την έναρξη του Πελοποννησιακού Πολέμου (431-404 π.Χ.), όταν οι Σπαρτιάτες κάλεσαν τους συμμάχους τους στη Σπάρτη για να διαβουλευτούν, οι Κορίνθιοι, οι οποίοι επέλεξαν να μιλήσουν τελευταίοι, τάχθηκαν αποφασιστικά υπέρ του πολέμου. Στο στόμα των Κορινθίων πρέσβεων, που αντιπαραβάλλουν τους Αθηναίους με τους Σπαρτιάτες, βάζει ο Θουκυδίδης καίριες παρατηρήσεις τόσο για τη σπαρτιατική διστακτικότητα και εσωστρέφεια όσο και κυρίως για τον αχαλίνωτο αθηναϊκό επεκτατισμό.

Μετά την ήττα της Αθήνας από τη Σπάρτη (404 π.Χ.), οι Κορίνθιοι (μαζί με τους Θηβαίους) ζήτησαν από τους Σπαρτιάτες να καταστρέψουν την Αθήνα, εκείνοι όμως —προς τιμήν τους— αρνήθηκαν.

Στις επόμενες δεκαετίες, μέσα στη γενικότερη αστάθεια που επικράτησε, η Κόρινθος, η οποία κάποια στιγμή έχασε προσωρινά την ανεξαρτησία της και ενώθηκε με το Άργος, συμμαχούσε πότε με τους Αθηναίους, πότε με τους Σπαρτιάτες και πότε με τους Θηβαίους. Μετά τη νίκη του Φιλίππου στη Χαιρώνεια (338 π.Χ.), η Κόρινθος, όπως και οι άλλες πόλεις της νότιας Ελλάδας, υποτάχθηκε στους Μακεδόνες και αργότερα, ανάλογα με τα μέτωπα των διαδόχων, βρέθηκε συχνά σε πόλεμο. Γύρω στα μέσα του 2ου αιώνα έμελλε να γίνει η τελευταία εστία αντίστασης στους Ρωμαίους. Το 146 π.Χ. ο Λεύκιος Μόμμιος κατέλαβε την πόλη. Η σκληρότητα που έδειξε υπήρξε πρωτοφανής: Οι κάτοικοι εκτελέστηκαν ή πουλήθηκαν δούλοι, η πόλη ισοπεδώθηκε και μέρος της γης των Κορινθίων δόθηκε στη Σικυώνα. Έναν αιώνα αργότερα, η πόλη ανοικοδομήθηκε από τον Καίσαρα, ο οποίος εγκατέστησε εκεί απελεύθερους και βετεράνους. Το 50/51 μ.Χ. πέρασε από την Κόρινθο ο Απόστολος Παύλος.

Η αρχαία Κόρινθος πρέπει να ήταν μια πόλη ξεχωριστή, σχεδόν μοναδική. Το βασικό της πλεονέκτημα ήταν η θέση της σε ένα σταυροδρόμι όπου ο βορράς συναντούσε τον νότο και η δύση την ανατολή. Εκεί συνέρχονταν εκτάκτως οι Έλληνες σε κρίσιμες στιγμές για να λάβουν αποφάσεις. Στα δυο λιμάνια της, τις Κεγχρεές από την πλευρά του Σαρωνικού και το Λέχαιο από την πλευρά του Κορινθιακού, έφταναν τα πλοία που έρχονταν φορτωμένα από την ανατολή και από τη δύση, για να μεταφερθούν δια ξηράς στην άλλη πλευρά (*δίολκος*) και να αποφύγουν τον επικίνδυνο περίπλου της Πελοποννήσου, ενώ ο Ισθμός λειτουργούσε ως πύλη για όσους ταξίδευαν δια ξηράς από και προς την Πελοπόννησο. Όλη αυτή η κίνηση έφερνε στην πόλη πλούτο, αφθονία αγαθών και πολλούς ξένους, που έδιναν κοσμοπολίτικο χαρακτήρα.

Η Κόρινθος είχε τη φήμη πόλης των ηδονών και των απολαύσεων. Από εκεί καταγόταν η θρυλική εταίρα Λαΐδα, εκεί έζησε στα νιάτα της η γνωστή εταίρα του 4ου αιώνα Νέαιρα, ενώ, σύμφωνα με τον Στράβωνα, χίλιες εταίρες ήταν αφιερωμένες στο ιερό της Αφροδίτης. Πλήθη ανδρών, κυρίως ναυτικών, συνέρρεαν στην Κόρινθο και ξόδευαν ό,τι είχαν και δεν είχαν. *Οὐ παντὸς ἀνδρὸς ἐς Κόρινθον ἔσθ' ὁ πλοῦς*, έλεγε μια παροιμία, αλλά φαίνεται πως λίγοι της έδιναν σημασία.

Εκτός από τα συνηθισμένα και τα καθημερινά, το μεγάλο γεγονός για την Κόρινθο ήταν τα Ίσθμια, οι πανελλήνιοι αγώνες που διεξάγονταν κάθε δεύτερο χρόνο στο τέμενος του Ποσειδώνα στον Ισθμό και που από μερικούς μελετητές θεωρούνται οι σημαντικότεροι πανελλήνιοι αγώνες μετά τους Ολυμπιακούς.

Έρωτας. Πήλινο ειδώλιο ελληνιστικής εποχής. (Αρχαία Κόρινθος, Αρχαιολογικό Μουσείο.)

11. – Η Κόρινθος μετά την καταστροφή

ΣΤΡΑΒΩΝ, *Γεωγραφικὰ* 8, 6, 23

ΟΒΙΟΣ *Ο Στράβων γεννήθηκε το 64/63 π.Χ. στην Αμάσεια του Πόντου. Καταγόταν από μια πολύ γνωστή οικογένεια και έλαβε την εκπαίδευση που άρμοζε στην καταγωγή του. Ταξίδεψε σε πολλά μέρη και στις τρεις ηπείρους. Το 44 π.Χ. επισκέφτηκε πρώτη φορά τη Ρώμη, στην οποία ουσιαστικά εγκαταστάθηκε από το 29 π.Χ. Ο θάνατός του τοποθετείται μετά το 23 μ.Χ.*

ΤΟ ΕΡΓΟ *Φιλοδοξώντας να συνεχίσει την εξιστόρηση του Πολύβιου (περ. 200-118 π.Χ.), ο Στράβων έγραψε αρχικά ένα ιστορικό έργο, από το οποίο σώζονται μόνο αποσπάσματα. Είναι γνωστός κυρίως για το έργο του* Γεωγραφικά*, για τη σύνταξη του οποίου απαιτήθηκε εργασία χρόνων (συγκέντρωση υλικού, επεξεργασία, αναθεωρήσεις). Στα 17 βιβλία των* Γεωγραφικών *περιγράφεται το μεγαλύτερο μέρος του γνωστού τότε κόσμου. Τα βιβλία 8-10 αναφέρονται στην ηπειρωτική Ελλάδα και στα νησιά του Ιονίου και του Αιγαίου Πελάγους.*

ΤΟ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ *Στα κεφάλαια πριν από το ανθολογούμενο απόσπασμα δίνονται ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την πόλη της Κορίνθου, από την οποία ο Στράβων πέρασε το 29 π.Χ. Στο ίδιο το απόσπασμα περιγράφεται μια συγκλονιστική σκηνή από την καταστροφή της πόλης (146 π.Χ.) και γίνεται λόγος για την εκτεταμένη σύληση των τάφων από τους απελεύθερους που εγκατέστησε στην πόλη ο Καίσαρ μετά την ανοικοδόμησή της (πριν από το 44 π.Χ.).*

ΚΕΙΜΕΝΟ

Όταν οι Κορίνθιοι ήταν υποταγμένοι στον Φίλιππο, όχι μόνο συμμερίζονταν τα φιλόδοξα σχέδιά του αλλά και προσωπικά αντιμετώπιζαν τους Ρωμαίους τόσο υπεροπτικά, ώστε κάποιοι απ' αυτούς είχαν το θράσος, όταν οι Ρωμαίοι πρέσβεις περνούσαν έξω από τα σπίτια τους, να τους περιλούσουν με ακαθαρσίες. Γι' αυτά και για άλλα που έκαναν τιμωρήθηκαν τελικά πολύ σύντομα: Αφού οι Ρωμαίοι έστειλαν αξιόλογη στρατιωτική δύναμη, και η ίδια η Κόρινθος ισοπεδώθηκε από τον Λεύκιο Μόμμιο και οι υπόλοιπες περιοχές έως τη Μακεδονία υποτάχθηκαν στους Ρωμαίους, ενώ το μεγαλύτερο μέρος της χώρας των Κο-

ΣΧΟΛΙΑ

1 **στον Φίλιππο**: Πρόκειται για τον βασιλιά της Μακεδονίας Φίλιππο Ε΄, ο οποίος παρέμεινε στον θρόνο πάνω από 40 χρόνια (221-179 π.Χ.). Ο Φίλιππος είχε φιλόδοξα σχέδια και βρέθηκε επανειλημμένα αντιμέτωπος με τους Ρωμαίους, φτάνοντας μάλιστα να συμμαχήσει με τον άσπονδο εχθρό τους, τον Αννίβα.

ρινθίων το πήραν οι Σικυώνιοι. Ο Πολύβιος, που περιγράφει με δραματικό τρόπο τα σχετικά με την άλωση, αναφέρεται και στην αδιαφορία των στρατιωτών για τα έργα τέχνης και για τα αφιερώματα. Λέει συγκεκριμένα ότι είδε ο ίδιος πίνακες ριγμένους στο έδαφος και τους στρατιώτες να παίζουν απάνω πεσσούς. Από τους πίνακες αυτούς αναφέρει ονομαστικά τον Διόνυσο του Αριστείδη —μερικοί λένε ότι γι' αυτόν ειπώθηκε το «δεν συγκρίνεται με τον Διόνυσο»— και τον Ηρακλή που υποφέρει από τον χιτώνα της Δηιάνειρας. Αυ-

Παράσταση χορού εφήβων(;) με συνοδεία αυλού. Ο κορυφαίος εκτελεί χορευτικό άλμα, ενώ άλλοι έξι περιμένουν, ανά δύο, τη σειρά τους. Κορινθιακός αρύβαλλος, περ. 580-575 π.Χ. (Αρχαία Κόρινθος, Αρχαιολογικό Μουσείο.)

ΣΧΟΛΙΑ

8 **Ο Πολύβιος**: Ο γνωστός ιστορικός από τη Μεγαλόπολη (περ. 200-118 π.Χ.). Χάρη στη μεσολάβησή του οι Ρωμαίοι έδειξαν κάποια επιείκεια μετά την καταστροφή της Κορίνθου, όταν ένα σώμα δέκα ανδρών ανέλαβε να οργανώσει τα πράγματα στην πόλη.

11 **να παίζουν απάνω πεσσούς**: *Πεσσοί* ονομάζονταν τα ωοειδή πετραδάκια (σαν βότσαλα) με τα οποία έπαιζαν ένα παιχνίδι πάνω σε επίπεδη επιφάνεια, αλλά και το ίδιο το παιχνίδι.

12 **του Αριστείδη**: Ο Αριστείδης ήταν ζωγράφος από την Θήβα (4ος αι. π.Χ.).

«δεν συγκρίνεται με τον Διόνυσο» (αρχ. *οὐδὲν πρὸς τὸν Διόνυσον*): Το απόφθεγμα μόνο εδώ χρησιμοποιείται με αυτή τη σημασία. Κανονικά σημαίνει «αυτό δεν έχει σχέση με τον Διόνυσο». Όπως αναφέρεται, αρχικά το έλεγαν, όταν οι δραματικοί ποιητές άρχισαν να γράφουν έργα που το θέμα τους δεν προερχόταν, όπως στην αρχή, από τους μύθους τους σχετικούς με τον Διόνυσο.

13 **τον Ηρακλή ... Δηιάνειρας**: Η Δηιάνειρα, η γυναίκα του Ηρακλή, έστειλε στον άντρα της τον συγκεκριμένο χιτώνα, πιστεύοντας, όπως της είχαν πει, ότι έχει ένα μαγικό φίλτρο που θα τον ξαναφέρει κοντά της. Τελικά αποδείχθηκε ότι το υποτιθέμενο φίλτρο ήταν δηλητήριο. Όταν ο Ηρακλής φόρεσε τον χιτώνα, βρήκε μαρτυρικό θάνατο.

τόν εμείς δεν τον είδαμε, τον Διόνυσο όμως, έξοχο έργο, τον βλέπαμε αφιερωμένο στον ναό της Δήμητρας στη Ρώμη. (Όταν πυρπολήθηκε ο ναός, χάθηκε πρόσφατα και ο πίνακας). Και από τα άλλα αφιερώματα στη Ρώμη σχεδόν τα περισσότερα και τα καλύτερα προέρχονται από εδώ· μερικά τα πήραν και οι πόλεις γύρω από τη Ρώμη. Γιατί καθώς ο Μόμμιος ήταν, όπως λένε, πιο πολύ γενναιόδωρος παρά φιλότεχνος, έδινε χωρίς πολλά πολλά σε όσους του ζητούσαν. Όταν ο Λεύκολλος έφτιαξε το ιερό της Ευτυχίας και μια στοά, ζήτησε να χρησιμοποιήσει τα αγάλματα που είχε ο Μόμμιος, για να διακοσμήσει το ιερό έως την τελετή της καθιερώσεως και ύστερα να τα επιστρέψει· τελικά δεν τα επέστρεψε αλλά τα αφιέρωσε στο ιερό, προτρέποντας τον Μόμμιο να τα πάρει, αν θέλει. Εκείνος αντιμετώπισε το θέμα με ηρεμία, επειδή δεν τον ένοιαζε καθόλου· έτσι, εγκωμίαζαν περισσότερο αυτόν παρά εκείνον που τα είχε αφιερώσει.

Αφού η Κόρινθος έμεινε μεγάλο διάστημα ερημωμένη, ανοικοδομήθηκε λόγω της θέσης της από τον Καίσαρα τον θεό, που έστειλε μεγάλο αριθμό εποίκων, οι οποίοι προέρχονταν από τους απελεύθερους. Αυτοί, απομακρύνοντας τα συντρίμμια και ανασκάπτοντας τους τάφους, εύρισκαν πάμπολλα έργα κεραμικής τέχνης και πολλά χάλκινα σκεύη. Εντυπωσιασμένοι από την εργασία, δεν άφησαν τάφο που να μην τον ερευνήσουν· έτσι, αφού εξασφάλισαν μεγάλα αποθέματα τέτοιων αντικειμένων, τα ακριβοπουλούσαν και γέμισαν από Νεκροκορίνθια τη Ρώμη —έτσι έλεγαν αυτά που είχαν αφαιρέσει από τους τάφους, κυρίως τα πήλινα. Στην αρχή εκτιμούσαν τα πήλινα πάρα πολύ, όσο και τα χάλκινα των κορινθιακών εργαστηρίων· αργότερα υποχώρησε ο ζήλος, και επειδή εξαντλήθηκαν τα πήλινα και επειδή τα πιο πολλά ήταν άτεχνα.

ΣΧΟΛΙΑ

14 στον ναό της Δήμητρας στη Ρώμη: Ο ναός κάηκε το 31 π.Χ.

19 ο Λεύκολλος: Πρόκειται για τον Λεύκιο Λικίνιο Λεύκολλο, τον ύπατο του έτους 151 π.Χ. Είναι γνωστός κυρίως από τους πολέμους που διεξήγαγε στη ρωμαϊκή επαρχία της Ισπανίας, της οποίας ήταν διοικητής. Αργότερα ίδρυσε τον ναό της Ευτυχίας (της καλής τύχης). Η καθιέρωση του ναού έγινε το 142 π.Χ.

21 τελετή της καθιερώσεως: Τελετή ανάλογη με τα δικά μας θυρανοίξια (εγκαίνια ναού).

25 έμεινε μεγάλο διάστημα ερημωμένη: Περίπου έναν αιώνα (146-;44 π.Χ.).

από τον Καίσαρα τον θεό: Πρόκειται για τον γνωστό Γάιο Ιούλιο Καίσαρα (100-44 π.Χ.).

27 από τους απελεύθερους: Δούλοι στους οποίους οι κύριοί τους είχαν χαρίσει την ελευθερία. Ήταν Ρωμαίοι πολίτες, είχαν όμως περιορισμένα δικαιώματα και δεσμεύσεις απέναντι στους παλαιούς κυρίους των.

32 τα χάλκινα των κορινθιακών εργαστηρίων: Οι τέχνες (πρωτίστως η αγγειοπλαστική και η μεταλλοτεχνία) γνώρισαν τη μέγιστη ακμή στην Κόρινθο κατά την αρχαϊκή εποχή, έως τα μέσα του 6ου αι. π.Χ.

Η πόλη λοιπόν των Κορινθίων υπήρξε πάντα μεγάλη και πλούσια και έβγαλε πολλούς σπουδαίους άντρες και στην πολιτική και στις τέχνες που ασκούν οι χειροτέχνες —κυρίως εδώ και στη Σικυώνα γνώρισε μεγάλη ακμή και η ζωγραφική και η γλυπτική και όλη η τέτοιου τύπου παραγωγή.

(μετάφραση Θ. Κ. Στεφανόπουλος)

Παράσταση φούρνου γεμάτου με αγγεία. Κορινθιακή πήλινη πλάκα, αρχές 6ου αι. π.Χ.
[Αντιγραφή: Στ. Μπονάτσος]

ΣΧΟΛΙΑ

36 **στην πολιτική**: Ο Στράβων έχει πιθανώς στον νου του, μεταξύ άλλων, και πρόσωπα όπως οι τύραννοι του 6ου αιώνα Κύψελος και Περίανδρος.

37 **στη Σικυώνα**: Η Σικυώνα υπήρξε σπουδαίο καλλιτεχνικό κέντρο, κυρίως κατά την αρχαϊκή εποχή και κατά τον 4ο αι. π.Χ. Από εδώ καταγόταν ο Λύσιππος, ο σημαντικότερος γλύπτης της Πελοποννήσου τον 4ο αιώνα.

Ερωτησεις – Ασκησεις – Δραστηριοτητες

1. Πού αποδίδει ο Στράβων την καταστροφή της Κορίνθου;
2. Ποιες από τις συμπεριφορές που περιγράφονται στο απόσπασμα θα χαρακτηρίζατε ακραίες ή ασυνήθιστες;
3. Ο Μακρυγιάννης στα *Απομνημονεύματα* αναφέρει επεισόδιο με μαχητές του που ήθελαν να πουλήσουν δύο αρχαία αγάλματα. Αναζητήστε το κείμενο και δείτε ποια ήταν η αντίδραση του ίδιου του Μακρυγιάννη. Συγκρίνετέ την με την αντίδραση του Μόμμιου, όταν δεν του επεστράφησαν τα έργα τέχνης που είχε δανείσει.

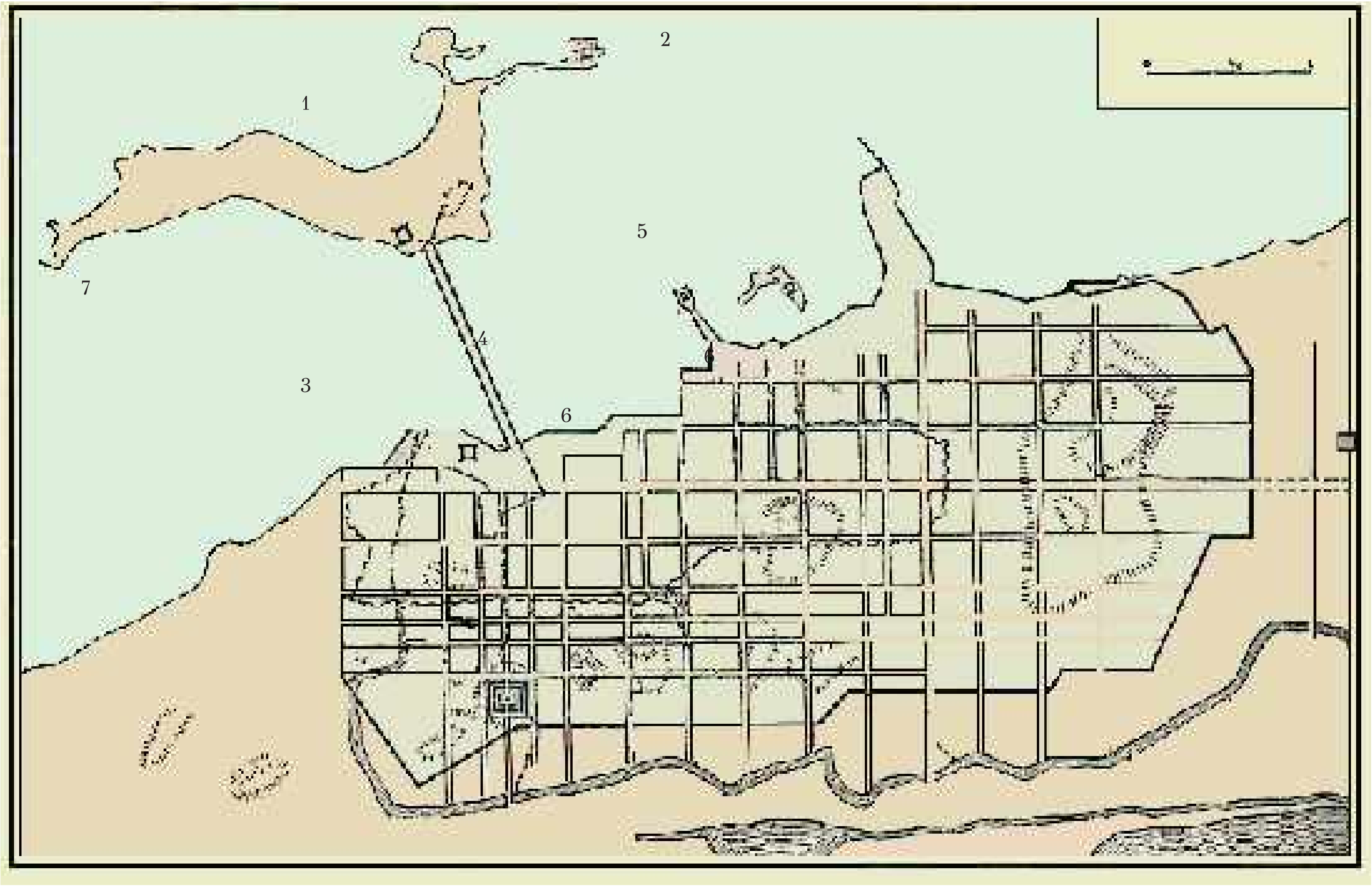

Κάτοψη της Αλεξάνδρειας.

1. Το νησί Φάρος. 2. Ο Φάρος της Αλεξάνδρειας. 3. Το λιμάνι του Εύνοστου. 4. Το *Ἑπταστάδιον*.
5. Ο Μέγας λιμένας. 6. Το Μουσείο. 7. Ο ναός του Ποσειδώνα.

VI. – Η ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ

"σαν που ταιριάζει σε που αξιώθηκες μια τέτοια πόλη".
Κ. Π. Καβάφης

Η Αλεξάνδρεια ιδρύθηκε από τον Αλέξανδρο το 331 π.Χ., μετά την κατάκτηση της Αιγύπτου. Το 304 π.Χ. ο στρατηγός του Αλεξάνδρου Πτολεμαίος, ο ιδρυτής της δυναστείας των Λαγιδών (από το όνομα του πατέρα του Λάγου) και μετέπειτα Πτολεμαίος Α΄ ο Σωτήρ, την έκανε πρωτεύουσα του βασιλείου της Αιγύπτου, το οποίο καταλύθηκε από τους Ρωμαίους το 30 π.Χ. (κατάληψη της Αλεξάνδρειας από τον Αύγουστο, αυτοκτονία της Κλεοπάτρας).

Η πόλη αποτελούνταν από πέντε τμήματα και, σύμφωνα με το αρχιτεκτονικό της σχέδιο, χωριζόταν σε οικοδομικά τετράγωνα με κάθετους και οριζόντιους δρόμους. Ένας λιμενοβραχίονας μήκους περ. 1200 μ. (*Ἑπταστάδιον*) τη συνέδεε με το νησάκι Φάρος και έτσι σχηματίζονταν εκατέρωθεν δύο λιμάνια. Στο ανατολικό άκρο του νησιού ανεγέρθηκε το 279 π.Χ. ο Φάρος της Αλεξάνδρειας, ένα από τα Επτά Θαύματα του αρχαίου κόσμου. Περίλαμπρα οικοδομήματα, όπως τα ανάκτορα, το Μουσείο (χώρος αφιερωμένος στις Μούσες, κάτι σαν ερευνητικό κέντρο), η περίφημη Βιβλιοθήκη, ο ναός του Ποσειδώνα, το Σεράπειο (τέμενος του θεού Σάραπη), ο τάφος του Αλεξάνδρου, το γυμνάσιο, το θέατρο κ.ά., έδιναν στην πόλη τη μεγαλοπρέπεια που ταίριαζε στην πρωτεύουσα των όχι ιδιαιτέρως μετριοφρόνων Λαγιδών.

Με βασικό πρότυπο την Αθήνα, η Αλεξάνδρεια ήταν οργανωμένη —χωρίς όμως και να είναι στην ουσία πλήρως— ως αυτόνομη ελληνική πόλη με δήμους, ενδεχομένως με εκκλησία του δήμου και βουλή, με αιρετούς άρχοντες, με δικό της νόμισμα και δικούς της νόμους και με το δικαίωμα του πολίτη κληρονομικό. Οι κάτοικοι, που υπολογίζονται στα χρόνια του Αυγούστου γύρω στο 1.000.000, ήταν κυρίως Έλληνες, Αιγύπτιοι και Εβραίοι. Την εποχή της ρωμαιοκρατίας οι Αλεξανδρινοί ήταν γνωστοί για τα αντιρωμαϊκά τους φρονήματα και τις συχνές εξεγέρσεις.

Η Αλεξάνδρεια έφτασε στο απόγειο της ακμής της στο α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ., παρέμεινε όμως πάντα στη μακραίωνη ιστορία της μια πόλη που ασκούσε ιδιαίτερη γοητεία. Χτισμένη στο κέντρο, όπως πίστευαν, της οικουμένης, εξελίχτηκε γρήγορα στο μεγαλύτερο εμπορικό κόμβο της Μεσογείου, που αποτελούσε τον τελικό προορισμό για τα πλοία που έρχονταν φορτωμένα με πολύτιμη πραμάτεια από την Αραβία ή την Ινδία. Το εισαγωγικό και εξαγωγικό εμπόριο ήταν η βασική πηγή πλούτου για την Αλεξάνδρεια, ενώ τα πλήθη των επισκεπτών που έφταναν εκεί ακόμα και από απομακρυσμένες περιοχές όπως η Αιθιοπία ή η Ινδία έδιναν στην πόλη χαρακτήρα πραγματικά κοσμοπολίτικο. Οι Αλεξανδρινοί αγαπούσαν ιδιαίτερα τις γιορτές, τις αρματοδρομίες και τη μουσική.

Εκτός από μια πόλη συναρπαστική, η Αλεξάνδρεια ήταν και το σπουδαιότερο πνευματικό κέντρο της ελληνιστικής εποχής. Επίκεντρο αυτής της πνευματικής άνθησης υπήρξε το μοναδικό στο είδος του Μουσείο, όπου έκαναν τις μελέτες τους επιφανείς λόγιοι και κορυφαίοι εκπρόσωποι των θετικών επιστημών, και η Βιβλιοθήκη, που έφτασε κάποτε να αριθμεί 900.000 τόμους και ευτύχησε να έχει ως διευθυντές όχι μόνο σημαντικούς λογίους αλλά και πρωτοπόρους ποιητές.

12. – Οι Αλεξανδρινοί

ΔΙΩΝ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Πρὸς Ἀλεξανδρεῖς* 35–37 & 39–42

Ο ΒΙΟΣ *Ο Δίων γεννήθηκε στην Προύσα της Βιθυνίας γύρω στο 40 μ.Χ. (ή λίγο αργότερα) και πέθανε γύρω στο 120 μ.Χ. Έζησε κυρίως στην ιδιαίτερη πατρίδα του, στην Ελλάδα και στη Ρώμη. Το 82 μ.Χ. ο αυτοκράτορας Δομιτιανός (81-96 μ.Χ.) τον εξόρισε από την Ιταλία και από την ιδιαίτερη πατρίδα του, πιθανώς επειδή συνδεόταν με κάποιον που περιέπεσε σε δυσμένεια. Αποκαταστάθηκε από τους διαδόχους του Δομιτιανού. Τα δύσκολα χρόνια της εξορίας φαίνεται ότι επηρέασαν τις απόψεις του.*

ΤΟ ΕΡΓΟ *Με το όνομα του Δίωνα έφτασαν σε εμάς 80 λόγοι, κάποιοι όμως από αυτούς δεν είναι γνήσιοι. Ο πιο γνωστός είναι ο* Εὐβοϊκός, *ένα εγκώμιο της απλής ζωής στην ύπαιθρο, η οποία αντιπαραβάλλεται στη ζωή στην πόλη. Αξιόλογος θεωρείται και ο* Πρὸς Ἀλεξανδρεῖς.

Ο Δίων ανήκει στον τύπο του (συχνά περιοδεύοντος) ρήτορα και σοφιστή. Τα πρότυπά του ήταν οι μεγάλοι της κλασικής εποχής, ενώ έχει επηρεαστεί από τα διδάγματα των Στωικών. Διέπρεψε στην εποχή του ως ρήτορας. Για την ευγλωττία του επονομάστηκε από τον 3ο αιώνα Χρυσόστομος.

Ο ΛΟΓΟΣ – ΤΟ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ *Κατά το μεγαλύτερο μέρος ο λόγος* Πρὸς Ἀλεξανδρεῖς, *που πιθανώς εκφωνήθηκε το 72 μ.Χ. στο θέατρο της Αλεξάνδρειας, είναι ένα δριμύ «κατηγορώ» κατά των Αλεξανδρινών. Ο ρήτορας καυτηριάζει το πάθος τους για το «θέατρο» και το «στάδιο». Βασική του διαπίστωση: Οι Αλεξανδρινοί, ενώ γενικά φέρονται απολύτως «φυσιολογικά», όταν μπαίνουν στο θέατρο ή το στάδιο, γίνονται άλλοι άνθρωποι. Παρεμπιπτόντως δίνονται ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την πόλη της Αλεξάνδρειας και άλλα θέματα.*

ΚΕΙΜΕΝΟ

35 Το συγκεκριμένο τώρα θέμα, για το οποίο άρχισα να μιλάω, δείτε πόσο σημαντικό είναι.
Το πώς τρώει ο καθένας σας στην ιδιωτική του ζωή ή πώς κοιμάται ή πώς ρυθμίζει τα του
οίκου του δεν είναι οπωσδήποτε γνωστό· το πώς όμως συμπεριφέρεστε ως θεατές και
πώς αντιδράτε εκεί το γνωρίζουν όλοι οι Έλληνες και οι βάρβαροι. Ο λόγος είναι ότι η πό-
λη σας υπερέχει κατά πολύ ως προς το μέγεθος και τη θέση και σαφώς κατατάσσεται
36 δεύτερη ανάμεσα στις πόλεις που βρίσκονται κάτω από τον ήλιο. Γιατί και η Αίγυπτος,

ΣΧΟΛΙΑ

35 **το συγκεκριμένο ... θέμα**: Εννοεί το πώς αντιδρούν στο θέατρο.
δεύτερη: Μετά τη Ρώμη.

ένα τόσο μεγάλο έθνος, είναι σώμα της πόλης σας —καλύτερα: προέκτασή της— και η ιδιαίτερη φύση του ποταμού, σε σύγκριση με όλους τους άλλους, είναι ανώτερη από κάθε περιγραφή και ως προς τα παράδοξα που συνδέονται μ' αυτόν και ως προς την ωφελιμότητά του· επιπλέον, και σε όλη τη θάλασσα από την πλευρά μας έχετε το μονοπώλιο της ναυσιπλοΐας, χάρη στα ωραία λιμάνια και στο μέγεθος του στόλου και στην αφθονία και την προσφορά των προϊόντων που παράγονται οπουδήποτε, και στην έξω θάλασσα, που βρίσκεται πέρα από σας, έχετε τον έλεγχο, τόσο στην Ερυθρά Θάλασσα όσο και στον Ινδικό Ωκεανό, που το όνομά τους δύσκολα το άκουε κανείς παλαιότερα. Έτσι, είναι στα χέρια σας το εμπόριο όχι νησιών ούτε λιμανιών ούτε κάποιων πορθμών και ισθμών, αλλά ολόκληρης σχεδόν της οικουμένης. Γιατί η πόλη βρίσκεται σε ένα σταυροδρόμι όλης της γης, ακόμα και των πιο απομακρυσμένων εθνών, και σαν αγορά μιας πόλης συγκεντρώνει σε ένα μέρος τους πάντες, τους φέρνει σε επαφή μεταξύ τους και, στο βαθμό που είναι δυνατό, τους κάνει συγγενείς.

Αναμονή για την εκκίνηση της αρματοδρομίας.
Αττικός μελανόμορφος αμφορέας, περ. 510 π.Χ.
(Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.)

ΣΧΟΛΙΑ

36 ***η ιδιαίτερη φύση του ποταμού***: Του Νείλου, του μεγαλύτερου ποταμού της Αφρικής και του δεύτερου σε μήκος ποταμού του κόσμου. Ένα από τα παράδοξα του Νείλου, που προσπάθησαν ανεπιτυχώς να εξηγήσουν οι αρχαίοι, ήταν η μεγάλη άνοδος της στάθμης του νερού το καλοκαίρι, που είχε ως συνέπεια τα νερά να κατακλύζουν τεράστιες εκτάσεις. Σήμερα γνωρίζουμε ότι αυτή η άνοδος οφείλεται σε έντονες θερινές βροχοπτώσεις στην περιοχή της Αιθιοπίας.

τη θάλασσα από την πλευρά μας: Τη Μεσόγειο.

στην Ερυθρά Θάλασσα: Η Ερυθρά Θάλασσα των αρχαίων κάλυπτε ευρύτερη περιοχή από ό,τι η σημερινή, κάποτε τη σημερινή Ερυθρά Θάλασσα και τον Ινδικό Ωκεανό.

37 Ίσως λοιπόν χαίρεστε ακούγοντάς με και νομίζετε ότι, όταν εγώ τα λέω αυτά, σας
επαινώ, όπως οι άλλοι, που μια ζωή σας χαϊδεύουν· εγώ ωστόσο επαίνεσα το νερό και τη
χώρα και τα λιμάνια και τους τόπους και οτιδήποτε άλλο εκτός από εσάς.

Στις παραγράφους που παραλείπονται ο Δίων αναπτύσσει την άποψη που διατυπώνει στο τέλος της παραγράφου 37, ότι δηλ. έπαινος της χώρας ή του ποταμού δεν σημαίνει έπαινος των κατοίκων.

(39) Και τώρα ανέφερα τα σχετικά με την πόλη, θέλοντας να σας δείξω πως οτιδήποτε ανάρ-
μοστο κάνετε δεν γίνεται κρυφά ούτε μπροστά σε λίγους, αλλά μπροστά σε όλο τον κό-
40 σμο. Γιατί εγώ βλέπω στην πόλη σας όχι μόνο Έλληνες ούτε μόνο Ιταλούς ούτε μόνο αν-
θρώπους από τις κοντινές περιοχές, τη Συρία, τη Λιβύη, την Κιλικία, ούτε μόνο Αιθίοπες
και Άραβες, που ζουν πέρα από τους προηγούμενους, αλλά και Βακτριανούς και Σκύθες
και Πέρσες και κάποιους Ινδούς, που παρακολουθούν όλοι μαζί τα θεάματα και βρίσκο-
νται κάθε φορά ανάμεσά σας. Έτσι, εσείς ακούτε ενδεχομένως ένα κιθαρωδό, και μάλι-
στα γνωστό, σας ακούνε όμως μύρια έθνη, που δεν σας γνωρίζουν, και βλέπετε τρεις ή
41 τέσσερις αρματηλάτες, σας βλέπουν όμως τόσοι Έλληνες και τόσοι βάρβαροι. Τι λοιπόν
νομίζετε ότι λένε αυτοί, όταν πηγαίνουν στα πέρατα της γης; Δεν θα λένε ότι είδαμε μια
πόλη αξιοθαύμαστη βέβαια κατά τα άλλα και ένα θέαμα ανώτερο από όλα τα ανθρώπι-
να θεάματα —χάρη στην ομορφιά των ιερών και στο πλήθος των κατοίκων και στην
αφθονία των αγαθών—, περιγράφοντας στους δικούς τους με κάθε δυνατή λεπτομέρεια
τα πάντα, αυτά που και πριν από λίγο ανέφερα, τα σχετικά με τον Νείλο και τη χώρα και
τη θάλασσα και, το κυριότερο, την εμφάνιση του θεού, μια πόλη όμως που χάνει τα λογι-
κά της από το τραγούδι και τις ιπποδρομίες και δεν κάνει σ' αυτά τίποτα αντάξιό της; Οι
άνθρωποι, όταν προσφέρουν θυσία, είναι μετρημένοι, και όταν περπατούν μόνοι και όταν
κάνουν οτιδήποτε άλλο· όταν όμως μπουν στο θέατρο ή το στάδιο, σαν να τους έχουν
εκεί θαμμένες μαγικές ουσίες, δεν ξέρουν τίποτα από τα προηγούμενα και δεν ντρέπο-
42 νται να λένε και να κάνουν ό,τι τους κατέβει. Και το χειρότερο απ' όλα: Από το πάθος
τους για τα θεάματα δεν βλέπουν και, ενώ θέλουν να ακούσουν, δεν ακούνε, όντας σα-
φώς εκτός εαυτών και παραλογιζόμενοι, όχι μονάχα οι άντρες αλλά και παιδιά και γυ-

ΣΧΟΛΙΑ

40 **ένα κιθαρωδό**: Κιθαρωδός ονομάζεται αυτός που τραγουδάει και συνοδεύει το τραγούδι του με την *κιθάρα*. Η αρχαία *κιθάρα* ήταν «ένας πιο τελειοποιημένος τύπος λύρας». Διέφερε από τη λύρα «ως προς το ηχείο, το μέγεθος και την ηχητικότητα. Οι δύο βραχίονες ήταν δυνατοί και συμπαγείς. Το μέγεθος ήταν πολύ μεγαλύτερο και ο τόνος πιο πλατύς και πιο ηχηρός.» (Σ. Μιχαηλίδης).

41 **την εμφάνιση του θεού**: Του Σάραπη, του θεού που λατρευόταν από Έλληνες και Αιγύπτιους. Έχει διατυπωθεί η εικασία ότι πρόκειται για εμφανίσεις ανάλογες με εκείνες του Ασκληπιού, που εμφανιζόταν σε πάσχοντες που κατέφευγαν στο ιερό του και τους θεράπευε.

θαμμένες: Όπως έθαβαν συχνά τα μάγια.

ναίκες. Και όταν σταματήσει το κακό και οι συγκεντρωμένοι διαλυθούν, περνάει βέβαια ο παροξυσμός της αναταραχής, παραμένει όμως η αναστάτωση και στα σταυροδρόμια και στα στενά και στην πόλη ολόκληρη αρκετές ημέρες, όπως ακριβώς, όταν σβήνει μια μεγάλη πυρκαγιά, μπορεί να δει κανείς, αρκετό χρόνο μετά, και τον μαύρο καπνό και κάποιες εστίες να καίνε ακόμα.

(μετάφραση Θ. Κ. Στεφανόπουλος)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ – ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. α) Ποια είναι, σύμφωνα με τον Δίωνα, τα πλεονεκτήματα της Αλεξάνδρειας που την κάνουν να ξεχωρίζει τόσο;
   β) Για ποιο λόγο, κατά τη γνώμη σας, αναφέρει ο Δίων τα πλεονεκτήματα αυτά;
2. § 41 «*στο θέατρο ή το στάδιο*»: Τι παρακολουθούσαν οι Αλεξανδρινοί στο θέατρο και τι στο στάδιο;
3. Ποιες δραστηριότητες αναφέρει ο Δίων, όταν λέει ότι, έξω από το θέατρο και το στάδιο, οι Αλεξανδρινοί φέρονται «φυσιολογικά»;
4. Σε ποιες εκδηλώσεις παρατηρούμε σήμερα ακραίες αντιδράσεις του κοινού, ανάλογες με τις αντιδράσεις των Αλεξανδρινών;

Χρυσό μετάλλιο με προτομή
του Αλεξάνδρου, μέσα 3ου αιώνα μ.Χ.
(Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο.)

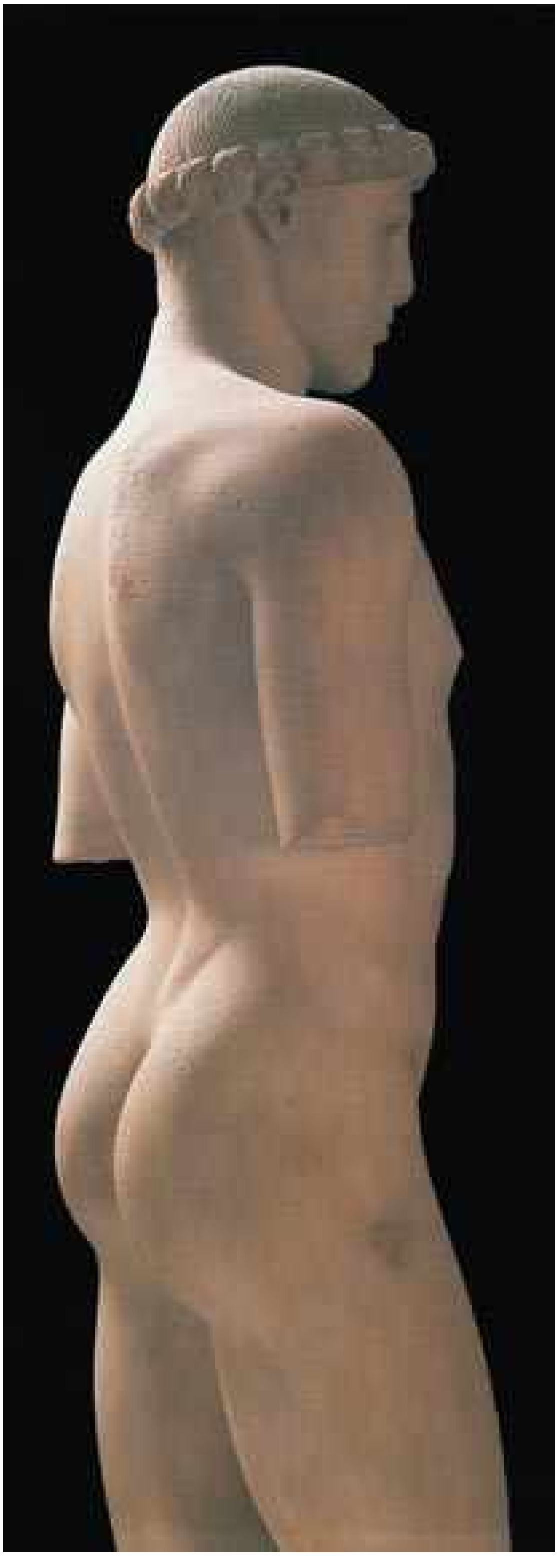

Ο «παις του Κριτίου».
Άγαλμα νεαρού αθλητή
από την Ακρόπολη,
γύρω στο 490 π.Χ.
(Αθήνα, Μουσείο Ακροπόλεως).

«Σ' αυτήν την εξιδανικευμένη νεανική μορφή παίρνει σάρκα και οστά το ιδανικό του αθλητικού νέου στην αρχαιότητα: οι στιβαρές πλάτες, τα λεπτά και δυνατά πόδια, η σφικτή εφηβική μυολογία δίνουν το στίγμα του "καλού" νέου. ... Το πρόσωπό του λιτό, σοβαρό· τα καλογραμμένα χείλη, μόλις κλεισμένα, αφήνουν να διαφαίνεται ένα ιδιαίτερο χαμόγελο· ιδιαίτερη λάμψη θα έδιναν στο βλέμμα τα ένθετα μάτια (που δεν σώζονται σήμερα). Τα μαλλιά, που στο κρανίο δηλώνονται με ακτινωτές εγχαράξεις, τυλίγονται γύρω από ταινία αφήνοντας ακάλυπτα τα καλοσχηματισμένα αυτιά.» (Βασιλική Μαχαίρα, στο: *Το Πνεύμα και το Σώμα*, σελ. 217-8).

VII. – ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΘΛΗΜΑΤΑ

Ελληνικός αθλητισμός

Η άθληση δεν ήταν προνόμιο ή αποκλειστικότητα των αρχαίων Ελλήνων. Παρά ταύτα, δεν θα αποτελούσε υπερβολή ο ισχυρισμός ότι η ενασχόληση με τον αθλητισμό είναι τόσο χαρακτηριστικά ελληνική όσο, για παράδειγμα, και η ενασχόληση με το θέατρο ή τη φιλοσοφία. Απτά τεκμήρια αυτού του ιδιαίτερου ενδιαφέροντος παρέχουν, και σήμερα ακόμη, τα σπαράγματα ενός άλλοτε ακέραιου κόσμου που έφτασαν ως εμάς: τα γυμνάσια και οι παλαίστρες, τα καθημερινά αθλητικά αντικείμενα και τα αφιερώματα, οι αμέτρητες αγγειογραφίες με τις αθλητικές σκηνές, τα θαυμαστά αγάλματα και ανάγλυφα που απαθανάτισαν με τρόπο ιδεώδη την πεμπτουσία του αθλητή, οι εξαίσιες επινίκιες ωδές του Πινδάρου και τα ταπεινότερα επιγράμματα και, τέλος, οι πάμπολλες αναφορές που περιέχονται σε κείμενα της κλασικής εποχής ή μεταγενέστερα.

Επειδή όμως σε τέτοιου τύπου αναδρομές ελλοχεύει πάντα ο κίνδυνος της, νοσταλγικής ή μη, εξιδανίκευσης του παρελθόντος, καλό είναι, παράλληλα με αυτά, να υπενθυμίζονται κάποια πράγματα ακόμη που συμπληρώνουν την εικόνα: ότι, για παράδειγμα, δεν είχαν όλοι τη δυνατότητα να αθλούνται —αποκλείονταν οι δούλοι και, με ελάχιστες εξαιρέσεις, οι γυναίκες, ενώ γενικότερα, αν εξαιρέσουμε τους «επαγγελματίες», φαίνεται να ίσχυε ότι όσο φτωχότερος ήταν κάποιος τόσο λιγότερο είχε αυτή τη δυνατότητα· ότι με ορισμένα (δαπανηρότατα) αγωνίσματα, όπως οι αρματοδρομίες ή οι ιπποδρομίες, μπορούσαν να ασχοληθούν μονάχα οι πλούσιοι· ότι οι ποιητές ή οι γλύπτες αμείβονταν ηγεμονικά για να συνθέσουν τις ωδές ή να σμιλεύσουν τα αγάλματα· ότι από πολύ νωρίς ο αθλητισμός αποτέλεσε αντικείμενο οξείας κριτικής και, ακόμη, ότι φαινόμενα διαφθοράς, συμπεριλαμβανομένης και της εξαγοράς των αγώνων, δεν ήταν άγνωστα στην αρχαιότητα.

Η ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

Η πρώτη και ίσως η πιο συναρπαστική περιγραφή αθλημάτων σε ολόκληρη την αρχαία γραμματεία ανάγεται στον 8ο αι. π.Χ. και περιέχεται στην προτελευταία ραψωδία της *Ιλιάδας* (Ψ), όπου περιγράφονται οι επιτάφιοι αγώνες που διοργάνωσε ο Αχιλλέας για να τιμήσει τον νεκρό Πάτροκλο. Στην περιγραφή αυτή υπάρχουν ήδη, μεταξύ άλλων, τέσσερα πράγματα που είναι αξιοσημείωτα: α) Ο χαρακτήρας του αθλητισμού είναι αγωνιστικός, κάτι που συνιστά το κύριο γνώρισμα του αρχαίου ελληνικού αθλητισμού εν γένει· β) το πλαίσιο των αγώνων είναι θρησκευτικό-τελετουργικό· γ) ο αθλητισμός είναι ατομικός· δ) από τα οκτώ αγωνίσματα που περιγράφονται, τα πέντε (η αρματοδρομία, η πυγμαχία, η πάλη, ο δρόμος και ο ακοντισμός) θα αποτελέσουν αργότερα τον πυρήνα και των τεσσάρων πανελλήνιων αγώνων. Ανάλογα ισχύουν και για τη δεύτερη ομηρική αναφορά στην άθληση, στην όγδοη ραψωδία της *Οδύσσειας* (θ), με τη διαφορά ότι το πλαίσιο είναι εδώ ψυχαγωγικό: οι νεαροί Φαίακες διασκεδάζουν παραβγαίνοντας σε διάφορα αγωνίσματα.

Οι πανελλήνιοι αγώνες

ΤΑ ΟΛΥΜΠΙΑ Ο αγωνιστικός χαρακτήρας του αρχαίου ελληνικού αθλητισμού επισημοποιήθηκε με τη θέσπιση των Ολυμπιακών Αγώνων, η έναρξη των οποίων τοποθετείται συμβατικά στο έτος 776 π.Χ. Οι αγώνες αυτοί μονοπώλησαν επί ένα και πλέον αιώνα το πανελλήνιο ενδιαφέρον, εξελίχτηκαν με τον καιρό στη σημαντικότερη αθλητική εκδήλωση, αποτέλεσαν πρότυπο για τη διοργάνωση τριών ακόμη πανελλήνιων αγώνων και αποδείχτηκαν ο μακροβιότερος θεσμός της αρχαίας Ελλάδας (776 π.Χ. - 393 μ.Χ.).

Στην αρχή βέβαια οι Ολυμπιακοί Αγώνες, όπως συνάγεται και από την προέλευση των ολυμπιονικών, δεν ήταν ακριβώς πανελλήνιοι, ενώ τα πρώτα περίπου 50 χρόνια το πρόγραμμα περιλάμβανε μόνο ένα αγώνισμα, τον δρόμο, που διατήρησε και αργότερα ξεχωριστή θέση στο πρόγραμμα —ο νικητής στο αγώνισμα του δρόμου έδινε το όνομά του στην ολυμπιάδα. Σταδιακά, με τη συμμετοχή αθλητών από τη μητροπολιτική Ελλάδα και τις αποικίες —αρχικά τις δυτικές—, οι αγώνες έγιναν πραγματικά πανελλήνιοι. Το φάσμα των αγωνισμάτων διευρύνθηκε με την προσθήκη όχι μόνο *γυμνικῶν* αλλά και των (αριστοκρατικών) *ἱππικῶν* αγωνισμάτων. Λίγο μετά τα μέσα του 7ου αιώνα το πρόγραμμα είχε ουσιαστικά αποκρυσταλλωθεί. Αργότερα έγιναν κατά βάση μόνο προσαρμογές και συμπληρώσεις, με κυριότερες ίσως την εισαγωγή της κατηγορίας *παῖδες* (632 π.Χ.) και του αγωνίσματος της οπλιτοδρομίας (520 π.Χ.). (Αναλυτικά στοιχεία για τα αγωνίσματα στον πίνακα που ακολουθεί).

Κεφαλή αγάλματος του Δία, από το ιερό του θεού στην Ολυμπία, περ. 520-510 π.Χ. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.)

Πίν. 1. – ΟΛΥΜΠΙΑΚΑ ΑΓΩΝΙΣΜΑΤΑ (8ος-6ος αι. π.Χ.)

ΕΤΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	ΑΓΩΝΙΣΜΑ	ΑΠΟΣΤΑΣΗ -ΣΤΟΧΟΣ
776	δρόμος (στάδιον)[1]	1 στάδιον (192,28 μ.)
724	δίαυλος[2]	2 στάδια (384,56 μ.)
720	δολιχοδρομία	περ. 7-24 στάδια (περ. 1346-4614 μ.)
708	πάλη	3 πτώσεις ή *αἴρειν δάκτυλον* (;)[3]
	πένταθλο [δρόμος, άλμα,[4] δισκοβολία, ακοντισμός, πάλη]	
688	πυγμαχία	εξουδετέρωση ή *αἴρειν δάκτυλον*
680	αρματοδρομίες	12 γύροι (περ. 18,5 χλμ.)
648	ιπποδρομίες	6 γύροι (περ. 9,25 χλμ.)
	παγκράτιο	εξουδετέρωση ή *αἴρειν δάκτυλον*
632	αγώνες παίδων [δρόμος, πάλη]	
628	πένταθλο παίδων[5]	
616	πυγμαχία παίδων	
520	οπλιτοδρομία[6]	περ. 2 ή και 4 στάδια.

Σημειώσεις

1. Το μήκος του σταδίου εποίκιλλε κατά περιοχές (από 167-210 μ.).
2. Στον δίαυλο ο δρομέας έτρεχε ως το τέρμα του σταδίου και επανέκαμπτε στην αφετηρία.
3. Η ύψωση του δακτύλου (*αἴρειν δάκτυλον*) σήμαινε την αποδοχή της ήττας. Ο ακριβής τρόπος ανάδειξης του νικητή δεν είναι γνωστός.
4. Το άλμα ήταν άλμα εις μήκος άνευ φοράς, με τη βοήθεια αλτήρων, συνήθως λίθινων βαρών που κρατούσε σε κάθε χέρι ο αθλητής —άλλο τύπο άλματος δεν ήξεραν οι αρχαίοι· αμφισβητείται αν ήταν απλούν ή τριπλούν.
5. Μοναδική φορά που έγινε ο αγώνας.
6. Οι οπλιτοδρόμοι έφεραν αμυντικά όπλα, αρχικά περικεφαλαία, κνημίδες και ασπίδα, αργότερα μόνο ασπίδα.

Από τα αγωνίσματα, τα ιππικά περιλάμβαναν τις αρματοδρομίες και τις ιπποδρομίες, τα γυμνικά όλα τα άλλα. Τα γυμνικά αγωνίσματα διακρίνονταν σε *ελαφρά* και *βαρέα*. Ελαφρά χαρακτηρίζονταν ο δρόμος (όλοι οι τύποι), το άλμα και ο ακοντισμός, βαρέα η πάλη, η πυγμαχία, το παγκράτιο και η δισκοβολία. Το πένταθλο, που αποσκοπούσε στην ανάδειξη του τέλειου αθλητή με συνοπτικό τρόπο, ήταν συνδυασμός ελαφρών και βαρέων. Το δημοφιλέστερο αγώνισμα ήταν ο δρόμος. Το δεύτερο δημοφιλέστερο μετά τον δρόμο —κατ᾽ άλλους δημοφιλέστερο και από τον δρόμο— ήταν η πάλη.

Το πιο συναρπαστικό —και το πιο επικίνδυνο— από τα ιππικά αγωνίσματα ήταν η αρματοδρομία με τέθριππα (άρματα που τα έσερναν τέσσερα άλογα). Η αρματοδρομία με συνωρίδες (άρματα που τα έσερναν δύο άλογα) εντάχθηκε στο πρόγραμμα των Ολυμπιακών Αγώνων μόλις το 408 π.Χ. Οι συνωρίδες κάλυπταν τα 2/3 της διαδρομής των τεθρίππων. Ένα διάστημα υπήρχαν και αρματοδρομίες με φοράδες και ημιόνους.

Την κλασική εποχή οι Ολυμπιακοί Αγώνες διαρκούσαν πέντε ημέρες, από τις 12 έως τις 16 του μήνα. Την πρώτη και την τελευταία ημέρα δεν υπήρχαν αγωνίσματα (Πίν. 2). Για τη διεξαγωγή των αγώνων κηρυσσόταν η «ιερά εκεχειρία», η αποχή από πολεμικές επιχειρήσεις. Οι αθλητές προπονούνταν όχι μόνο στην πατρίδα τους αλλά, τον τελευταίο μήνα, και κάτω από τον καυτό ήλιο της Ολυμπίας, υπό την αυστηρή επίβλεψη των Ηλείων και ειδικότερα των άτεγκτων Ελλανοδικών, που η δικαιοδοσία τους δεν περιοριζόταν στην ανάδειξη των νικητών και στην απονομή των επάθλων. Οι συμμετέχοντες διαβεβαίωναν με όρκο ότι είχαν προπονηθεί δέκα μήνες και ότι δεν θα χρησιμοποιούσαν αθέμιτα μέσα για την εξασφάλιση της νίκης. Το έπαθλο για τους νικητές ήταν ο *κότινος* (το στεφάνι από αγριελιά), όμως, πέρα από τη δόξα που συνόδευε μια ολυμπιακή νίκη, στους νικητές επιφυλάσσονταν εξαιρετικές τιμές, ιδίως όταν επέστρεφαν στην πατρίδα τους (αποθεωτική υποδοχή, αγάλματα, χρηματικά έπαθλα), και τους παραχωρούνταν ειδικά προνόμια (σίτηση στο πρυτανείο, τιμητικές θέσεις σε εκδηλώσεις, απαλλαγή από φόρους).

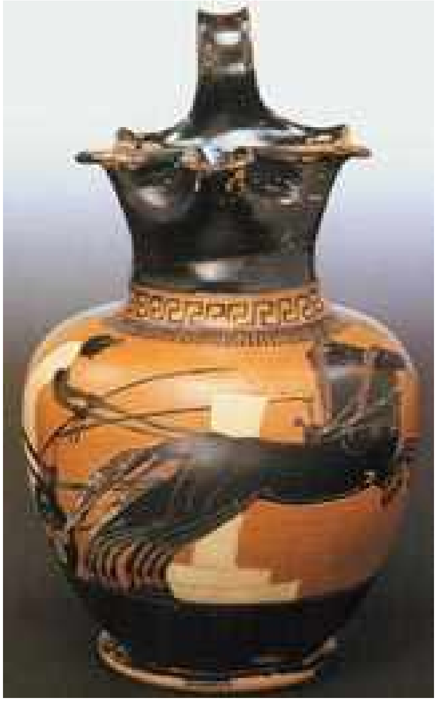

«Εξαίσια θἄναι πάντοτε των ίππων η ορμή
Ιδίως προς το τέλος κάθε αγώνα.»

Ανδρέας Εμπειρίκος, *Τα ακαταπάτητα*

Σκηνή αρματοδρομίας με τέθριππο στην πιο κρίσιμη φάση, στο σημείο καμπής —δηλώνεται με τη στήλη—, όπου ο κίνδυνος ατυχήματος ήταν πολύ μεγάλος. Αττική μελανόμορφη οινοχόη, περ. 500 π.Χ. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.)

Πίν. 2. – ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΩΝ ΟΛΥΜΠΙΑΚΩΝ ΑΓΩΝΩΝ, 5ος αι. π.Χ.

1η ημέρα	2η ημέρα	3η ημέρα (πανσέληνος)	4η ημέρα	5η ημέρα
προκαταρκτικά θυσίες όρκος αθλητών	I. 1) αρματοδρομίες α) τέθριππα β) συνωρίδες 2) ιπποδρομίες ΙΠΠΟΔΡΟΜΟΣ II. πένταθλο δρόμος άλμα δισκοβολία ακοντισμός πάλη → ΑΛΤΙΣ ΣΤΑΔΙΟ	ΠΡΩΙ θυσία (εκατόμβη) ΑΠΟΓΕΥΜΑ αγώνες παίδων δρόμος πάλη πυγμαχία	ΠΡΩΙ δρόμος δίαυλος δολιχοδρομία οπλιτοδρομία ΣΤΑΔΙΟ ΑΠΟΓΕΥΜΑ πάλη πυγμαχία παγκράτιο ΑΛΤΙΣ	ανακήρυξη νικητών εορταστικές εκδηλώσεις-γεύμα στο πρυτανείο

ΠΥΘΙΑ ΙΣΘΜΙΑ ΝΕΜΕΑ

Στις αρχές του 6ου αιώνα ιδρύθηκαν ή αναβαθμίστηκαν σε πανελλήνιους τρεις ακόμη αγώνες, τα Πύθια, οι σημαντικότεροι ίσως αγώνες μετά τους Ολυμπιακούς, τα Ίσθμια και τα Νέμεα. Το γεγονός ότι η ίδρυση των αγώνων αυτών γίνεται σχεδόν ταυτόχρονα, στη δεκαετία 582-573 π.Χ., δείχνει από μόνο του την απήχηση που είχαν και τη σημασία που απέδιδαν τότε στους πανελλήνιους αγώνες. Στο εξής κανένας άλλος από τους πολυάριθμους και κάποτε σημαντικούς τοπικούς αγώνες, όπως ήταν, για παράδειγμα, τα Παναθήναια, δεν κατάφερε να αποκτήσει πανελλήνια εμβέλεια. Οι τέσσερις πανελλήνιοι αγώνες, που ήταν όλοι *στεφανῖται* (το έπαθλο ήταν στεφάνι) αποτελούσαν ένα κύκλο, την *περίοδον*. Η ύψιστη τιμή για έναν αθλητή ήταν να αναδειχθεί *περιοδονίκης*, να νικήσει δηλ. και στους τέσσερις. Η δυνατότητα αυτή δεν υπήρχε για τους Ηλείους, επειδή, όπως αναφέρει ο Παυσανίας (6, 3, 9 και 6, 16, 2), δεν τους επιτρεπόταν η συμμετοχή στα Ίσθμια. (Λεπτομέρειες για τους τέσσερις αγώνες στον πίνακα 3).

ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΤΩΝ ΑΓΩΝΩΝ

Το πρόγραμμα των αγώνων δεν παρουσίαζε μεγάλες διαφορές. Οι κυριότερες ήταν οι εξής: Στα Ολύμπια και στα Πύθια οι κατηγορίες των αγωνιζομένων ήταν δύο (*ἄνδρες*, *παῖδες*), στα Ίσθμια και στα Νέμεα υπήρχε και τρίτη, ενδιάμεση, οι *ἀγένειοι*. Στα Ίσθμια δινόταν ιδιαίτερη έμφαση στα ιππικά αγωνίσματα. Τα Πύθια, αρχικά (πριν από το 582 π.Χ.), γιορτάζονταν κάθε οκτώ χρόνια και περιλάμβαναν αποκλειστικά μουσικούς αγώνες, οι οποίοι παρέμειναν στο επίκεντρο της γιορτής, και μετά τη διεύρυνση με την προσθήκη των αθλητικών εκδηλώσεων. Από τον 3ο αι. π.Χ. μουσικοί αγώνες εισάγονται επίσης στα Ίσθμια και στα Νέμεα. Στα Ολύμπια δεν μαρτυρείται κάτι ανάλογο, υπήρχαν όμως άλλου είδους πνευματικές εκδηλώσεις, όπως λ.χ. ρητορικές επιδείξεις.

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΑΓΩΝΩΝ

Οι πανελλήνιοι αγώνες, με τα όποια αρνητικά τους, λειτούργησαν ως μαγνήτης και μοχλός για την ανάπτυξη του αθλητισμού. Όμως η σημασία τους υπερβαίνει κατά πολύ τη σημασία ενός απλού, κορυφαίου έστω, αθλητικού γεγονότος. Μέσα από τους αγώνες σφυρηλατείται η συνοχή των συχνά αλληλοσπαρασσόμενων Ελλήνων, και μάλιστα σε εποχή που δεν υπήρχε άλλη οργανωμένη έκφραση της κοινής καταγωγής. Την ίδια στιγμή, παρέχεται σε μεμονωμένα άτομα ή θεσμικά πρόσωπα η μοναδική δυνατότητα να προβάλουν πανελληνίως όχι μόνο τη σωματική ρώμη αλλά και την οικονομική και πολιτική ισχύ, που αντανακλά και στην πόλη από την οποία προέρχονται.

Πίν. 3. – ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΙ ΑΓΩΝΕΣ

ΤΙΜΩΜΕΝΗ ΘΕΟΤΗΤΑ	ΓΙΟΡΤΗ-ΑΓΩΝΕΣ	ΑΠΟ ΤΟ ΕΤΟΣ	ΤΟΠΟΣ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗΣ	ΔΙΟΡΓΑΝΩΤΕΣ	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ (ΕΤΗ)	ΧΡΟΝΟΣ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗΣ	ΕΠΑΘΛΟ (ΣΤΕΦΑΝΙ ΑΠΟ)
Ζευς	Ολύμπια	776	Ολυμπία	Ηλείοι	4	Αύγουστος ή Σεπτέμβριος (πανσέληνος)[1]	αγριελιά (κότινος)
Απόλλων	Πύθια[2]	582	Δελφοί	Αμφικτύονες	4	Αύγουστος (τέλος)	δάφνη[3]
Ποσειδών	Ίσθμια[4]	582	Ισθμός	Κορίνθιοι	2	Απρίλιος ή Μάιος	πεύκο ή ξερά σέλινα
Ζευς	Νέμεα[5]	573	Νεμέα	Αργείοι	2	Ιούλιος	σέλινα

Σημειώσεις
1. Τη δεύτερη ή τρίτη πανσέληνο μετά το θερινό ηλιοστάσιο.
2. Το 3ο έτος της ολυμπιάδας.
3. Κάποια εποχή το έπαθλο ήταν μήλα. Στον νικητή προσφέρονταν επίσης κλωνάρια φοινικιάς.
4. Το 1ο και το 3ο έτος της ολυμπιάδας.
5. Το 2ο και το 4ο έτος της ολυμπιάδας.

Η αθλητική εκπαίδευση

Παράλληλα με τους πανελλήνιους αγώνες και στενά εξαρτημένη από αυτούς υπήρχε η αθλητική καθημερινότητα, πρωτίστως η εκπαίδευση, για την οποία οι ελληνικές πόλεις έδειξαν αρκετά νωρίς ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Στις περισσότερες πόλεις, παρά τις επιμέρους αποκλίσεις, δεν υπήρχαν ουσιώδεις διαφορές στα βασικά σημεία ούτε άλλαξαν ριζικά τα πράγματα από την αρχαϊκή έως και την ελληνιστική εποχή, όσο και αν στην Αθήνα του 5ου αιώνα κάποιες συντηρητικές φωνές έκαναν λόγο για πλήρη παρακμή της άθλησης και νοσταλγούσαν τις «παλιές καλές ημέρες».

ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ – ΔΙΑΡΚΕΙΑ – ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ

Ο βασικός προσανατολισμός της εκπαίδευσης ήταν και παρέμεινε αγωνιστικός —οι ασκήσεις για τους εκπαιδευόμενους ήταν τα γνωστά αγωνίσματα. Με πολύ λίγες εξαιρέσεις, όπως είναι η Σπάρτη ή η Χίος, όπου γυμνάζονταν και οι γυναίκες, και μάλιστα κάποτε στους ίδιους χώρους με τους άντρες, η άθληση αποτελούσε προνόμιο των ανδρών. Η σωματική άσκηση άρχιζε στην ηλικία των επτά ή οκτώ ετών και διαρκούσε για τους παίδες ως τα 14· για τους εφήβους συνεχιζόταν και κατά τη διάρκεια της εφηβείας. Υπεύθυνος για την εκπαίδευση ήταν ο *παιδοτρίβης*· τους «επαγγελματίες» τους προπονούσε ο *γυμναστής*. Ο *παιδοτρίβης* δεν είχε την κατάρτιση του *γυμναστή*, όφειλε όμως να έχει έγκυρες αθλητικές, ιατρικές και υγιεινολογικές γνώσεις. Οι εκπαιδευτές αμείβονταν ή από την πόλη ή —συνηθέστερα— από τους εκπαιδευόμενους. Κατά τα λοιπά, τη δαπάνη για την εκγύμναση των νέων την επωμιζόταν ένας αξιωματούχος, ο *γυμνασίαρχος* —στην Αθήνα η *γυμνασιαρχία* ήταν μία από τις λεγόμενες *λειτουργίες* (βλ. *Κείμενο* 13, § 3 σχόλια).

Επιτύμβιο ανάγλυφο οπλιτοδρόμου
που φέρει αττική περικεφαλαία, περ. 500 π.Χ.
(Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.)

Ο ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ

Για την άσκηση, όπως και για τους αγώνες, ήταν απαραίτητος ειδικός εξοπλισμός. Συγκεκριμένα έπρεπε να υπάρχουν: ο **αρύβαλλος** ή η **λήκυθος** (τα μικρά αγγεία με το απαραίτητο για την άλειψη λάδι), η **στλεγγίδα** (το όργανο καθαρισμού του σώματος μετά την άθληση), οι **αλτήρες** (που έδιναν ώθηση και σταθερότητα στον άλτη), η **αξίνα** (για να ανασκάπτουν ή να ισοπεδώνουν το έδαφος, προκειμένου, μεταξύ άλλων, να αποτυπώνονται καθαρά τα ίχνη κατά το άλμα), ο **δίσκος**, το **ακόντιο** (με ειδικό προωθητικό ιμάντα, την *αγκύλη*, στερεωμένο κοντά στο κέντρο βάρους), οι **ιμάντες** της πυγμαχίας (που κάποτε είχαν μήκος έως και τρία μέτρα) και ο **κώρυκος** (ο πυγμαχικός σάκος).

ΟΙ ΧΩΡΟΙ ΑΘΛΗΣΗΣ

Η άσκηση ελάμβανε χώρα στην παλαίστρα ή στο *γυμνάσιο* —η παλαίστρα ήταν μέρος του *γυμνασίου*. Οι δύο αυτές εγκαταστάσεις, από απλοί, υπαίθριοι χώροι που ήταν αρχικά, στους ελληνιστικούς χρόνους εξελίχτηκαν σε μεγάλα αρχιτεκτονικά συγκροτήματα, τα οποία, εκτός από τους χώρους άθλησης, διέθεταν λουτρά και ειδικούς βοηθητικούς χώρους για την προετοιμασία (αποδυτήριο, ελαιοθέσιο, κονιστήριο κ.ά.). Την ίδια εποχή, με την ίδρυση πολλών νέων πόλεων από τον Αλέξανδρο και τους διαδόχους, το *γυμνάσιο* (μαζί με το θέατρο) ήταν ό,τι πιο χαρακτηριστικά ελληνικό υπήρχε σε μια πόλη. Ήδη από την κλασική εποχή τα *γυμνάσια* είχαν πάψει να είναι αποκλειστικά χώροι άθλησης· ειδικά τα *γυμνάσια* της Αθήνας, ιδίως από τον 4ο αιώνα και έπειτα, με την εγκατάσταση κορυφαίων φιλοσόφων στους χώρους αυτούς (Πλάτων, Αριστοτέλης), είχαν εξελιχθεί σε σημαντικές εστίες εκπαίδευσης και παιδείας, κυρίως φιλοσοφικής.

Αγαλμάτιο κοριτσιού δρομέα από το ιερό του Διός στη Δωδώνη, περ. 550-540 π.Χ. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.)

Μερικούς αιώνες αργότερα, οι Ρωμαίοι θα ενοχοποιήσουν για την υποδούλωση και την εκθήλυνση των Ελλήνων τα *γυμνάσια* και τις παλαίστρες. Η απομάκρυνση από την κλασική εποχή δεν θα μπορούσε να είναι μεγαλύτερη. Τότε, κάποιοι διαμαρτύρονταν για το ακριβώς αντίθετο: επειδή έβλεπαν τα *γυμνάσια* και τις παλαίστρες να αδειάζουν και τους νέους να συχνάζουν στην αγορά.

Σύνοψη – Επισημάνσεις

- Η ενασχόληση με τον αθλητισμό είναι χαρακτηριστική για τους αρχαίους Έλληνες.
- Ελληνικός αθλητισμός σημαίνει πρωτίστως αγωνιστικός αθλητισμός, που ενδιέφερε ιδιαίτερα και τις πόλεις και τα γένη.
- Ο αγωνιστικός χαρακτήρας εκφράστηκε επίσημα με την καθιέρωση των πανελλήνιων αγώνων.
- Οι αγώνες διεξάγονταν σε συγκεκριμένο χώρο και χρόνο και ήταν ενταγμένοι σε πλαίσιο λατρευτικό.
- Οι πανελλήνιοι αγώνες αποτέλεσαν μοχλό για την ανάπτυξη του αθλητισμού, αλλά δεν ήταν μόνο ένα αθλητικό γεγονός.
- Η άθληση ήταν στην ουσία προνόμιο των ελεύθερων ανδρών και κατά βάση είχε καταγωγή και χροιά αριστοκρατική —τα ιππικά αγωνίσματα παρέμειναν πάντα προνόμιο των πλουσίων.
- Η αθλητική εκπαίδευση είχε επίσης αγωνιστικό προσανατολισμό και ήταν στενά εξαρτημένη από τους αγώνες.
- Οι αθλούμενοι αγωνίζονταν ή γυμνάζονταν μετά μουσικής (με συνοδεία αυλού), ήταν γυμνοί και αλείφονταν με λάδι.
- Αγωνίζονταν για να νικήσουν τον αντίπαλο, όχι για να καταρρίψουν ρεκόρ.
- Δεν υπήρχαν ομαδικά αγωνίσματα ούτε κατηγορίες ανάλογα με το βάρος των αθλητών.

Λεπτομέρεια από χάλκινο άγαλμα
νεαρού άντρα, πρώιμη ρωμαϊκή περίοδος.
(Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.)

Συνοδευτικά Κείμενα

1. Ν. Γιαλούρης, *Ελληνική Τέχνη. Αρχαία Γλυπτά*, Αθήνα [Εκδοτική Αθηνών] 1995, σελ. 240.

«Ο Ηνίοχος εικονίζεται αμέσως μετά τη νίκη του, όρθιος στο δίφρο, τη στιγμή που το πλήθος τον επευφημούσε. Τους σγουρούς βοστρύχους του περιζώνει η ταινία της νίκης διακοσμημένη με ένθετο μαίανδρο από ασήμι. Τα μάτια του, ένθετα από σκουρόχρωμο λίθο και γυαλί, ακτινοβολούν ενεργητικότητα και αυτοκυριαρχία. Φοράει το χιτώνα των ηνιόχων, ζωσμένο με πλατύ ζωστήρα λίγο πάνω από την οσφύ και με δύο άλλες ταινίες που κατεβαίνουν από τους ώμους, περνούν κάτω από τις μασχάλες και διασταυρώνονται πίσω στη ράχη, συγκρατώντας τον ώστε να μην ανεμίζει κατά τη διάρκεια του αγώνα. Την αλύγιστη στερεότητα της κορμοστασιάς του επιτείνουν οι κατακόρυφες πτυχώσεις του χιτώνα του από το ζωστήρα και κάτω, που του δίνουν τη μορφή δωρικής κολόνας. Ωστόσο στο επάνω μέρος του κορμού οι πτυχώσεις είναι κυματιστές, λοξές ή καμπύλες. Την αντίθεση αυτή στη διάθεση του ενδύματος ακολουθεί και η αντίρροπη στάση του σώματος. Το κεφάλι και το στήθος στρέφουν ελαφρά προς τα δεξιά τους, το υπόλοιπο σώμα είναι κατενώπιον. Με τις διαφοροποιήσεις αυτές, ο δημιουργός του εξαίρετου αυτού έργου —ίσως ο Πυθαγόρας από το Ρήγιο— κατόρθωσε να συμφιλιώσει την κίνηση με τη στιγμιαία ακινησία, τη συμμετρία με την ευρυθμία.»

2. Γιώργος Σεφέρης, «Δελφοί», *Δοκιμές*, τόμ. Β΄, Αθήνα [Ίκαρος] 1974, σελ. 142-3.

«Κατά το μεσημέρι στο Μουσείο, ξανακοίταξα τον Ηνίοχο. Δεν έζησε πολύ στα μάτια των παλαιών, καθώς μας λένε. Ένας σεισμός έθαψε το έργο εκατό χρόνια αφού το έστησαν — αυτός ο αιώνιος διάλογος, στους Δελφούς, της οργής της γης και της ιερής γαλήνης. Έμεινα πολλή ώρα κοντά του. Όπως και άλλοτε, όπως πάντα, αυτή η ακίνητη κίνηση σου κόβει την ανάσα· δεν ξέρεις· χάνεσαι· έπειτα προσπαθείς να κρατηθείς από τις λεπτομέρειες: τα αμυγδαλωτά μάτια με το στηλό διάφανο βλέμμα, το θεληματικό σαγόνι, τις σκιές γύρω στα χείλια, στον αστράγαλο ή στα νύχια του ποδιού· ο χιτώνας που είναι και δεν είναι κολόνα· κοιτάζεις τις ραφές του, τις ταινίες που τον συγκρατούν σταυρωτά· τα γκέμια στο δεξί χέρι που μένουν εκεί κουβαριασμένα, ενώ τα άλογα έχουν καταποντιστεί μέσα στο χάσμα του καιρού. Έπειτα η ανάλυση σ' ενοχλεί· έχεις την εντύπωση πως αφουγκράζεσαι μια γλώσσα που δε μιλιέται πια· τι σημαίνουν αυτές οι λεπτομέρειες που δεν είναι δεξιοτεχνίες· πώς εξαφανίζονται έτσι μέσα στο σύνολο· τι υπήρχε πίσω από αυτή τη ζωντανή παρουσία· διαφορετικές ιδέες, διαφορετικοί έρωτες· διαφορετική προσήλωση. Έχουμε δουλέψει σαν τα μερμήγκια και σαν τις μέλισσες πάνω σ' αυτά τ' απομεινάρια. Πόσο την έχουμε προσεγγίσει την ψυχή που τα έπλασε; Θέλω να πω: αυτή τη χάρη στην ακμή της, αυτή τη δύναμη, αυτή τη μετριοφροσύνη, κι αυτά που συμβολίζουν τέτοια σώματα. Αυτή τη σίγουρη πνοή που κάνει τον άψυχο χαλκό να υπερβαίνει τους κανόνες του λογικού μας και να γλιστρά μέσα σ' έναν άλλο χρόνο, καθώς στέκεται εκεί στην ψυχρή αίθουσα του μουσείου.»

Ερωτησεισ – Ασκησεισ – Δραστηριοτητεσ

1. α) Ανατρέξτε σε ένα λεξικό της αρχαίας ελληνικής γλώσσας και δείτε τη βασική σημασία των λέξεων *ἆθλος, ἆθλον, ἆθλιος*. Ποια είναι η σχέση της λέξης *αθλητής* με τις βασικές αυτές σημασίες;
   β) Ο όρος *παλαίστρα* δεν δηλώνει τον χώρο που προορίζεται αποκλειστικά για την πάλη, αλλά έχει ευρύτερο περιεχόμενο, ανάλογο με αυτό που έχει σήμερα ο όρος στίβος. Τι συμπέρασμα θα μπορούσαμε να βγάλουμε από τη διαπίστωση αυτή για το αγώνισμα της πάλης;
   γ) Ποια είναι η αρχική σημασία της λέξης γυμνάσιο;
2. Παρατηρήστε με προσοχή τον Ηνίοχο και καταγράψτε τις παρατηρήσεις και τις αντιδράσεις σας. Διαβάστε έπειτα στα *Συνοδευτικά Κείμενα* την περιγραφή του αρχαιολόγου Ν. Γιαλούρη και το απόσπασμα από τις *Δοκιμές* του Γιώργου Σεφέρη και σημειώστε πού συμπίπτουν οι τρεις περιγραφές (η δική σας, του αρχαιολόγου και του ποιητή) και, κυρίως, πού διαφέρουν.

Ο Ηνίοχος των Δελφών. Αφιέρωμα του τυράννου της Γέλας Πολύζαλου, μετά τη νίκη του στην αρματοδρομία στα Πύθια του 478 ή του 474 π.Χ. (Δελφοί, Αρχαιολογικό Μουσείο.)

13. – Ο ελληνικός αθλητισμός με τα μάτια ενός ξένου

ΛΟΥΚΙΑΝΟΣ, *Ἀνάχαρσις ἢ Περὶ γυμνασίων*, §§ 1-9, 15

Ο ΒΙΟΣ *Ο Λουκιανός γεννήθηκε στα Σαμόσατα της Κομμαγηνής, γύρω στο 120 μ.Χ., και πέθανε λίγο μετά το 180 μ.Χ. Η μητρική του γλώσσα ήταν πιθανώς η αραμαϊκή, ενώ τα ελληνικά τα έμαθε στο σχολείο. Η εκπαίδευσή του υπήρξε κυρίως ρητορική-σοφιστική. Αρχικά εργάστηκε ως δικηγόρος. Στη συνέχεια ταξίδεψε ως περιοδεύων ρήτορας και σοφιστής στην Ελλάδα, στην Ιταλία και στη Γαλατία. Εμφανίστηκε επανειλημμένα στην Ολυμπία. Προς το τέλος της ζωής του ανέλαβε ένα διάστημα διοικητική θέση στην Αίγυπτο.*

ΤΟ ΕΡΓΟ *Με το όνομά του παραδίδονται περίπου 80 έργα. Κάποια από αυτά δεν είναι γνήσια. Έγραψε ρητορικά γυμνάσματα και επιδεικτικούς λόγους, παρωδίες, διαλόγους (με στοιχεία από τους πλατωνικούς διαλόγους και την κωμωδία), μενίππειες σάτιρες (κράμα πεζού και έμμετρου λόγου κατά το πρότυπο του κυνικού φιλοσόφου Μένιππου, 3ος αι. π.Χ.) κ.ά. Ως γνήσιος αττικιστής έχει και αυτός ως πρότυπο τους μεγάλους συγγραφείς της κλασικής εποχής που έγραψαν στην αττική διάλεκτο, όμως δεν διστάζει και να σατιρίζει τις υπερβολές των ακραίων αττικιστών. Έγινε ιδιαίτερα γνωστός για τους διαλόγους του, που είχαν μεγάλη απήχηση και στους νεότερους χρόνους. Τα κύρια όπλα του υπήρξαν η σάτιρα και η ειρωνεία. Προσφιλή του στόχο αποτέλεσαν οι φιλόσοφοι, οι παραδοσιακές αντιλήψεις για τη θρησκεία και τους θεούς και πολλά άλλα.*

Ο ΔΙΑΛΟΓΟΣ - ΤΟ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ *Ο διάλογος* Ἀνάχαρσις ἢ Περὶ γυμνασίων *είναι ένας διάλογος σωκρατικού τύπου που λαμβάνει χώρα στην Αθήνα, στις αρχές του 6ου αι. π.Χ. Τα διαλεγόμενα πρόσωπα είναι ο Αθηναίος νομοθέτης και πολιτικός Σόλων και ο Σκύθης ευγενής Ανάχαρσης, που ταξίδεψε από τη μακρινή Σκυθία (την περιοχή πάνω από την Κασπία) για να γνωρίσει και να μάθει. Καθώς οι δύο συνομιλητές περιδιαβαίνουν στην Αθήνα, βλέπουν τους νέους που αθλούνται, και ο Ανάχαρσης ζητάει από τον Σόλωνα να του εξηγήσει για ποιο λόγο οι νέοι κάνουν όλα αυτά τα, ακατανόητα για τον ίδιο, πράγματα, ενώ δεν παραλείπει να σχολιάζει με τη σχετική ειρωνεία τις απαντήσεις που με απόλυτη σοβαρότητα του δίνει ο συνομιλητής του. Η άθληση, εξηγεί ο Σόλων, δεν αποτελεί για τους συμπολίτες του αυτοσκοπό, αλλά προϋπόθεση για τον ιδεώδη πολίτη, τον αγαθό στην ψυχή και δυνατό στο σώμα, τον μόνο ικανό να υπερασπιστεί τα μέγιστα αγαθά για τον ίδιο και για την πόλη.*

Νεαροί δρομείς.
Αττικός μελανόμορφος σκύφος, περ. 540 π.Χ.
(Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.)

ΚΕΙΜΕΝΟ

ΑΝΑΧΑΡΣΗΣ

1 Αυτά πάλι, φίλτατε Σόλωνα, γιατί, αν αγαπάς, τα κάνουν οι νέοι σας; Κάποιοι από αυτούς τυλίγουν τα χέρια τους γύρω από το σώμα του αντιπάλου και με τρικλοποδιές ανατρέπουν ο ένας τον άλλο, ενώ κάποιοι άλλοι σφίγγουν ο ένας τον λαιμό του άλλου, λυγίζουν το σώμα του και βουλιάζουν και οι δύο μέσα στη λάσπη καθώς κυλιούνται σαν τα γουρούνια. Στην αρχή ωστόσο, μόλις έβγαλαν τα ρούχα τους —το λέω γιατί τους παρα-

Άλτης, παλαιστές και ακοντιστής. Βάση επιτύμβιου αγάλματος κούρου, περ. 510 π.Χ.
(Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.)

ΣΧΟΛΙΑ

1 **Ανάχαρσης**: Πρόσωπο πιο πολύ του θρύλου παρά ιστορικό. Σύμφωνα με την παράδοση ήταν ευγενής από τη Σκυθία, την οποία οι Έλληνες θεωρούσαν ταυτόσημη με τη βαρβαρότητα. Ταξίδεψε στην Ελλάδα ή με εντολή του βασιλιά ή με δική του πρωτοβουλία. Η άφιξή του στην Αθήνα τοποθετείται στο έτος 592 π.Χ. Το όνομά του συνδέεται με σημαντικές πρακτικές εφευρέσεις, όπως είναι η άγκυρα ή ο τροχός. Μερικές φορές αναφέρεται ως ένας από τους Επτά Σοφούς.

Σόλωνα: Ο γνωστός Αθηναίος πολιτικός, νομοθέτης και ποιητής, ένας από τους Επτά Σοφούς.

Στις ερωτήσεις του Ανάχαρση και σε όλη τη διάρκεια της συζήτησης των δύο ανδρών γίνεται φανερή η διαφορά του ελληνικού πολιτισμού από αυτόν του ξένου. Στοιχεία γνωστά και αυτονόητα στο ελληνικό περιβάλλον φαντάζουν παράλογα και ακατανόητα στα μάτια του Ανάχαρση. Είναι χαρακτηριστικό ότι εκλαμβάνει σχεδόν ως εχθρική ενέργεια και μορφή σύγκρουσης την αθλητική πρακτική.

κάποιοι ... σαν τα γουρούνια: Ο σχολιασμός ξεκινάει με την πάλη. Οι πρώτοι παλεύουν όρθιοι (*ὀρθή* ή *σταδιαία πάλη*), οι δεύτεροι πεσμένοι στο έδαφος (*ἀλίνδησις* ή *κύλισις*). Πρόκειται για δύο φάσεις του ίδιου αγωνίσματος.

κολουθούσα—, αλείφτηκαν με λάδι και με τη σειρά έτριψε ο ένας τον άλλο ειρηνικότατα. Στη συνέχεια όμως δεν ξέρω τι έπαθαν και με χαμηλωμένα τα κεφάλια σπρώχνονται και κουτουλάνε σαν τα κριάρια. Να, δες, εκείνος εκεί σήκωσε τον άλλο από τα πόδια, τον έριξε στο έδαφος, πέφτει έπειτα επάνω του και δεν τον αφήνει να ανασηκωθεί, σπρώχνοντάς τον με δύναμη μέσα στη λάσπη. Τέλος, αφού τύλιξε γρήγορα τα πόδια του γύρω από τον αντίπαλο στο ύψος της μέσης, πέρασε το μπράτσο του κάτω από τον λαιμό του
2 και τον σφίγγει ασφυκτικά τον έρημο, ενώ εκείνος τον χτυπά ελαφρά στον ώμο, ικετεύοντάς τον, υποθέτω, να μην τον αποπνίξει. Και δεν λυπούνται ούτε καν το λάδι, ώστε να μη βρομίζονται· αντιθέτως, έχοντας απομακρύνει από πάνω τους το λάδι, έτσι που είναι βουτηγμένοι στη λάσπη και συγχρόνως ιδρωκοπούν, εμένα τουλάχιστον μου προκαλούν γέλιο, καθώς γλιστράνε σαν τα χέλια ο ένας από τα χέρια του άλλου.

Άλλοι κάνουν ακριβώς το ίδιο στον ανοιχτό χώρο της αυλής, όχι όμως μέσα σε λάσπη· αυτοί, αφού άπλωσαν στο σκάμμα το παχύ τούτο στρώμα άμμου, όχι μόνο ρίχνουν άμμο ο ένας στον άλλο αλλά και μόνος του ο καθένας σκορπάει απάνω του τη σκόνη, όπως καλή ώρα τα κοκόρια, για να είναι, υποθέτω, πιο δύσκολο να ξεφεύγουν την ώρα της αναμέτρησης, επειδή η άμμος αφαιρεί την ολισθηρότητα και εξασφαλίζει σταθερότερη λαβή σε στεγνή επιφάνεια.

3 Άλλοι πάλι όρθιοι, κατασκονισμένοι και αυτοί, επιτίθενται ο ένας στον άλλο με γροθιές και κλοτσιές. Αυτός εδώ δε έχεις την εντύπωση ότι φτύνοντας θα φτύσει και τα δόντια

ΣΧΟΛΙΑ

αλείφτηκαν με λάδι: Δύο χαρακτηριστικές διαφορές των αρχαίων αθλητών από τους σημερινούς είναι ότι αγωνίζονταν γυμνοί και ότι αλείφονταν με λάδι. Ως εισηγητές και των δύο αναφέρονται οι Σπαρτιάτες.
με χαμηλωμένα τα κεφάλια ... σαν τα κριάρια: Η πιο συνηθισμένη ίσως στάση στην *ορθή* πάλη.
σήκωσε τον άλλο: Γενικά προσπαθούσαν να σηκώσουν τον αντίπαλο, για να κάμψουν την αντίστασή του.
2 **όχι ... μέσα σε λάσπη ... στρώμα άμμου**: Τα δύο είδη πάλης διέφεραν, φαίνεται, και στο αθλητικό και στο διαιτητικό σκέλος: ασκούνταν σε διαφορετικούς χώρους του γυμνασίου ή της παλαίστρας, ενώ η δίαιτα έπρεπε να λαμβάνει υπόψη της αφενός την υγρότητα του πηλού, αφετέρου την ξηρότητα και τη θερμότητα της άμμου.
τη σκόνη: Υπήρχαν διαφορετικοί τύποι σκόνης για διαφορετικούς σκοπούς. Ακόμα και από την Αίγυπτο έφερναν λεπτή σκόνη.
όπως ... τα κοκόρια: Ο Ανάχαρσης αναφέρεται σε συγκεκριμένη κίνηση που κάνουν τα κοκόρια, πριν από τη συμπλοκή, όμως ο κόκορας ίσχυε και γενικότερα ως η ενσάρκωση της μαχητικότητας. Και σήμερα χρησιμοποιούμε την ίδια παρομοίωση.
3 **με γροθιές και κλοτσιές**: Η αναφορά σε κλοτσιές δείχνει ότι πρόκειται για παγκράτιο. Το παγκράτιο, το πιο βάναυσο από τα *βαρέα* αγωνίσματα, ήταν συνδυασμός πάλης και πυγμαχίας. Οι παγκρατιαστές, για να έχουν ελεύθερα τα χέρια για λαβές, δεν έφεραν ιμάντες, όπως οι πυγμάχοι, γεγονός που σημαίνει ότι τα χτυπήματα δεν ήταν το ίδιο επώδυνα. Επιτρέπονταν όμως κάθε λογής λαβές και χτυπήματα, με αποτέλεσμα τις γρήγορες εναλλασσόμενες φάσεις. Απαγορευόταν μόνο να δαγκώνουν ο ένας τον άλλο και να βυθίζουν τα χέρια τους σε κοιλότητες του σώματος του αντιπάλου. Στη Σπάρτη επιτρέπονταν και αυτά.

του ο κακορίζικος —τόσο πολύ έχει γεμίσει το στόμα του αίμα και άμμο, από τη γροθιά
4 που έφαγε, όπως βλέπεις, στο σαγόνι. Όμως και εκείνος εκεί ο άρχων —ότι αυτός είναι κάποιος από τους άρχοντες το συνάγω από το πορφυρό ένδυμα— δεν τους χωρίζει και δεν τερματίζει τον αγώνα· απεναντίας μάλιστα, τους παροτρύνει και επαινεί αυτόν που έριξε τη γροθιά.

Άλλοι τέλος ασκούνται όλοι πυρετωδώς σε άλλα σημεία και αναπηδούν σαν να τρέχουν, ενώ μένουν στο ίδιο μέρος, και πηδώντας ψηλά κλοτσούν τον αέρα.

5 Θέλω λοιπόν να ξέρω τι το καλό θα κέρδιζε κάποιος που θα έκανε όλα αυτά, επειδή εγώ, αν θες τη γνώμη μου, έχω την εντύπωση ότι το πράγμα μοιάζει, θα έλεγα, με τρέλα, και κανείς στον κόσμο δεν θα με κάνει εύκολα να αλλάξω γνώμη και να πιστέψω ότι δεν παραλογίζονται όσοι τα κάνουν αυτά.

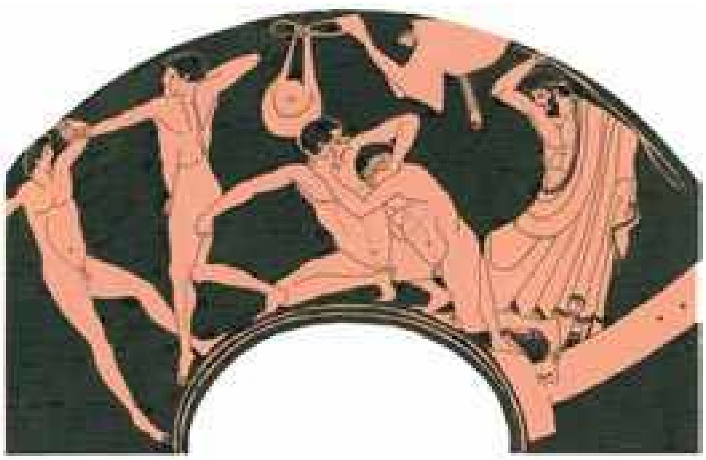

Νέοι ασκούνται στην πυγμαχία (αριστερά) και στο παγκράτιο (κέντρο). Στο βάθος κρέμονται ιμάντες πυγμαχίας και δίσκος (μέσα σε σάκκο). Ο ένας παγκρατιαστής επιχειρεί, με αντικανονική κίνηση, να εξορύξει το μάτι του αντιπάλου του, ενώ ο γυμναστής έχει υψώσει τη διχαλωτή ράβδο για να τον τιμωρήσει για την παράβαση. Αττική ερυθρόμορφη κύλικα, περ. 500-475 π.Χ. (Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο.) [Αντιγραφή: Στ. Μπονάτσος]

ΣΧΟΛΙΑ

ο άρχων: Πιθανώς ο *γυμνασίαρχος*. Η *γυμνασιαρχία* ήταν μία από τις λεγόμενες *λειτουργίες* και είχε χαρακτήρα αριστοκρατικό. Οι λειτουργίες —*λειτουργία* σημαίνει κατά γράμμα «εργασία για τον λαό»— ήταν μια μορφή φορολόγησης με έξυπνο τρόπο: εύποροι Αθηναίοι πολίτες —κάποτε και μέτοικοι— υποχρεώνονταν να καλύψουν τη δαπάνη για εκδήλωση ή δραστηριότητα που υπηρετούσε το κοινωνικό σύνολο. Στην Αθήνα της κλασικής εποχής ο γυμνασίαρχος οριζόταν από τη φυλή του, είχε την ευθύνη για τη διοργάνωση των λαμπαδηδρομιών και κάλυπτε τη δαπάνη για την άσκηση και τη συντήρηση των αθλητών.

ΣΟΛΩΝ

6 Μα είναι αναμενόμενο, Ανάχαρση, να σου φαίνονται όπως ακριβώς σου φαίνονται αυτά που συμβαίνουν, αφού δεν σου είναι οικεία και αποκλίνουν τόσο πολύ από τις συνήθειες των Σκυθών, όπως είναι εξάλλου αναμενόμενο να υπάρχουν και στη δική σας εκπαίδευση και αγωγή πολλά που θα φαίνονταν αλλόκοτα σε εμάς τους Έλληνες, αν κάποιος από μας, όπως καλή ώρα τώρα εσύ, είχε τη δυνατότητα να τα παρακολουθήσει. Ωστόσο μην ανησυχείς, καλέ μου φίλε· γιατί δεν είναι τρέλα αυτά που γίνονται ούτε βέβαια αυτοί γρονθοκοπούνται και κυλιούνται μέσα στη λάσπη και ρίχνουν απάνω τους τη σκόνη κάνοντας επίδειξη ωμής βίας. Αντιθέτως, το πράγμα έχει συγκεκριμένη χρησιμότητα, που δεν είναι χωρίς τέρψη, και συγχρόνως εξασφαλίζει στα σώματα ευρωστία καθόλου ευκαταφρόνητη. Αν επομένως μείνεις ένα διάστημα στην Ελλάδα, όπως φαντάζομαι ότι θα κάνεις, λίαν συντόμως θα γίνεις και εσύ ένας από τους λασπωμένους ή τους σκονισμένους. Τόσο τερπνό και συνάμα τόσο ωφέλιμο θα σου φανεί το πράγμα.

ΑΝΑΧΑΡΣΗΣ

Να μου λείπει, Σόλωνα! Σας τα χαρίζω αυτά τα ωφέλιμα και τα τερπνά. Εμένα πά-
ντως, αν κάποιος από σας δοκιμάσει να μου κάνει κάτι τέτοιο, θα διαπιστώσει ότι ο ακι-
7 νάκης δεν κρέμεται στη μέση μου για τα μάτια. Όμως πες μου, πώς τα λέτε αυτά που γί-
νονται, ή τι να πούμε ότι κάνουν αυτοί;

Μελανόμορφη πυξίδα που απεικονίζει επινίκια πομπή του τεθρίππου του Στησαγόρα, 540-530 π.Χ. (Βραυρώνα, Αρχαιολογικό Μουσείο.)

ΣΧΟΛΙΑ

6 **από τις συνήθειες των Σκυθών**: Ενδιαφέρουσες λεπτομέρειες για ασυνήθιστες, για ελληνικά δεδομένα, συνήθειες των Σκυθών δίνει ο Ηρόδοτος (4ο βιβλίο). Αναφέρει, για παράδειγμα, ότι οι άντρες στη Σκυθία ποτέ δεν έπλεναν το σώμα τους με νερό.

Ο Σόλων κατανοεί την πολιτισμική διαφορά και πιστεύει ότι αυτή θα μπορούσε να γεφυρωθεί, εάν ο συνομιλητής του ζούσε ένα διάστημα στην Ελλάδα. Η αλληλεπίδραση, το πλησίασμα μεταξύ των δύο διαφορετικών τρόπων ζωής και αντίληψης, θα κατέληγε, όπως συνέβη πολλές φορές στην ελληνική ιστορία, στην εξάλειψη των διαφορών και στην αλληλοκατανόηση των ανθρώπων.

ο ακινάκης: Κοντό ίσιο ξίφος, χαρακτηριστικό σκυθικό όπλο. Ο Λουκιανός αναφέρει σε άλλο έργο του ότι ορκίζονταν στον ακινάκη («μα τον ακινάκη»), ο Ηρόδοτος ότι πρόσφεραν θυσία.

ΣΟΛΩΝ

Ο χώρος κατ᾽ αρχάς, Ανάχαρση, ονομάζεται από εμάς γυμνάσιο και είναι αφιερωμένος στον Λύκειο Απόλλωνα. Βλέπεις μάλιστα και το άγαλμα του θεού —αυτός που είναι ακουμπισμένος στη στήλη, που κρατάει το τόξο με το αριστερό του χέρι, ενώ το δεξιό, καθώς είναι λυγισμένο πάνω από το κεφάλι, δείχνει τον θεό να αναπαύεται όπως έπειτα από μακρά και κοπιώδη προσπάθεια.
8 Όσον αφορά τώρα τα συγκεκριμένα αθλήματα, εκείνο εκεί μέσα στη λάσπη λέγεται πάλη· οι άλλοι πάλι μέσα στη σκόνη παλεύουν και αυτοί, ενώ όταν χτυπούν ο ένας τον άλλο όρθιοι, ονομάζουμε το άθλημα παγκράτιο. Εμείς έχουμε και άλλα τέτοια αθλήματα, την πυγμαχία, τη δισκοβολία και το άλμα· για όλα αυτά διοργανώνουμε αγώνες και ο νικητής θεωρείται ο άριστος στα χρόνια του και κατακτά τα έπαθλα.

Χάλκινο αγαλμάτιο δρομέα από τη Σάμο, περ. 520-500 π.Χ. (Βαθύ, Αρχαιολογικό Μουσείο.)

ΑΝΑΧΑΡΣΗΣ

9 Και ποια είναι, παρακαλώ, τα έπαθλα;

ΣΟΛΩΝ

Στην Ολυμπία είναι στεφάνι από αγριελιά, στον Ισθμό από πεύκο, στη Νεμέα από σέ-

Σ Χ Ο Λ Ι Α

7 **στον Λύκειο Απόλλωνα**: Το λατρευτικό επίθετο Λύκειος μπορεί να συνδέεται με τη λέξη λύκος (σαν λύκος;), με τη λέξη *λύκη* (= φως, βλ. λυκόφως) ή με κάτι άλλο που δεν το γνωρίζουμε.
Οι δύο συνομιλητές περπατούν προφανώς στο Λύκειο, ένα από τα τρία μεγάλα *γυμνάσια* της Αθήνας —τα άλλα δύο ήταν το Κυνόσαργες, στην περιοχή Κυνοσάργους, και η Ακαδήμεια, στην περιοχή της Ακαδημίας Πλάτωνος. Το Λύκειο βρισκόταν κοντά στον Ιλισσό (σε μικρή απόσταση από τη συμβολή της οδού Ρηγίλλης με τη Βασιλίσσης Σοφίας).

8 **παγκράτιο**: Η αναφορά του Σόλωνα είναι συνοπτική και όχι απολύτως ακριβής. Οι αθλητές αγωνίζονταν και όρθιοι και πεσμένοι στο έδαφος (βλ. § 3 σχόλ. και εικ. στη σελ. 95).
τη δισκοβολία και το άλμα: Και τα δύο, την κλασική εποχή, δεν ήταν αυτοτελή αγωνίσματα αλλά υπάγονταν στο πένταθλο.

9 **στεφάνι από αγριελιά**: Από την αγριελιά (τον *κότινον*) που, σύμφωνα με την παράδοση, είχε φέρει ο Ηρακλής από τη μυθική χώρα των Υπερβορείων.
από πεύκο: Την εποχή του Πινδάρου το έπαθλο στα Ίσθμια δεν ήταν στεφάνι από πεύκο αλλά από ξεραμένα σέλινα.

λινο, στους Δελφούς μήλα από τα ιερά μήλα του θεού, ενώ εδώ στα Παναθήναια λάδι από την ιερή ελιά. Γιατί γελάς, Ανάχαρση; Μήπως σου φαίνονται ευτελή αυτά;

ΑΝΑΧΑΡΣΗΣ

Κάθε άλλο, Σόλωνα· είναι εντυπωσιακά τα έπαθλα που αράδιασες. Και οι αθλοθέτες δικαιούνται να σεμνύνονται για τη γενναιοδωρία τους και οι αθλητές έχουν κάθε λόγο να σκοτώνονται για να κατακτήσουν τα τόσο μεγάλα έπαθλα, ώστε για μήλα και για σέλινα να κοπιάζουν προηγουμένως και να κινδυνεύουν τόσο, καθώς προσπαθούν να πνίξει ο ένας τον άλλο και να του τσακίσει τα κόκκαλα, λες και δεν είναι δυνατό χωρίς αυτές τις ταλαιπωρίες να εξασφαλίσει μήλα όποιος επιθυμεί ή να στεφανωθεί με σέλινο ή πεύκο, χωρίς να καταλασπώνεται το πρόσωπό του και χωρίς να τρώει κλοτσιές στο στομάχι από τους αντιπάλους.

Στις παραγράφους που παραλείπονται [10-14] ο Ανάχαρσης συνεχίζει να αντιδρά όπως αντιδρούσε, παρά την επίμονη προσπάθεια του συνομιλητή του. Μόνο όταν ο Σόλων, στην § 14, αφήνει να εννοηθεί ότι οι ασκήσεις αυτές μπορεί να είναι ιδιαιτέρως χρήσιμες για το καλό της πόλης, δείχνει ζωηρό ενδιαφέρον να ακούσει.

ΣΟΛΩΝ

(15) Τι σκεφτόμαστε για τους νέους και πώς τους αντιμετωπίζουμε, από τη στιγμή που αρχίζουν να ξεχωρίζουν το καλό από το κακό και να ανδρώνονται στο σώμα και να αντέχουν στους κόπους, αυτά θα σου τα εκθέσω τώρα, για να ξέρεις για ποιο λόγο έχουμε

ΣΧΟΛΙΑ

μήλα: Την κλασική εποχή και στα Πύθια, όπως και στις άλλες τρεις πανελλήνιες γιορτές, ο αγώνας ήταν *στεφανίτης*, οι νικητές δηλ. κέρδιζαν μόνο ένα στεφάνι. Στα Πύθια το στεφάνι ήταν από δάφνη, το ιερό φυτό του Απόλλωνα, που την έκοβαν στην κοιλάδα των Τεμπών. Φαίνεται όμως ότι σε κάποια περίοδο δίνονταν ως έπαθλο μήλα.
στα Παναθήναια: Τα Μεγάλα Παναθήναια (από το 566 π.Χ.) γιορτάζονταν κάθε τέσσερα χρόνια, τα Μικρά κάθε χρόνο. Οι νικητές έπαιρναν ως έπαθλο λάδι από τις ιερές ελιές μέσα σε ειδικούς αμφορείς, τους λεγόμενους Παναθηναϊκούς αμφορείς (βλ. εικ. στη σελ. 99).
15 **των πατροπαράδοτων γιορτών**: Οι Αθηναίοι είχαν πολλές γιορτές. Ο Ψευδο-Ξενοφών, που δεν συμπαθεί διόλου την αθηναϊκή δημοκρατία, στο έργο του *Αθηναίων Πολιτεία* (περ. 425 π.Χ.) διαπιστώνει με δυσαρέσκεια ότι οι Αθηναίοι έχουν διπλάσιες γιορτές από όσες οποιαδήποτε άλλη πόλη.
Ο Σόλων προσπαθεί να εξηγήσει στον Ανάχαρση ότι η αθλητική δραστηριότητα αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου *συστήματος* αξιών της ελληνικής κοινωνίας· συναρτάται με την ελευθερία και την ευδαιμονία ολόκληρης της πόλης. Ο αθλητικός αγώνας αποτελεί μία μόνο έκφανση της ευρύτερης κατηγορίας του *αγώνα*, στον οποίο όλοι οι πολίτες επιδίδονται για να εξασφαλίσουν και να προασπίσουν το ατομικό και το κοινό καλό.

καθιερώσει γι' αυτούς τις συγκεκριμένες ασκήσεις και τους αναγκάζουμε να γυμνάζονται. Δεν το κάνουμε απλώς για τους αγώνες, για να είναι σε θέση να κερδίζουν τα έπαθλα —εκείνα, ούτως ή άλλως, πολύ λίγοι από το σύνολο των νέων αξιώνονται να τα κατακτήσουν— αλλά προσπαθούμε μέσω αυτού να εξασφαλίσουμε και για την πόλη ολόκληρη και για τους ίδιους ένα σαφώς μεγαλύτερο αγαθό. Γιατί υπάρχει ένας άλλος αγώνας, κοινός για όλους τους καλούς πολίτες και ένα στεφάνι όχι από πεύκο ούτε από αγριελιά ή σέλινο, αλλά ένα που κλείνει μέσα του όλη την ανθρώπινη ευδαιμονία, εννοώ την ελευθερία, και του καθενός ατομικά και της πατρίδας γενικά, και τον πλούτο και τη δόξα και την απόλαυση των πατροπαράδοτων γιορτών και τη σωτηρία των δικών μας, και με μια λέξη ό,τι ωραιότερο θα μπορούσε να ζητήσει κανείς να του χαρίσουν οι θεοί. Όλα αυτά είναι συνυφασμένα με το στεφάνι που λέω και απορρέουν από τον αγώνα εκείνο, στον οποίο οδηγούν οι ασκήσεις αυτές και οι κόποι.

(μετάφραση Θ. Κ. Στεφανόπουλος)

Μια από τις εξαιρετικά σπάνιες στην αγγειογραφία απεικονίσεις πάλης στο έδαφος, για την οποία οι αρχαίοι χρησιμοποιούσαν τον όρο *ἀλίνδησις ή κύλισις*. Οι δύο παλαιστές πλαισιώνονται από τον *ἔφεδρον* παλαιστή (δεξιά), που αναμένει να αντιμετωπίσει τον νικητή, την εντυπωσιακή Νίκη (αριστερά) με κλαδί φοινικιάς στο χέρι σε ρόλο κριτή και την ιπτάμενη μικρή Νίκη, που σπεύδει να στέψει τον νικητή. Παναθηναϊκός αμφορέας (αμφορέας από αυτούς που δίνονταν, μαζί με το λάδι που περιείχαν, ως έπαθλο στα Παναθήναια), 360/359 π.Χ. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ – ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Για ποιο λόγο ο Λουκιανός, για να μιλήσει για τον αθλητισμό στην Αθήνα, επιλέγει ως συνομιλητή του Σόλωνα τον Ανάχαρση;
2. Εξ ονόματος τίνων θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι μιλάει ο Σόλων;
3. Σε ποια αγωνίσματα εστιάζει την προσοχή του ο Ανάχαρσης; Γιατί;
4. Γιατί από τα έπαθλα που απαρίθμησε προηγουμένως ο Σόλων, ο Ανάχαρσης στην § 9 αναφέρει επιλεκτικά τα μήλα και τα σέλινα;
5. Ποια στοιχεία για τον αθλητισμό, τα αθλήματα και τους αγώνες μπορούμε να αντλήσουμε από το κείμενο του Λουκιανού, αν υποθέσουμε ότι έχουμε μόνο αυτό το κείμενο και δεν γνωρίζουμε τίποτε άλλο για τον αθλητισμό στην αρχαιότητα;
6. Αναζητήστε στο διαδίκτυο ή σε βιβλία απεικονίσεις με αθλητικές σκηνές από την αρχαιότητα (αγγειογραφίες, ανάγλυφα κτλ.), οι οποίες να αντιστοιχούν κατά το δυνατόν στην περιγραφή του Λουκιανού.
7. α) Δοκιμάστε να ερμηνεύσετε θεατρικά τον διάλογο (§§ 1-9). Αξιοποιώντας κάθε ένδειξη του κειμένου, ανασυνθέστε το “σκηνικό” που πλαισιώνει τους δύο συνομιλητές (χώρος, πρόσωπα, κινήσεις). Πριν πάρετε ενδυματολογικές αποφάσεις, αναζητήστε στο διαδίκτυο ή σε βιβλία πληροφορίες για την ενδυμασία των Σκυθών και των Αθηναίων της εποχής εκείνης.

   β) Ποιον από τους δύο ρόλους βρίσκετε πιο ελκυστικό; (Τεκμηριωμένη απάντηση).
8. Να συγκρίνετε το κείμενο του Λουκιανού με όποιο από τα κείμενα της ενότητας «Ταξιδιωτικά» του βιβλίου σας της Νεοελληνικής λογοτεχνίας κρίνετε καταλληλότερο, αναζητώντας τα ενδεχόμενα κοινά στοιχεία των δύο κειμένων.

Καρικατούρες αθλητών. Βοιωτικό αγγείο (Μουσείο του Βερολίνου.)

14. – Κατά αθλητών

ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ, *Αὐτόλυκος* (απόσπ. 282)

ΤΟ ΕΡΓΟ *Ο Αυτόλυκος είναι ένα από τα λίγα σατυρικά δράματα που έγραψε ο Ευριπίδης. Εκτός από το απόσπασμα που ανθολογείται (28 στίχοι), σώζονται άλλα τρία, σχεδόν μονόστιχα αποσπάσματα. Δεν γνωρίζουμε πότε παίχτηκε το έργο. Έχει προταθεί ως πιθανό το έτος 421 π.Χ.*

Ο ΜΥΘΟΣ *Από μυθογραφικές πηγές παραδίδεται ότι ο Αυτόλυκος ήταν γιος του Ερμή και παππούς του Οδυσσέα (από την πλευρά της μητέρας του, της Αντίκλειας). Από τον πατέρα του, τον Ερμή, είχε κληρονομήσει το «χάρισμα» να κλέβει χωρίς να τον πιάνουν. Ήταν μάλιστα τόσο δεινός στην κλοπή και στην απάτη ώστε κατάφερε να εξαπατήσει ακόμα και τον Σίσυφο, του οποίου η πανουργία ήταν παροιμιώδης.*

Σύμφωνα με άλλη παράδοση, δίδαξε στον Ηρακλή την πάλη. Ίσως το στοιχείο αυτό να έπαιζε κάποιο ρόλο στο έργο του Ευριπίδη, αν και φαίνεται ότι ο αθλητισμός ως θέμα είλκυε γενικότερα το σατυρικό δράμα —ο τραγικός ποιητής Πρατίνας, για παράδειγμα, είχε γράψει σατυρικό δράμα με τον τίτλο Παλαιστές.

ΤΟ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ *Η κριτική που διατυπώνεται από τον Ευριπίδη έχει δύο στόχους, τους αθλητές και τους Έλληνες. Στους αθλητές καταλογίζεται ότι η μονομερής προσήλωσή τους στον αθλητισμό δεν τους επιτρέπει να αναπτυχθούν ούτε ως άτομα ούτε ως πολίτες. Στους Έλληνες αποδίδονται ταπεινά κίνητρα για τη διοργάνωση των πανελλήνιων αγώνων και τους χρεώνεται ότι τιμούν τους αθλητές, που οι επιδόσεις τους είναι χωρίς αξία για την πόλη την ώρα του κινδύνου, και όχι εκείνους που θα άξιζε να τιμούν, δηλ. τα πρόσωπα που διαθέτουν τις κατεξοχήν πολιτικές αρετές, τη σοφία, την ανδρεία (;), τη δικαιοσύνη και τη σωφροσύνη.*

Δεν ξέρουμε από ποιον εκφέρονται οι σωζόμενοι στίχοι ούτε από ποια συμφραζόμενα προέρχονται ούτε ποια ήταν η πλοκή του έργου. Και για όλους αυτούς τους λόγους και επειδή πρόκειται για απόσπασμα από δραματικό έργο, θα ήταν παρακινδυνευμένο να θεωρηθεί ότι οι απόψεις που εκφράζονται ταυτίζονται με τις απόψεις του ίδιου του Ευριπίδη, για τον οποίο μάλιστα ο αρχαίος Βίος, *που περιέχει βέβαια και ανεκδοτολογικό υλικό, αναφέρει ότι, στη νεότητά του, είχε ασχοληθεί με το παγκράτιο και την πυγμαχία και ότι, σύμφωνα με κάποιους, είχε νικήσει στην Αθήνα.*

ΑΛΛΕΣ ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΦΩΝΕΣ *Ο Ευριπίδης δεν είναι ο πρώτος που ασκεί κριτική στους αθλητές. Έχει προηγηθεί, τον 7ο αιώνα, ο ποιητής Τυρταίος, που αντιπαραθέτει απαξιωτικά τον αθλητή στον μαχητή, και πρωτίστως ο ποιητής και φιλόσοφος Ξενοφάνης (±570 - ±470 π.Χ.), που διακηρύσσει ότι η δική του σοφία είναι ανώτερη από τη ρώμη των αθλητών. Μετά τον Ευριπίδη, τη σκυτάλη θα πάρουν οι ρήτορες (Ισοκράτης) και οι φιλόσοφοι (Πλάτων). Η αιχμή της κριτικής είναι λίγο πολύ η ίδια: α) οι τιμές για τους αθλητές είναι δυσανάλογες προς την αξία τους· β) οι κορυφαίοι αθλητές αποδεικνύονται ανεπαρκείς ως πολίτες.*

ΚΕΙΜΕΝΟ

Κακά στην Ελλάδα υπάρχουν μυριάδες·
από των αθλητών τη φάρα κανένα χειρότερο.
Αυτοί πρώτα πρώτα ούτε μαθαίνουν να ρυθμίζουν σωστά τα του οίκου τους
ούτε θα μπορούσαν να μάθουν. Γιατί πώς ένας άντρας
που είναι δούλος της μάσας και έρμαιο της κοιλιάς του
θα αποχτήσει πλούτη, ώστε να ξεπεράσει τον πατέρα του;
Ούτε βέβαια έχουν μάθει να πένονται και να αντιμετωπίζουν τις ατυχίες.
Γιατί καθώς γαλουχήθηκαν με αρχές όχι ορθές,
τους είναι σκληρό να αλλάζουν τη χλιδή με την ένδεια.
Λαμπεροί περιφέρονται, όταν είναι νέοι, ινδάλματα της πόλης.
Όταν όμως πέσουν απάνω τους τα πικρά γηρατειά,

Σκηνή με νεαρούς αθλητές.
Αττικός ερυθρόμορφος κρατήρας,
αρχές 4ου αι. π.Χ. (Αθήνα,
Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.)

ΣΧΟΛΙΑ

1κε. Η διατύπωση των απόψεων για τον αθλητισμό που διαβάζουμε στο απόσπασμα αυτό αποτελεί έκφραση αντιλόγου προς ένα φαινόμενο θεμελιώδους σημασίας για τους αρχαίους Έλληνες. Όμως εξίσου σημαντικό δομικό στοιχείο του ελληνικού πολιτισμού είναι η συχνή αμφισβήτηση των παραδεδομένων απόψεων.

5 **δούλος … της κοιλιάς του**: «να νικάς την κοιλιά σου» (*γαστρὸς κρατεῖν*) είναι μια παραίνεση που επανέρχεται συχνά, την οποία όμως δεν φαίνεται να ακολουθούσαν οι αθλητές που επικρίνονται από τον Ευριπίδη. Αρκετά νωρίς είχαν διαμορφωθεί ειδικές δίαιτες για αθλητές, με στόχο τις καλύτερες επιδόσεις. Τα σχετικά προγράμματα καθόριζαν την ποιότητα και την ποσότητα της τροφής, τα γεύματα, τις ώρες του ύπνου, τις ασκήσεις κ.ά., και ως ένα βαθμό μετέτρεπαν τους κορυφαίους αθλητές των πανελλήνιων αγώνων σε άτομα εξαρτημένα. Στο πρόγραμμα περιλαμβανόταν πολύωρος καθημερινός ύπνος και εκτεταμένη κρεοφαγία (*ἀναγκοφαγίαι*), προκειμένου οι αθλητές, ιδίως οι παλαιστές, οι πυγμάχοι και οι παγκρατιαστές, να αποχτήσουν όγκο και βάρος, στοιχεία τα οποία μπορεί να έκριναν τον αγώνα, επειδή στην αρχαιότητα οι αθλητές δεν αγωνίζονταν σε κατηγορίες ανάλογα με το βάρος τους.

6 **ώστε να ξεπεράσει τον πατέρα του**: Ο στόχος για τον γιο ήταν όχι απλώς να διατηρήσει την πατρική περιουσία αλλά να την αυξήσει. Ο πλούσιος μέτοικος Κέφαλος, ο πατέρας του ρήτορα Λυσία και φίλος του Περικλή και του Σωκράτη, λέει, συνομιλώντας με τον Σωκράτη, στην αρχή της πλατωνικής *Πολιτείας*: «Εγώ θα είμαι ευχαριστημένος, αν δεν αφήσω σε τούτους εδώ [εννοεί τους γιους του] λιγότερα αλλά λίγο περισσότερα απ’ όσα κληρονόμησα.» (330b, μτφρ. Ν. Μ. Σκουτερόπουλος).

10-2 Στους στίχους 10-12 περιγράφεται με τα πιο μελανά χρώματα η μεταβολή που βιώνουν οι αθλητές από την ακμή και τη λάμψη της νεότητας προς τη σωματική παρακμή και την αφάνεια των γηρατειών.

χάνονται όπως χάνει το χνούδι του ρούχο που πάλιωσε.
Μέμφομαι ωστόσο και τη συνήθεια των Ελλήνων,
που συναθροίζονται για χάρη τους

Η τελική φάση πυγμαχίας. Ο αθλητής δεξιά καταρρέει καταπονημένος και, για να αποφύγει την εξόντωση, «*αἴρει δάκτυλον*» (υψώνει το δάχτυλο), κάνει δηλ. την χειρονομία με την οποία αποδέχεται την ήττα. Ερυθρόμορφος αμφορίσκος από την Αίγινα, αρχές 5ου αι. π.Χ. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.)

ΣΧΟΛΙΑ

13-5 Παρόμοια κριτική, από τη δική του όμως σκοπιά, διατυπώνει στην αρχή του *Πανηγυρικού* (380 π.Χ.) ο ρήτορας Ισοκράτης: «Πολλές φορές απόρησα με αυτούς που καθιέρωσαν τις θρησκευτικές γιορτές και οργάνωσαν τους αθλητικούς αγώνες: Έκριναν άξιες για τόσο μεγάλα έπαθλα τις ικανότητες του σώματος, ενώ αυτούς που κοπίασαν προσωπικά για το κοινό καλό και καλλιέργησαν έτσι τον ψυχικό τους κόσμο ώστε να είναι σε θέση να ωφελήσουν και τους άλλους, σ' αυτούς δεν έδωσαν καμιά τιμητική διάκριση. Και όμως το σωστό θα ήταν γι' αυτούς κυρίως να νοιαστούν· γιατί δυο φορές τόση δύναμη και αν αποχτήσουν οι αθλητές, οι άλλοι δε θα είχαν να κερδίσουν τίποτα παραπάνω· αντίθετα, και ένας μονάχα άνθρωπος αν θα σκεφτεί σωστά, όλοι θα ήταν δυνατό να ωφεληθούν, όσοι θα ήθελαν να γευτούν τη γνώση εκείνου.» (§§ 1-2, μτφρ. Στ. Μπαζάκου-Μαραγκουδάκη).

14 **που συναθροίζονται για χάρη τους**: Εννοεί στους πανελλήνιους αγώνες.

και τιμούν απολαύσεις ανώφελες, μόνο και μόνο για να τρώνε.
Γιατί ποιος άντρας που διέπρεψε στην πάλη, που έχει πόδια γρήγορα,
που έριξε το δίσκο ή που έδωσε γερή γροθιά στο κατωσάγονο
βοήθησε την πόλη των πατέρων του κερδίζοντας τον στέφανο;
Θα πολεμήσουν μήπως τους εχθρούς κρατώντας στα δυο χέρια τους δίσκους;
Ή μήπως, γρονθοκοπώντας τις ασπίδες,
θα διώξουν τους εχθρούς από την πατρίδα τους;
Κανείς δεν κάνει τέτοιες ανοησίες, όταν σταθεί μπροστά στις λόγχες.

Αθλητές (ακοντιστής, δισκοβόλος, πυγμάχος) ασκούνται υπό τους ήχους του αυλού.
Αξιοσημείωτη η παρουσία *δύο* αυλητών —κάθε άθλημα θέλει το ρυθμό του!
Αττική ερυθρόμορφη κύλικα, περ. 520 π.Χ. (Βερολίνο, Antikenmuseum.)
[Αντιγραφή: Στ. Μπονάτσος]

Σ Χ Ο Λ Ι Α

15 **για να τρώνε**: Οι θυσίες και οι επινίκιες γιορτές πρέπει να έδιναν στους συγκεντρωμένους ευκαιρίες για φαγοπότι. Στην Ολυμπία, για παράδειγμα, την τρίτη ημέρα των αγώνων, θυσίαζαν 100 σφάγια, ενώ οι εορταστικές εκδηλώσεις τερματίζονταν με γεύμα στο πρυτανείο.

15 **κε.** Η αθλητική δραστηριότητα παρουσιάζεται εδώ, σε αντίθεση με το προηγούμενο απόσπασμα, ως ατομική υπόθεση που προσπορίζει οφέλη μόνο στον ίδιο τον αθλητή και δεν συμβάλλει στην ασφάλεια και την πρόοδο του κοινωνικού συνόλου· στο πλαίσιο του ελληνικού πολιτισμού αυτή θα ήταν η σοβαρότερη ίσως κατηγορία εναντίον ενός θεσμού.

17 **γροθιά στο κατωσάγονο**: Η αναμέτρηση στην πυγμαχία γινόταν κυρίως, αν όχι αποκλειστικά, με χτυπήματα στο κεφάλι και στο πρόσωπο. Οι πυγμάχοι έδειχναν ιδιαίτερη προτίμηση για χτυπήματα στην περιοχή του σαγονιού, επειδή οδηγούσαν γρηγορότερα στην εξουδετέρωση του αντιπάλου.

Οι άντρες θα ’πρεπε οι σοφοί και οι άριστοι
να στεφανώνονται με τα κλαδιά
και όποιος οδηγεί την πόλη έξοχα, όντας άνδρας δίκαιος και σώφρων,
και όποιος με τον λόγο του εξορκίζει το κακό,
αποσοβώντας μάχες και εμφύλιες έριδες.
Γιατί αυτά είναι και για την πόλη ολόκληρη ωραία και για όλους τους Έλληνες.

(μετάφραση Θ. Κ. Στεφανόπουλος)

*«Κάτι πολύ εκλεκτό απ’ το άλλο μέρος·
κανένας δισκοβόλος έφηβος ωραίος.»*
Κ. Π. Καβάφης, *Φιλέλλην*

Νέος που ετοιμάζεται να ρίξει το δίσκο. Αργυρό τρίδραχμο της Κω, περ. 480-450 π.Χ. (Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο.)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ – ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Από ποιες ενότητες απαρτίζεται το απόσπασμα και σε ποια σημεία εστιάζεται η κριτική σε κάθε ενότητα;
2. Για ποιο λόγο νομίζετε ότι δεν αναφέρεται ο ακοντισμός στους στ. 16-17;
3. Σε ποια σημεία παρουσιάζονται ανεπαρκείς οι αθλητές ως άτομα και σε ποια σε σχέση με το σύνολο;

Συνοδευτικά Κείμενα

1. ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, *Ελεγείες* (απόσπ. 2)

Αν όμως κάποιος κερδίσει τη νίκη γιατί έχει πόδια γρήγορα
ή ως αθλητής στο πένταθλο, εκεί όπου του Διός το τέμενος
πλάι στις ροές του Πίση στην Ολυμπία, ή ως παλαιστής
ή και γιατί κατέχει την τέχνη του πυγμάχου την επώδυνη
ή το τρομερό αγώνισμα που το λένε παγκράτιο,
θα φαντάζει πιο λαμπερός στα μάτια των ανθρώπων της πόλης του
και στους αγώνες θα κάθεται μπροστά μπροστά σε θέση περίοπτη
και θα σιτίζεται από δημόσια χρήματα
με απόφαση της πόλης και δώρο θα του δοθεί για να το 'χει κειμήλιο·
ή ακόμα, εάν νικήσει με άλογα, θα τα λάβει όλα αυτά –
ενώ δεν το αξίζει, όπως το αξίζω εγώ· γιατί από τη δύναμη
των ανδρών και των ίππων η σοφία η δική μου είναι ανώτερη.
Όμως η στάση εκείνη είναι άκρως αυθαίρετη, ούτε είναι δίκαιο
να βάζεις τη δύναμη πάνω από την άξια σοφία.
Γιατί ούτε αν ξεχωρίζει κάποιος μέσα στο πλήθος ως άξιος πυγμάχος
ή ως αθλητής στο πένταθλο ή στην πάλη,
ή ακόμα για τα γρήγορά του πόδια, στο άθλημα που μετράει περισσότερο
από όλα όσα κρίνουν την αλκή των ανδρών στον αγώνα,
η πόλη δεν θα 'χει γι' αυτό περισσότερη ευνομία μετά ή πριν·
μικρή θα είναι η χαρά για την πόλη,
αν κάποιος νικήσει στους αγώνες πλάι στις όχθες του Πίση·
γιατί αυτά δεν γεμίζουν τα αμπάρια της πόλης.

(μετάφραση Θ. Κ. Στεφανόπουλος)

Διαυλοδρόμος.
Θραύσμα Παναθηναϊκού αμφορέα, περ. 560 π.Χ. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.)

2. ΓΙΑΝΝΝΗΣ ΡΙΤΣΟΣ, *Ευανδρία*

Τούτο το χρόνο τάχασαν οι κριτές, – δεν ξέρουνε ποιον να βραβέψουν, –
(μη και τις άλλες χρονιές δεν ήταν το ίδιο;) – σώματα έκπαγλα
να λάμπουν γυμνά μες στο λιοπύρι – κι ο ιδρώτας λάμψη και κάλλος
  να προσθέτει
ρέοντας στο πηγούνι απ' τους κροτάφους, και στα σκέλη απ' την κοιλιά και το στήθος.
Σε ποιον το στεφάνι και το βόδι; – τούτος ο γοφός, αυτά τα γόνατα,
  τα ισχία· –
μετρούν, ζυγιάζουν, ψαύουν, αφαιρένονται οι ελλανοδίκες. Κι ο ήλιος τούτος
πολύ χτυπάει – σου θαμπώνει τα μάτια. Να προτιμήσεις τη λύση των κλήρων
ή της ισοπαλίας;
                Βγάζουν σπίθες τα μάρμαρα, τα νύχια των ποδιών, οι ρώγες·
βουίζουν τα μελίγγια. Μια σπασμένη υδρία. Τ' άνθινο στεφάνι στην έδρα
μαράθηκε κιόλας. Και το βόδι δεμένο μουγκανίζει. Πέφτει το λυκόφως.
Πολύ βραδύνουν οι κριτές.
                        Ωστόσο το κοινό δε δείχνει διόλου αδημονία, –
παρατηρούν σιωπηλοί, και σα θλιμμένοι. Μια στιγμή συνέρχονται –
  ανταλλάσσουν δυο λόγια·
ακούγεται παράταιρα ένα γέλιο βεβιασμένο – σβήνει αμέσως.

Ω, καταλάβαμε καλά: δικαιολογημένη η αμηχανία· δεν πειράζει·
τ' άλλα γυμνάσματα ας αναβληθούνε γι' αύριο ή μεθαύριο, ή ας μη γίνουν καθόλου –
εδώ τελειώνουν όλοι οι αγώνες.
                            Και θα πρέπει – α, ναι, – το δίχως άλλο
να εκδώσει η πολιτεία ένα καινούργιο διάταγμα: ν' απαγορεύει να περνάνε
οι νεκρικές πομπές μπροστά στο Στάδιο· γιατί ο θάνατος έτσι
χάνει το κύρος του και τις σωστές του αναλογίες, – κανένας
δεν προσέχει πια τους νεκρούς· κι ίσως εκείνοι να θυμώσουν.

Από τη συλλογή «*Επαναλήψεις. Σειρά δεύτερη* 1968»,
Ποιήματα, τόμ. Ι΄, 2η έκδ., Αθήνα [Κέδρος] 1998, σελ. 75-6.

Ερωτησεισ – Ασκησεισ – Δραστηριοτητεσ

1. Διαβάστε παράλληλα το απόσπασμα του Ευριπίδη, το παράθεμα από τον Ισοκράτη (στ. 13-5 σχόλ.) και το απόσπασμα του Ξενοφάνη (*Συνοδευτικά Κείμενα* 1) και επισημάνετε τις ομοιότητες και, κυρίως, τις διαφορές. Προσέξτε ιδιαίτερα ποιους αντιπαραθέτει στους αθλητές καθένας από τους τρεις.
2. Διαβάστε τους στ. 16-22 στο κείμενο του Ευριπίδη και την απάντηση του Σόλωνα στο κείμενο του Λουκιανού (§ 15) και προσπαθήστε να εξηγήσετε αυτή την τόσο διαφορετική εκτίμηση του αθλητισμού.
3. Τι γενικότερη απήχηση νομίζετε ότι είχε η κριτική του Ξενοφάνη, του Ευριπίδη ή των άλλων; (Δείτε το παράθεμα από τον Ισοκράτη [436-338 π.Χ.], στ. 13-5 σχόλ.)
4. Ποιες είναι σήμερα οι πιο συνηθισμένες κατηγορίες εναντίον του αθλητισμού και των αθλητικών διοργανώσεων;
5 Συζητήστε μέσα στην τάξη την κοινή διαπίστωση ότι τα κάθε είδους ινδάλματα στην κοινωνία χαρακτηρίζονται κατά κανόνα από σωματική ακμή, ενώ τα ίδια αυτά πρόσωπα χάνουν την απήχησή τους όταν τα χρόνια περάσουν.

Εικονογραφικο Υλικο

Το εικονογραφικό υλικό, του οποίου η προέλευση δεν δηλώνεται στην οικεία θέση, προέρχεται από εκδόσεις των ακόλουθων οργανισμών και εκδοτικών οίκων:
Τ.Α.Π.Α. (σελ. 8, 10-1, 13-4, 31, 32, 35, 37, 38, 47, 53, 54, 55, 56, 59, 61, 62-3, 65, 68, 69, 71, 77, 79, 80, 82, 84, 87, 88, 89, 92, 93, 96, 97, 102, 105). ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ (σελ. 15, 29). ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΑΘΗΝΩΝ (σελ. 24, 91, 99, 103). Μ.Ι.Ε.Τ. (σελ. 51). ΚΑΡΔΑΜΙΤΣΑ (σελ. 9).

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβέρνησης τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου τυπώνονται από τον Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν βιβλιόσημο προς απόδειξη της γνησιότητάς τους. Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δε φέρει βιβλιόσημο θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του Νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α΄).

ΒΙΒΛΙΟΣΗΜΟ

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.